Helena Seražin

VILE NA GORIŠKEM IN VIPAVSKEM OD 16. DO 18. STOLETJA

Uporaba funkcionalne tipologije za definiranje posvetne plemiške arhitekture v novem veku na Primorskem

Elektronske izdaje Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta

Helena Seražin

VILE NA GORIŠKEM IN VIPAVSKEM OD 16. DO 18. STOLETJA

Uporaba funkcionalne tipologije za definiranje
posvetne plemiške arhitekture v novem veku na Primorskem

Recenzenta Blaž Resman, Samo Štefanac

Jezikovni pregled Alenka Božič

Oblikovanje in prelom Andrej Furlan

Izdajatelj Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta,
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Za izdajatelja Barbara Murovec

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar

© 2006 Založba ZRC, ZRC SAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

728.37(497.4-15) "15/17"

SERAŽIN, Helena
Vile na Goriškem in Vipavskem od 16. do 18. stoletja
[Elektronski vir] : uporaba funkcionalne tipologije za definiranje
posvetne plemiške arhitekture v novem veku na Primorskem / Helena
Seražin . - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006

Način dostopa (URL): http://umzg.zrc-sazu.si/index.php?q=serazin.vile

ISBN-10 961-6568-85-X
ISBN-13 978-961-6568-85-2

230736384

na platnici: Vila Belvedere, Zemono pri Vipavi

Helena Seražin

VILE NA GORIŠKEM IN VIPAVSKEM OD 16. DO 18. STOLETJA

ZALOZBA ZRC

Uporaba funkcionalne tipologije za definiranje posvetne plemiške arhitekture v novem veku na Primorskem

Ljubljana, 2006

KAZALO

I. Uvod

II. Tipologija in terminologija

1. Stavbna tipologija kot metoda določanja stavbne terminologije 9
2. Delitev plemiške posvetne arhitekture glede na funkcionalni tipološki vidik 10
2.1 Definicije posameznih stavbnih tipov 11
2.1.1 Grad, kastel, utrdba in pristava 11
2.1.2 Graščina, dvorec in palača 12
2.2 Razmerja med posameznimi stavbnimi tipi 13
3. Vila 14
3.1 Formalni vidik določanja vile 14
Domačija Čuk v Šempasu 15
3.2 Funkcionalni vidik določanja vile 15
3.3 Razvoj delitve vil glede na njihovo funkcijo od antike do 17. stoletja 17
3.3.1 Funkcija vile v antiki in srednjem veku 17
3.3.2 Funkcija vile v renesansi in baroku 19

III. Vile na Goriškem in Vipavskem

1. Oris razmer na Goriškem in Vipavskem v 17. in 18. stoletju 23
1.1 Geografski oris 23
1.2 Politične in družbene razmere plemstva v nekdanji Goriški grofiji 25
1.3 Ekonomske razmere na plemiških zemljiških posestih 27
1.4 Kultura vile na Goriškem in Vipavskem 28
2. Podeželske vile na Goriškem in Vipavskem 30
2.1 Zgradba podeželske vile 30
Vila Roženek v Podbrju pri Podnanosu 30
2.2 Lega podeželske vile 32
Vila Zuccato, Ozeljan 32
2.3 Rezidenčno poslopje ali dvorec 34
2.3.1 Beneški tip rezidenčnega poslopja 34
2.3.1.1 Vpliv kmečke hiše na beneški tip vile 35
Vila Zajčji grad v Podnanosu (Šentvidu) 35
2.3.1.2 Vpliv beneške palače na beneški tip vile 36
Vila Cobenzl, zdaj Codelli, pri Mošu (Mossa) 38
2.3.1.3 Vpliv gradu na beneški tip vile 40
Vila Cobenzl v Ložah pri Vipavi 41
2.3.1.3.1 Beneški tip rezidenčnega poslopja s štirimi stolpi na Goriškem in v Furlaniji 42
Vila Nemitzhof (Cesta 9), pri Cesti 43
Vila Coronini, Kromberk 44
Vila Coronini, Rubije 47

2.3.1.4 Vpliv furlanskega tipa rezidenčnega poslopja vile na beneški tip vile 51
Vila Bartolomei, Solkan 52
2.3.2 Furlanski tip rezidenčnega poslopja vile 52
2.3.2.1 Vpliv kmečke hiše na furlanski tip vile 52
Vila Coronini na Monte Olivetu pri Renčah 53
2.3.2.2 Vpliv furlanske palače na furlanski tip vile 54
Vila Lanthieri, Velike Žablje 54
Vila Lanthieri, Slap pri Vipavi 57
2.3.2.3 Vpliv gradu na furlanski tip vile 58
Vila Thurn, Vipolže 58
2.3.2.4 Vpliv beneškega tipa rezidenčnega poslopja vile na furlanski tip vile 63
Vila Mainardi, Šempas 63
2.3.3 Vila z dvorcem 64
Vila Attems, Podgora 64
Vila Božič, Vogrsko 66
Vila Teuffenbach, Vipolže 67
Vila Coronini, Šempeter pri Gorici 67
2.4 Kapela 69
2.5 Dvorišča, vrtovi in parki 70
2.6 Gospodarska poslopja 73
2.6.1 Hlevi, skednji in konjušnica 73
2.6.2 Vinske kleti in oljarne 74
2.6.3 Združevanje rezidenčnih in gospodarskih poslopij v enoten kompleks 74
Vila Coronini, Kojsko 75
2.7 "Obrambne" sestavine vil 76
2.7.1 Simbolna vloga stolpov 77
Vila Codelli, Ceglo 77
2.7.2 Golobnjak 78
3. Primestne vile na Goriškem in Vipavskem 79
3.1 Razvoj primestne vile 79
3.2.2 Primestne vile v okolici Gorice in Vipave 80
Vila Studeniz, Grafenberg, Gorica 80
Vila Zengraf, Grafenberg - Gorica 82
Vila Belvedere, Zemono pri Vipavi 83

IV. ZAKLJUČEK 93

Slikovno gradivo 95
Priloga 172
Summary 175
Bibliografija 177
Seznam imen, krajev in pojmov 190
Viri slikovnega gradiva 196

I. UVOD

Ko sem se ob pisanju diplomske naloge prvič srečala s problematiko pravilne uporabe strokovne terminologije v zvezi s posvetno plemiško arhitekturo od 16. do konca 18. stoletja, sem bila naivno prepričana, da bo slovenski umetnostnozgodovinski stroki v naslednjih desetih letih ta problem že uspelo rešiti. Dejstvo, da je terminološki slovar še vedno v pripravi, na omenjenem področju pa še vedno vlada zmeda, je le eden od razlogov, zaradi katerih sem se odločila za monografsko, vendar dopolnjeno izdajo diplomske naloge; k temu so me namreč vzpodbudile tudi študentke Oddelka za umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki so v študijskem letu 2006/07 pridno sledile seminarju *Vile od 16. do 18. stoletja na Primorskem.*

Terminologijo za srednjeveško posvetno plemiško arhitekturo je v *Kastelološkem besednjaku* temeljito predstavil že Ivan Stopar,[1] vendar pa je v slovenski sodobni strokovni literaturi prepogosto opaziti ohlapno posploševanje, ki bi ga le težko pripisali svobodi leposlovnega izražanja, lastni tej stroki. V enem samem odstavku je mogoče najti za isti objekt pomensko popolnoma različne oznake, npr. grad, dvorec in palača, pri čemer si bralec brez priloženega slikovnega gradiva le težko ustvari njegovo dejansko podobo.[2] Nasploh se vsa umetnostnozgodovinska terminologija v zvezi s posvetno plemiško arhitekturo za že omenjeno obdobje osredinja okoli treh navedenih oznak, kjub obstoju objektov, ki jih z njimi nikakor ni mogoče povsem zaobjeti. To je zlasti očitno v arhitekturni zapuščini Primorske, ki ima v primerjavi z objekti, nastalimi na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, prav poseben značaj. Že France Stelè je v razpravi *Umetnost v Primorju* ugotovil, da se v t. i. drugem pasu (prva navpična meja tega geografsko določenega pasu poteka od Gorice do Trsta na zahodu, druga pa skozi Postojno na vzhodu) križajo elementi italijanskih in srednjeevropskih tokov, "/.../ toda večinoma tako, da nastopajo drug ob drugem neprebavljeni, kar je posebno jasno v stavbarstvu, kjer stoje kakor v Gorici ali istrskih mestih ob cerkvah severnega tipa beneške palače ali na stavbah severnega tipa izrazito beneški motivi ali narobe /.../".[3] To pa pomeni, da moramo na tem območju prvim trem tipom dodati tudi kulturno povsem "italijanski" stavbni tip, vilo.

Seveda se takoj postavi vprašanje, na podlagi katerih kriterijev oziroma znanstvene metode naj bi se sploh določala pravilna oznaka obravnavanega objekta. V monografiji bom zato pokazala enega od možnih načinov rešitve tega problema z uporabo funkcionalne tipologije, metode, ki je s stališča sodobnih raziskovalcev zgodovine arhitekture že zastarela, vendar jo je mogoče učinkovito uporabiti za definiranje posameznih objektov. Tako sem skušala poiskati definicije stavbnih tipov, ki se najpogosteje pojavljajo na slovenskem kulturnem območju, še posebej pa sem se posvetila najtežje določljivemu, vili, in uporabnost metode

[1] STOPAR 1977, pp. 175–189.
[2] Kot primer navajam novejšo publikacijo *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji,* Ljubljana 1995.
[3] STELÈ 1960, p. 18.

dokazala na podlagi konkretnih primerov. Kljub temu drugi del diplomske naloge ni pregled vil na celotnem Primorskem; omejila sem se na ozemlje nekdanje Goriške grofije z zgornjo Vipavsko dolino, kulturno in politično zaokroženo pokrajino s središčem v Gorici, ki je le en segment Steletovega "drugega pasu". Vile si tudi ne sledijo v kronološkem zaporedju glede na čas nastanka, ampak so razdeljene po skupinah glede na namembnost in glavne oblikovne značilnosti. Zato bi bila tudi oznaka, da gre za pregled stilnega razvoja tega stavbnega tipa pri nas, neutemeljena. Vse obravnavane vile le ilustrirajo posamezne dele definicije vile, zato se zgodovinski podatki omejujejo samo na stavbno zgodovino posameznega objekta. Ker je torej namen pričujočega dela potrditev obstoja tega stavbnega tipa v novem veku na Slovenskem, med obravnavanimi objekti ni gradov v Gorici, Braniku, Števerjanu in Vipavskem Križu, kot tudi ne graščin v Vipavi, Ajdovščini, Štanijelu, Renčah in Tolminu. Mnogo objektov je bilo porušenih med prvo in drugo svetovno vojno. Nekateri med njimi so bili pozneje zgrajeni povsem na novo, kot npr. v Spessi, Doljnem Rušču in Šempetru pri Gorici, druge so popravili z določenimi spremembami, npr. v Kromberku, vilo Coronini v Renčah, na Zemonu, v Kojskem, vilo Mainardi v Šempasu in v Ozeljanu, spet tretji so popolnoma propadli npr. v Rubijah, Orzonova vila v Šempasu, vila Delmestri v Solkanu ali vila Rabatta v Kanalu. Mnogi od še ohranjenih objektov so, kot bo videti iz slikovnega gradiva, v zelo žalostnem stanju in tik pred propadom.

Monografija torej ni pregled posvetne arhitekture 17. in 18. stoletja na Primorskem, saj je o tem v svoji magistrski nalogi pisala že Irene Mislej,[4] ampak bo izhodišče za podrobnejšo analizo posameznih objektov na Goriškem in Vipavskem, predvsem vil, v preteklosti zapostavljenih ali pa povsem neustrezno obravnavanih.

[4] MISLEJ 1981.

II. TIPOLOGIJA IN TERMINOLOGIJA

V svetu zgodovino umetnosti strogo ločujejo od zgodovine arhitekture. To ni naključje, saj se umetnostni zgodovinarji ukvarjajo predvsem z razumevanjem forme in njenega stilnega razvoja, arhitektura pa je že po naravi kompleksnejša in poleg presojanja umetnine na podlagi vizualnih in dekorativnih značilnosti zahteva tudi upoštevanje njene socialne vsebine in vidikov, ki vplivajo na osnovno strukturo prostora. Arhitekturo je mogoče obravnavati z več različnih vidikov: kulturnega, psihološkega, simbolističnega, funkcionalnega in tehničnega. S stališča umetnostne zgodovine sta sporna zlasti zadnja dva vidika, ki sta za nastanek forme odločilnega pomena, ni pa ju mogoče zaobjeti z že od Winckelmanna dalje uveljavljenim zgodovinskim oziroma evolucijskim načinom proučevanja formalnih stilov. Zato so v preteklosti umetnostni zgodovinarji uvedli arhitekturno tipologijo, metodo, ki ima v arhitekturi podobno vlogo kot ikonologija v upodabljajoči umetnosti.

Bistvo izraza *tipologija* je "/.../ razvrščanje, klasificiranje pojavov glede na njihove temeljne, tipične primerke."[5] Izraz se je razvil iz grške besede *tipos*, to je "/.../ primerek, vzorec, ki kaže vse temeljne značilnosti, poteze določenih bitij ali pojavov."[6] Stavbni tip naj torej ne bi bil nikoli že vnaprej določen, ampak naj bi ga določala vrsta konkretnih primerov. To ne pomeni, da ga lahko identificiramo s kakšnim konkretnim objektom; gre za rezultat primerjav med podobnimi objekti, tip pa je nekakšna nadgradnja vseh primerov skupaj. Med formuliranjem tipa se izločijo vsi elementi, značilni le za določen objekt, ohranijo pa se tisti, ki vse enote združujejo v serijo. Tip se torej oblikuje kot redukcija vrste formalnih oblik v neko skupno, poudarjeno strukturo, ki vsebuje vse oblikovne možnosti in kombinacije. Ker je glavna značilnost tipologije anonimnost, je metoda v preteklosti veljala za najustreznejšo pri obravnavi arhitekture, nastale v starejših obdobjih. Sodobna zgodovina arhitekture skuša preseči tipološko posploševanje in se raje osredotoča na individualizacijo posameznega arhitekta in njegovih del. "Stavbe lahko služijo kot sociološki pričevalci, toda če želimo izslediti njihovo zgodovino, moramo upoštevati, da je umetnost vedno netipološka in da arhitekt, tudi ko sprejema določene že obstoječe "sheme", te predela v lastni interpretaciji. /.../ Arhitekt ni nikoli orodje tipa stavbe; njene funkcije izraža in predstavi prostorsko."[7] Arhitekturni tip torej ni nastal v arhitektovi zavesti, čeprav se je pri svojem delu lahko zgledoval po že obstoječih objektih, ampak je čisto umeten produkt umetnostno-zgodovinske teorije. Vendar pa se pri popolni opustitvi tipologije v arhitekturi takoj postavi vprašanje terminološke opredelitve posameznih arhitekturnih prostorov.

[5] *Družboslovje*, 1979, p. 296.
[6] *Družboslovje*, 1979, p. 296.
[7] ZEVI 1959, col. 671.

1. Stavbna tipologija kot metoda določanja stavbne terminologije

Terminologija je po svoji naravi neke vrste tipologija, saj vsak izraz natanko določa skupino objektov, ki jih družijo skupne značilnosti, kar pomeni, da ima izraz funkcijo tipa. Glede na kompleksnost arhitekturnega prostora pa se že ves čas pojavlja dilema, na podlagi katerih kriterijev lahko določen objekt poimenujemo z določenim izrazom.
V okviru stavbne tipologije sta se razvila dva vidika obravnave arhitekturnega prostora: funkcionalni vidik, ki je prostor analiziral glede na njegovo uporabno vrednost, in formalni vidik, ki se je ukvarjal s proporcionalno in plastično kvaliteto prostora. Giancarlo Argan tako meni, da pri procesu nastajanja stavbne tipologije ne gre za navaden proces klasifikacije, ampak za proces, usmerjen v estetski smoter, na kar po njegovem kažeta dve dejstvi:

1. Tipološke vrste se v zgodovini arhitekture niso oblikovale v zvezi s praktično funkcijo stavbe, ampak v zvezi z njeno obliko ali formo; edina izjema je po njegovem 19. stoletje, ko je v arhitekturi obstajala tipologija, ki je bila strogo klasifikatorska in je natančno določala formo, ki naj bi jo neka stavba z določeno funkcijo imela. Tako so obstajali slogovno opredeljeni tipi bolnic, šol, hotelov, bank, državnih uradov ipd., arhitekt pa je bil svoboden le pri umetniški izvedbi celote.
2. Kljub neskončnemu številu tipoloških razredov naj bi običajno ločili tri najpomembnejše:

a) notranje oblikovanje objekta (tip stavb s centralnim ali z longitudinalnim tlorisom);
b) obravnavanje velikih stavbnih elementov (kupole ipd.);
c) manjši stavbni in dekorativni elementi (npr. stebrni redi, različni ornamenti itd.).[8]

Argan torej meni, da je za tipološko obravnavo arhitekturnih objektov najpomembnejša njihova forma, funkcija pa naj bi bila šele na drugem mestu. Tudi Christoph Frommel pri obravnavi arhitekturnega prostora, konkretno vile, loči dva tipološka vidika: formalnega in funkcionalnega, pri čemer naj bi se oba vidika med seboj ne ujemala, saj se po njegovem določena formalna zasnova lahko uporablja za objekte z različnimi funkcijami.[9] Oba raziskovalca torej postavljata formo pred funkcijo. Vendar pa se zdi, da je za terminološko določanje stavbnih tipov usreznejša metoda Martina Kubelika; ta jih je najprej razvrstil po funkciji in šele nato po formi. Razmerje med obema vidikoma lahko po njegovem zajamemo v štiri točke:

1. primarna je funkcija forme; spajanje določenega materiala in funkcije nam da določeno formo;
2. s pomočjo tehničnih sredstev, ki so lahko zelo primitivna,

[8] ARGAN 1959, p. 21.
[9] FROMMEL 1969, p. 60.

se doseže forma, katere namen je čimbolj ustrezati določeni funkciji;

3. s kulturnimi vplivi se vzporedno s funkcijo razvije stil; poleg funkcionalnih nastajajo različne nefunkcionalne prvine; vloga funkcije se zamenja z estetsko predstavo določenega obdobja in posameznika;

4. iz stilnih dognanj se kot retrospektivni odvod analizira stil forme (oblike).[10]

Iz navedenega sledi, da moramo pri terminološkem definiranju stavbe ali stavbnega kompleksa ugotoviti najprej njegovo funkcijo, šele nato lahko sledi formalna tipološka analiza, ki objekt na podlagi oblikovnih značilnosti uvrsti v določeno zaokroženo skupino. Pri tem je treba upoštevati, da funkcija sama po sebi ni konstantna, saj se vloga in pomen določenega arhitekturnega prostora nenehno spreminjata (podeželska vila je s širjenjem bližnjega mesta lahko že čez sto let postala primestna vila ali celo palača). Zato je pri določanju funkcije objekta treba upoštevati tudi naslednje parametre:

- spremembe v pokrajini;
- stavbni tip;
- določeno časovno obdobje;
- družbene oblike in kulturne razmere.

Stavbna tipologija je kot metoda proučevanja zgodovine arhitekture morda res neprimerna, s stališča strokovne umetnostnozgodovinske terminologije pa je še vedno nujno potrebna. Z uporabo funkcionalnega vidika stavbne tipologije lahko posamezne objekte označimo z izrazi, iz katerih so jasno razvidni njihova kulturna in družbena vloga, oblika in celo čas nastanka, medtem ko bi s formalnim vidikom tipologije oznako objekta omejili le na njegovo vizualno podobo.

2. Delitev plemiške posvetne arhitekture glede na funkcionalni tipološki vidik

V nasprotju s sakralnimi objekti, katerih definiranje glede na njihovo funkcijo ni problematično, saj je definicija vsakega objekta vsebovana že v uradnem nazivu (stolnica ali katedrala, opatijska, proštijska, župnijska, podružnična ali romarska cerkev, kapela, samostanski objekti, krstilnica),[11] je definiranje posvetnih bolj zapleteno, saj je vsak objekt navadno vseboval več različnih funkcij, izmed katerih pa je največkrat prevladovala ena, ki je vplivala tudi na končno obliko objekta. Po *Slovarčku strokovnih izrazov* Ivana Stoparja so posvetni plemiški stavbni tipi dvor, dvorec, fortifikacija ali utrdba, grad, graščina in pristava ali

[10] KUBELIK 1977, p. 13.

[11] *Gotika v Sloveniji* 1995, pp. 38, 51 /r.k./. Neglede na funkcijo pa so lahko ti objekti različnih oblik ali tipov (bazilika, grški križ, dvoranska cerkev) oziroma imajo enako obliko kot objekti z drugačno funkcijo, npr. dolgi kor v ptujski proštijski cerkvi in v cerkvi minoritskega samostana.

majerija.[12] Naštete lahko dopolnimo še z naslednjimi izrazi, ki se prav tako pojavljajo v slovenski umetnostnozgodovinski literaturi: kastel, palača in vila.[13] Z metodo določanja posameznih stavbnih tipov s funkcionalnega vidika lahko določimo dejanske razlike med njimi.

2.1 *Definicije posameznih stavbnih tipov*

2.1.1 Grad, kastel, utrdba in pristava

V slovenski umetnostnozgodovinski literaturi se za označevanje plemiške arhitekture še vedno najpogosteje uporablja izraz ***grad***, in sicer ne glede na to, ali funkcija stavbe oziroma stavbnega kompleksa tej oznaki dejansko tudi ustreza. Grad je utrjeno srednjeveško stalno bivališče fevdalnega gospoda. V sebi torej združuje najmanj dve funkciji: obrambno funkcijo in funkcijo sedeža fevdalne posesti. Obe sta bili v tedanji izrazito militantni družbi enako pomembni, vendar pa je treba upoštevati, da je bila druga primarnega pomena, saj je bila izbira lokacije gradu povezana z lastništvom oziroma s posedovanjem določenega ozemlja, to pa je zaradi družbenih razmer zahtevalo stalno navzočnost fevdalnega gospoda, četudi v obliki "strah vzbujajoče" arhitekture (grad
2 Rihemberk). Obrambna in rezidenčna funkcija sta narekovali oblikovno zasnovo gradu, navadno kompleks poslopij znotraj sklenjenega obzidja, ki pa niso bila niti v dveh gradovih enako razvrščena ali oblikovana. Kompleks je poleg ***palacija*** (glavna stanovanjska stavba s kletjo in dvorano v prvem nadstropju) s kapelo obsegal tudi gospodarska poslopja (kašče, hlevi, žitnice), ki so bila navadno v predgradju, vendar je bila lahko v bližini gradu tudi ***pristava*** ali ***majerija***,[14] od koder so grad oskrbovali s poljščinami.[15] Vsak grad je imel tudi enega ali več stolpov različnih oblik in funkcij, vsi pa so imeli poleg obrambne vloge tudi vlogo statusnega simbola lastnika gradu.[16]

Predhodnik gradu je bil ***kastel*** (lat. *castellum*), pri Rimljanih manjše utrjeno vojaško taborišče (Hrušica), pozneje manjša srednjeveška ***utrdba***. Italijani utrdbo označujejo z izrazoma ***rocca*** ali ***cassaro***, medtem ko ***castello*** (*kaštel*) pomeni utrjeno naselbino ali vas, navadno na vrhu
5 7-8 hriba (San Giminiano, Štanjel, Vipavski Križ).[17] V Sloveniji se z izrazom kastel označujejo le utrjeni gradovi pravilne oblike, kakršni so se na jugu Italije pojavili že v 13. stoletju, vrhunec pa so dosegli v dobi renesanse. Značilen primer kastela naj bi bil grad Thurn oziroma At-
8 tems v Vipavskem Križu,[18] medtem ko se za celotno vas uporablja izraz utrjeno naselje.[19]

Za vse navedene stavbne tipe je značilno, da so jih gradili predvsem v srednjem veku, z novo dobo pa sta se pogosto spremenili njihova oblika in tudi namembnost.

[12] STOPAR 1989, pp. 403–405.
[13] ŠUMI 1966; ŠUMI 1969.
[14] V Vipavski dolini so ohranjena številna ledinska imena Majerija (Slap pri Vipavi), ki bi lahko kazala na lego srednjeveškega poslopja s to funkcijo.
[15] Povzeto po STOPAR 1989, p. 403, in *Likovna umetnost* 1979, p. 89.
[16] BROWN 1996, p. 51.
[17] BROWN 1996, p. 57.
[18] ŠUMI 1966, pp. 25–26.
[19] ŠUMI 1994, pp. 260–261. Avtor označuje naselje Vipavski Križ z izrazi: staro mestno naselje, trg, mesto.

2.1.2 Graščina, dvorec in palača

Izraz ***graščina*** se v zgodovinski stroki uporablja za označevanje novoveškega plemiškega arhitekturega kompleksa.[20] Razvila naj bi se bila iz manjše srednjeveške neutrjene grajske stavbe nižjega plemstva, ki je imela vlogo ***dvora***, torej neutrjenega središča fevdalne posesti,[21] od 16. stoletja dalje pa je imela funkcijo upravnega središča gospoščine in imenja. Sčasoma so graščine torej prevzele vlogo gradov, značilna zanje pa je bila večja udobnost stanovanjskih poslopij, s katero so skušali doseči razkošje mestnih plemiških bivališč, ***palač*** (graščina Lanthieri v Vipavi).

V prvem obdobju od okoli 1500 do okoli 1660 so graščine imele tudi obrambne elemente, predvsem v obliki stolpov, vendar pa so bili ti večinoma namenjeni razkazovanju fevdalčeve moči.[23] Rezidenčna funkcija je torej povsem prevladala nad obrambno, še vedno pa je veljalo, da je graščina fevdalčevo stalno bivališče in s tem sedež uprave njegovih posesti. Formalno je graščina tako kot grad stavbni kompleks, ki pa ni več omejen z obzidjem; stanovanjska poslopja s kapelo so povsem ločena od gospodarskih in s tem tudi bolj reprezentativna. V nemščini se graščina označuje z izrazom *Schloß*,[24] ki pa lahko včasih označuje tudi dvorec in palačo.

Slovenska umetnostnozgodovinska stroka je izraz ***graščina*** prevzela, vendar z njim navadno označuje le rezidenčno poslopje stavbnega kompleksa – ***dvorec***.[25] Njegova definicija se v domači strokovni literaturi ne razlikuje bistveno od definicije graščine; tudi tu naj bi šlo po obliki za neutrjeno reprezentančno stavbo, po funkciji pa za sedež fevdalne posesti. Zaplete se pri nadaljnji oznaki tega pojma: po Stoparju je to "/.../ značilna oblika grajske arhitekture 18. stoletja,"[26] po Šumiju pa samostojno stoječa stavba večjega obsega, ki lahko stoji v mestu ali na deželi.[27] Po leksikonu *Likovna umetnost* naj bi bili glavni značilnosti dvorca velikopoteznost (parkovna zasnova) in umeščenost v pokrajino.[28] Tuje definicije govorijo le o enem poslopju (*Herrenhaus*):[29] oblikovno je dvorec reprezentativno plemiško bivališče in v nasprotju z gradom neutrjeno, vendar imajo renesančni dvorci pogosto še vedno stolpe (*Festungsschloss*);[30] njihovi reprezentativnosti je podrejena pravilna, simetrična razporejenost sklopov, ki v enakoštevilnih nivojih obkrožajo dvorišče (štirikrilna zasnova), pri čemer so gosposki prostori natančno ločeni od prostorov za služinčad in upravnika. Dostop do nadstropij je od renesanse dalje mogoč po velikem in udobnem reprezentančnem stopnišču. V 16. stoletju je dvorec vseboval poleg dvonadstropne velike dvorane tudi dvonadstropno kapelo. Okoli 1600 se je iz Francije razširila nova oblika trikrilnega dvorca z odprtim dvoriščem (*cour d'honneur*). Po osrednjem stopnišču se je prišlo v glavno dvorano, pod njo pa je bila navadno dvorana, ki je na drugi strani poslopja vodila na vrt.

Osrednji prostor so z obeh strani obdajale med seboj povezane sobane, stranski krili pa sta bili navadno nižji od osrednjega.[31] Dejstvo torej je,

[20] GRUDEN 1910–16, p. 94; SMOLE 1982.
[21] STOPAR 1989, p. 391.
[22] STOPAR 1989, pp. 403–404.
[23] THOMPSON 1996, pp. 58–59.
[24] SCHOCK-WERNER, LASS 2004, p. 231.
[25] Beseda dvorec je izpeljanka iz besede dvor.
[26] STOPAR 1989, p. 403.
[27] ŠUMI 1966, pp. 45, 49.
[28] *Likovna umetnost* 1979, p. 64.
[29] LASS 2004, p. 153.
[30] LOSSE 2004, p. 125.
[31] *Die Kunst* 1983, p. 433.

da je glavna funkcija dvorca samo rezidenčna, omejena zgolj na eno poslopje, ne pa na celoten stavbni kompleks, kakršen je graščina; manjkajo mu za gospodarsko dejavnost in za stalno bivanje nujno potrebna gospodarska poslopja. V primeru, ko je bil dvorec poleg parkovne arhitekture edina stavba na posestvu in je bil torej namenjen le občasnemu bivanju lastnika, pa je po funkciji ustrezal t. i. *Lustschloss* ali,[32] kot bo razvidno iz nadaljevanja, primestni vili.

2.2 *Razmerja med posameznimi stavbnimi tipi*

Kakšna so torej dejanska razmerja, ki določajo grad, graščino, kastel, palačo in dvorec? Ali je graščina, ki je po funkciji skoraj enakovredna gradu, povsem enakovredna dvorcu, in kakšna je potem sploh razlika med njima? V čem se "mestni" dvorec po funkciji sploh razlikuje od palače? To so le nekatera od vprašanj, ki se zastavijo bralcu slovenske strokovne umetnostnozgodovinske literature.

17 Vprašanje nam pomaga rešiti primarna določitev funkcije objekta. Za
18 primerjavo lahko vzamemo Stari grad nad Vipavo in graščino Lanthieri sredi trga; pri tem se izkaže, da sta enakovredna pojma grad in graščina, oba v vlogi sedežev fevdalne posesti, oblikovana v sklop poslopij, ki imajo spet vsako svojo funkcijo. Glavna razlika med njima je v tem, da ima grad poleg osnovne, rezidenčne, še obrambno funkcijo, izraženo z obzidjem, ki ima ustrezne obrambne elemente in prostorsko združuje grajski kompleks v celoto. Razlikujeta pa se tudi po svoji legi, saj so bili gradovi zaradi obrambne funkcije v nekdanjih habsburških deželah postavljeni na vrhu težko dostopnih vzpetin, graščine pa, ravno nasprotno, v ravnini, na lahko dostopnih mestih. Kot je bilo nakazano že v uvodnem poglavju, se s časovnim parametrom lahko spremenita funkcija in s tem tudi forma objekta. Različni dejavniki, med katere sodijo tudi sprememba vojaške tehnologije in s tem načina bojevanja ter splošne družbene in kulturne razmere, so lahko v dobi renesanse in tudi pozneje privedle do funkcionalnega preoblikovanja gradu v graščino. Tipičen
3
4 primer takega preoblikovanja je bil grad rodbine Tacco v Števerjanu, ki je sčasoma dobil funkcijo graščine, v 18. stoletju pa se že prišteva k vilam na Goriškem.[33] Kastel, kot ga pojmuje slovenska umetnostna zgodovina, bi lahko bil vmesna stopnja tega prehoda; z jasno izraženo obrambno funkcijo v obliki stolpov ostaja povezan z gradom, hkrati pa se ravno z novo simetrično formo in poudarjenim udobjem stanovanjskih prostorov (s tem se razvojno naslanja na toskanske mestne palače) že navezuje na graščino.

2
14 Druga enakovredna pojma sta lahko glede na svojo funkcijo palacij in dvorec (palacij v gradu Rihemberk, dvorec graščine Lanthieri v Vipavi). Palacij je stanovanjsko, pogosto tudi najudobneje urejeno gosposko po-

[32] SCHOCK-WERNER, LASS 2004, pp. 178–179.
[33] DALL'AGATA 1728, p. 56.

slopje v gradu, torej le eno izmed poslopij celotnega kompleksa. Enako velja lahko tudi za dvorec, ki je rezidenčno poslopje graščine, kadar nastopa samostojno, pa ima enako funkcijo kot palača v mestu. Podrejenost dvorca graščini doslej na Slovenskem ni bila poudarjena morda ravno zato, ker se strokovnjaki navadno osredotočajo na najreprezentativnejše poslopje graščinskega kompleksa, druga poslopja pa pri tem pogosto zanemarijo. Delno je morda krivo tudi prevzemanje terminologije iz tujih jezikov, saj francoščina in angleščina ne poznata izraza, ki bi lahko povsem ustrezal graščini. Pomensko sta mu še najbližja nemški *Schloss* in italijanska *villa*, le da je funkcija slednje zaradi kulturnih razlik nekoliko drugačna.

3. Vila

Beseda vila je latinskega izvora (*villa*) in označuje podeželsko hišo ali kmetijo.[34] Prvotno je vila pomenila stavbni kompleks, zgrajen kot sedež zemljiške posesti premožnejšega sloja; pozneje je označevala tudi manjše, primestne ali mestne hiše z vrtom. Natančnejša definicija vile je nekoliko zapletena, saj se tudi tu, enako kot pri definiranju vseh stavbnih tipov, pojavljata dve osnovni usmeritvi, ki vilo obravnavata in določata na dva različna načina: formalni ali oblikovni vidik in funkcionalni vidik.

3.1 *Formalni vidik določanja vile*

Formalni vidik določanja stavbnih tipov se v umetnostni zgodovini uporablja pri obravnavi zgodovinskega razvoja določenega stavbnega tipa glede na njegov oblikovni in stilni razvoj.[35] Glavni poudarek pri taki obravnavi vil je na rezidenci oziroma stanovanjskem poslopju. Vendar je tako formalno obravnavanje sporno zato, ker se vila pogosto razume kot čisto določena arhitekturna oblika, ki naj bi se pojavila v renesansi in naj ne bi bila predstavljiva brez tedanjega nauka o proporcih. Kot glavno merilo za definiranje vil se navadno še vedno uporablja t. i. "beneška vila", zlasti primeri arhitekturnih zasnov Andrea Palladia (glej poglavje o beneškem tipu rezidenčnega poslopja podeželske vile).[36] To pomeni, da naj bi bila vila vsako poslopje, ki po svoji tlorisni zasnovi ali oblikovanju zunanjščine spominja na rezidenčna poslopja vil beneške *terra ferme* ali rimskega predmestja. Vendar pa nas formalni vidik določanja vil lahko kaj hitro zavede. Za primer navajam domačijo Čuk v Šempasu.

[34] KUBELIK 1977, p. 14. Pri izrazu *villa* gre za pomanjševalnico iz besede *vicus* (vas) (BRADAČ 1990, pp. 574–575. Tu je razlaga besede že sekundarna:"selski dvorec, pristava, vila".).
[35] Primera za uporabo formalnega vidika sta npr. pregleda ŠUMI 1966 in ŠUMI 1969.
[36] FROMMEL 1969, p. 60.

27 Domačija Čuk v Šempasu se na prvi pogled oblikovno ne raz-
28 likuje dosti od vile *Cavazza* v Visinalu v Furlaniji.[37] Obe stavbi imata t. i. tridelni beneški tloris: centralni salon, ki ga na obeh straneh obdaja par sob. Osrednja os fasade sicer dvonadstropnega poslopja s kaščo je poudarjena s triosnim nadzidkom, ki je po beneško zaključen s timpanonom. Pri vili Cavazza so gospodarska poslopja naslonjena na glavno poslopje, v Šempasu pa so nameščena za glavno stavbo. S formalnega stališča bi lahko torej rekli, da gre v obeh primerih za vilo. V resnici pa je bilo poslopje v Šempasu, zgrajeno leta 1794,[38] gostišče s poštno postajo, v kateri so prenočevali in menjavali konje popotniki na poti iz Ljubljane v Gorico ali obratno.[39] Da ne gre za vilo, kaže tudi lega tega kompleksa, ki je že tedaj stal ob glavni prometni povezavi v Vipavski dolini, torej v popolnem nasprotju s filozofijo vile, ki je težila k izolaciji in čimbolj neposrednemu stiku z naravo. Lastnik si je zaradi donosne dejavnosti lahko privoščil razkošneje grajeno poslopje, ki se je oblikovno zgledovalo po okoliških plemiških objektih, ti pa so se očitno napajali v bogati beneški arhitekturni tradiciji.

Navedeni primer je pokazal, da poimenovanje kakega objekta, še posebej vile, ne more temeljiti le na njegovih oblikovnih značilnostih, temveč je potrebno najprej ugotoviti dejansko vlogo, ki jo je objekt imel ob svojem nastanku oziroma tudi pozneje.

3.2 *Funkcionalni vidik določanja vile*

Vile ne moremo definirati tako preprosto kot druge stavbne tipe, npr. cerkev ali grad, ampak lahko določen arhitekturni kompleks ali stavbo definiramo kot vilo šele glede na številne posebne funkcije, ki jih vsebuje. Tem funkcijam ustrezajo posebne gradbene strukture, ki se med seboj močno razlikujejo, vendar so združene v celoto. Glede na vrsto gradbenih struktur, ki so zajete v vili, lahko v praksi ločimo dve osnovni vrsti vil:

- **Podeželska vila** je sedež zemljiške posesti; poleg gosposke rezidence, ki je osrednji del vile, vsebuje še razna gospodarska poslopja (glede na vrsto poljedelskih kultur, ki so jih gojili na posestvu). Poleg teh so v podeželski vili obvezno še konjušnica, kapela, eno ali več dvorišč, lahko pa tudi obrambni elementi, kot so stolpi, obzidje, kamnite strelnice ob vhodih, jarki ipd., ki pa imajo namesto praktične funkcije v novem veku predvsem vlogo

[37] ULMER 1993, p. 129. Vila Cavazza je po avtorjevem mnenju po furlansko predelana beneška vila.

[38] Na sklepniku rustičnega portala je vklesan napis *TGFP 1794*.

[39] Zdenka Žigon: Domačija Šempas št. 161 – Čukovi, ZVKD Nova Gorica, 1981. Avtorica navaja, da naj bi bila po besedah sedanjega lastnika v hiši do sredine 19. stol. gostilna. Glede na lego stavbnega kompleksa in dejstvo, da je Šempas na Florijančičevem zemljevidu iz leta 1744 že označen s poštnim znakom, sklepam, da je verjetno res lahko služil v te namene.

simbola moči in pomembnosti lastnika vile, podobno kot v gradovih. S to vrsto vile so povezani tudi vrtovi za povsem praktično uporabo in vrtovi, ki v nekaterih primerih preraščajo v prave parkovne zasnove, vse skupaj pa se preliva v naravo, ki vilo obdaja. Podeželske vile naj bi namreč praviloma stale v središču celotne posesti, vendar pa je to značilno le za "italijanske" vile. V fevdalnih Furlaniji in Goriški so ponekod podeželske vile tudi sredi naselja.[40] Poleg najpomembnejše, gospodarske vloge, je podeželska vila imela tudi rekreativno: bila je kraj za oddih in počitek.

- **Primestna vila** ali *villa suburbana* ima le rekreativno vlogo in jo poleg glavnega in izrazito razkošno oblikovanega rezidenčnega poslopja sestavljajo še dvorišča, ki se navadno prepletajo z razgibano parkovno zasnovo, saj že funkcija te vile narekuje gradnjo objektov, namenjenih razvedrilu, medtem ko je med gospodarskimi poslopji navadno le konjušnica in morda še kolarna za spravilo kočij.

Obema vrstama vil je skupno to, da sta namenjeni le občasnemu bivanju lastnika, ki stalno biva v mestni palači (ali na Goriškem v graščini). Razlika med podeželsko vilo in graščino je torej le v tem, da gre pri prvi za občasno bivališče, ki ima poleg funkcije sedeža zemljiške posesti tudi rekreativno vlogo, zato v njej večino časa biva oskrbnik posesti, graščina pa naj bi bila lastnikovo stalno bivališče; v 18. stol. se tudi ta razlika med njima zabriše. Na Goriškem in Vipavskem bi lahko našli še eno razliko med njima, in sicer v velikosti posesti: graščine nadzorujejo kar nekaj velikostnih redov večje zemljiške posesti kakor vile (glej poglavje o geografskem orisu Goriške grofije).

Meje med funkcijo dvorca in primestne vile pa pravzaprav ne moremo začrtati, saj sploh ne obstaja. Dvorec je namreč francoska oziroma nemška izpeljanka italijanske *ville suburbane*, tako da se pri uporabi obeh izrazov lahko odločamo le glede na geografsko lego arhitekturnega objekta. Izraz dvorec naj bi se torej uporabljal za objekte, ki ležijo na francoskem ali nemškem kulturnem območju, na Slovenskem torej na Kranjskem in Štajerskem, medtem ko naj bi izraz primestna vila uporabljali na Primorskem, ki je bila zlasti v novem veku (kljub političnim razmeram) pod izrazitim italijanskim kulturnim vplivom.

PODEŽELJE						MESTO
		grad	∋	palcij		
		≈		≈		
vila	≈	graščina	>	dvorec	≈	palača

Razmerja med posameznimi arhitekturami.

Legenda:
- > večje od
- ∋ je element (del)
- ≈ približno enako

[40] ULMER 1993, p. 282.

3.3 *Razvoj delitve vil glede na njihovo funkcijo od antike do 17. stoletja*

3.3.1 Funkcija vile v antiki in v srednjem veku

Vila ima zasnove v antiki, vendar ne v grški, ampak v rimski kulturi. Po zadnjih punskih vojnah (149–146 pr. n. št.) se je lastniška struktura podeželja na Apeninskem polotoku drastično spremenila: prej prevladujoče manjše kmetije so pokupili premožnejši rimski meščani in posamezni vojni dobičkarji ter iz njih ustvarili podeželske posesti.[41] Tako so poleg veleposestev ali plantaž, imenovanih *latifundia*, nastale tudi vile, ki pa so za lastnike razen gospodarskega imele še psihološki in ideološki pomen. Stoiki so namreč mestnemu uradniku ali premožnemu meščanu priporočali nakup manjše kmetije in njeno upravljanje, ki naj bi vključevalo tudi fizično delo, ker naj bi bil to edini način za očiščenje duha pred okužbami mesta: zdravilo za mestni *negotium* je bil lahko le *otium* na deželi.[42]

Po Ackermanovem mnenju so bili ideološki razlogi od nekdaj odločilnega pomena za gradnjo vile na deželi in se do zdaj niso bistveno spremenili. Mednje sodijo:

- praktične prednosti kmetovanja,
- zdravje, ki ga zagotavljata čist zrak in gibanje (lov),
- sprostitev ter priložnost za branje, pogovore z izbranimi prijatelji in kontemplacijo,
- neposredna vključitev v naravno okolje.[43]

Glede na funkcijo vil so Rimljani ločevali naslednje tipe:

- *villa suburbana*: primestna rimska podeželska hiša, namenje-na za umik in oddih na deželi. Pri tej se je lahko razvil celoten arhitekturni koncept vile, ki je imela v nasprotju z mestno vilo dovolj prostora za gradnjo, vendar brez gospodarskih poslopij.
- villa rustica: podeželska hiša z gospodarskimi poslopji (kmetija).[44]
- *villa publica*: posebna stavba v Rimu (na trgu *Campus Martinus*), ki je bila na voljo magistratom za opravljanje posebnih javnih poslov.
- *villa urbana*: gosposki stanovanjski del podeželske hiše, ki posnema udobje mestnih bivališč in skupaj z gospodarskimi poslopji zaključuje celoto.
- *villa marittima*: vila ob morju.[45]

Glavni funkciji rimskih vil sta bili torej gospodarska in rekreativna: vila je bila sedež zemljiške posesti ter prostor za oddih in razvedrilo na deželi.

Prve vile so bile oblikovno zelo podobne hišam v mestih,[46] sčasoma pa so se razvile raznolike forme, ki so ustrezale predvsem okusu in potrebam lastnika. Izoblikovala sta se dva osnovna formalna tipa:

[41] ACKERMAN 1995, p. 38.
[42] ACKERMAN 1995, pp. 37–39.
[43] ACKERMAN 1995, pp. 9–14.
[44] VITRUVIUS 1960, pp. 183–185.
[45] KUBELIK 1977, p. 14; ACKERMAN 1995, p. 38.
[46] VITRUVIUS 1960, pp. 167–182.

1. **Zaprti ali kubični tip vile**. Ta tip se je izoblikoval v gosto naseljenih predmestjih (Pompeji), kjer meja med vilo in palačo ni bila trdno začrtana, oziroma v manjših, novonastalih naselbinah na skrajnem robu imperija, kjer je morala vila imeti tudi obrambno funkcijo. Na strani, ki se je odpirala na dvorišče, je vzdolž cele fasade tekla odprta *loggia*, ujeta med dva stolpa ali stavbna kubusa. Značilno za ta tip vile je, da je tujek v naravnem okolju (primerek tega tipa vile je vila *dei Misteri* pri Pompejih).

2. **Odprti ali raztegnjeni tip vile**. Taka vila je navadno zasnovana neformalno, kot živ organizem s številnimi prizidki, raznimi podaljšanimi, asimetričnimi bloki in portiki v različnih profilih in menjajočih se nivojih. Značilno zanjo je, da se staplja z naravo, oponaša naravne oblike in se prilagaja nepravilnostim zemljišča ter včasih tudi prevzema naravne barve in teksturo pokrajine (vila *Laurentium* Plinija mlajšega).[47]

Antična vila je bila torej zemljiška posest, ki je bila zaradi lastnika navezana na mesto. Od njega je bilo odvisno, ali se je vzdrževala sama in prinašala dobiček ali pa jo je s svojo mestno gospodarsko dejavnostjo podpiral lastnik.

Vila je preživela propad rimskega imperija, saj je moč vladarjev in plemstva v srednjem veku temeljila na zemljiški posesti; formalno so njeno zasnovo z osrednjim dvoriščem s portiki in eksedro ter vrtovi prevzeli prvi samostani, funkcionalno pa je oživela šele z razcvetom meščanske kulture v poznem srednjem veku. Italijanska mesta so ustvarili obrtniki šele med 10. in 13. stoletjem, ko pa je njihova finančna moč v 14. stoletju že močno načela fevdalno moč plemstva, so začeli premožnejši meščani kupovati zemljo na podeželju. Vendar pa ti niso gradili kmetij ali gradov, temveč vile, ki so imele obliko nekoliko večje kmetije z razkošnejšim stanovanjskim poslopjem, saj so bile mišljene predvsem kot sedež kmetijske dejavnosti. Dokaz za to sta utrjeni vili v Trebbiu in Cafaggiolu, ki za družino Medici nikoli nista imeli rekreativne funkcije, ampak sta bili prej zatočišče pred nevarnostmi v mestu.[48] To pomeni, da je vila lahko občasno postala tudi lastnikovo stalno bivališče, od tod pa je le majhen korak do funkcije, ki so jo za plemstvo imeli gradovi.[49]

Petrus De Crescentius je v razpravi iz začetka 14. stoletja opisal vilo takole: "Najprej naj povem, da je zgoraj omenjeno dvorišče v notranjosti urejeno tako, da se v sredini sprednje fasade vidi vhod, ki mora biti širok najmanj 12 čevljev, temu nasproti pa je enako širok izhod, skozi katerega se gre v skedenj, v vinograd ali v resnici na polja zadaj. /.../ Na že omenjenih mestih se naredijo lepa ali kmečka (rustificirana) vrata, po želji lastnika. /.../ Približna sredina dvorišča se v točki, ki je enako oddaljena od obeh vhodov, načrtuje in ureja za lastnika na ta način: v višini poti, ki deli dvorišče, se zgradi hiša za lastnika, katere glavna

[47] ACKERMAN 1995, pp. 52–56.
[48] ACKERMAN 1995, p. 68.
[49] KUBELIK 1977, p. 16

fasada naj teče vzdolž te poti in naj bo nekoliko umaknjena nazaj, in to, česar lastnik ne zaključi, naj se obda z visokimi slivovimi drevesi ali celo z zidom. Toda naj bo hiša velika ali majhna, obdana z zidom ali ne, krita mora biti z opečnatimi korci ali slamo, odvisno od želja in možnosti lastnika. /.../ Na drugi polovici dvorišča se postavijo hiše in kolibe vzdolž obeh strani (bregov): obe ali samo ena od njiju je namenjena potrebam delavskih družin in za krmljenje živine (shrambe?), vendar vedno tako, da ostane sredina dvorišča prosta. /.../ Toda če se plemeniti gospodi in velikaši sramujejo stanovati skupaj s svojimi delavci na istem dvorišču, lahko na prej omenjenem mestu udobno stanujejo v posebni palači s stolpi in vrtovi, ustrezajoči njihovi plemenitosti in mogočnosti."[50] Formalna zasnova vile se stoletja ni bistveno spremenila; novo je le obzidje z obrambnimi pritiklinami, ki je v nemirnem srednjem veku varovalo lastnike pred raznimi roparskimi napadi, dodaten razlog za to, da se vile bogatih meščanov zlasti iz Firenc navzven niso dosti razlikovale od sočasnih gradov, pa je simbolične narave, saj so se lastniki vil na ta način skušali izenačiti s plemstvom. Čeprav je De Crescentius idealiziral podobo vile, pa lahko iz njegovega besedila razberemo, da se je že v 14. stoletju razvilo ločeno življenje v mestu in na deželi oziroma da je tudi v srednjeveški vili teklo življenje, zelo oddaljeno od njene osnovne funkcije, kmetovanja. To lahko razberemo tudi iz sredi 14. stoletja nastalih novel Giovannija Boccaccia, ki je dogajanje okvirne zgodbe postavil v okolje podeželske vile, življenje mestnih plemenitašev na takem "posestvecu" pa je zelo nazorno opisal v *Noveli o sokolu*.[51] Iz besedila se da razbrati, da so premožnejši meščani imeli navado poleti zahajati na svoja podeželska posestva, ki pa niso bila tako velika, da bi lahko bila njihov edini vir dohodkov, potrebnih za razkošno življenje. Moški so se večinoma posvečali lovu oziroma vodenju posesti, družabno življenje pa je čez dan potekalo na vrtu. Vile so torej v 14. stoletju ponovno dobile tudi funkcijo, kakršno so že imele v antiki; bile so kraj za razvedrilo in počitek, čeprav je bila njihova primarna, gospodarska funkcija še vedno v ospredju.

3.3.2 Funkcija vile v renesansi in baroku

Prelomnico v namembnosti vile je prinesel razvoj humanizma v 15. stoletju, ki je na novo odkrival številne antične avtorje. Na arhitekturo vil je odločilno vplival traktat *De re aedificatoria* Leona Battista Albertija (1404–72), ki je v poglavju, ki se nanaša na vile, povzel Vitruvijeve navedbe.[52] Čimbolj naj bi posnemale rimske antične vile, pri čemer se je skliceval na njihovo formalno podobo, ki naj bi vključevala čim več antičnih arhitekturnih elementov, od peristilov oziroma arkadnih dvorišč do posameznih arhitekturnih redov, kot so npr. jonski ali korintski kapiteli stebrov. Istočasno je zaradi obrambnih elementov napadal tedaj

[50] RUPRECHT 1964, pp. 248–249. Avtor citira Crescentiusov *Opus Ruralium Commodorum*, Firenze 1478 (prva latinska izdaja 1304–1309).
[51] BOCCACCIO 1966, pp. 565–572.
[52] ALBERTI 1986, pp. 104–108.

splošno razširjeno obliko utrjenih vil, kar je imelo za posledico povsem novo pojmovanje vile, ki je bilo prvič dosledno izraženo v vili *Medici*
26 v Fiesolah, zgrajeni pred 1455. Arhitekt Michelozzo di Bartolommeo (1396–1472) je pri njenem načrtovanju upošteval tlorisno zasnovo antične vile z odprto loggio in vrtom, izrazit poudarek pa je dal simetriji. Ta formalna sprememba je prinesla s seboj tudi funkcionalno: Michelozzo je v Fiesolah uresničil koncept *ville suburbane*, torej vile, ki na prvem mestu ni imela gospodarske funkcije, ampak je bila v celoti namenjena sprostitvi in zabavi na posestvu v neposredni bližini mesta. S tem je dobil pojem *vila* nov pomen, ki se je v določeni meri ohranil do danes: podeželska ali primestna rezidenca premožnejših ljudi.

Funkcionalno razvoj vile v 15. stoletju in tudi pozneje te stopnje ni presegel, zato pa se je vila razvila v več formalnih tipov:

- vila s centralno *loggio*, ki jo flankirata dva stolpa ali zaprti stavbni masi; razvila se je iz antičnega zaprtega tipa vile (*Belvedere* Inocenca VIII. ali vila *Farnesina* v Rimu),
- vila z enim ali več notranjimi dvorišči (Bramantejeva dodatna zasnova *Belvedera* v Rimu),
- vila s štirimi vogalnimi stolpi in arkadnim dvoriščem (vila *Poggio Reale* pri Neaplju)
107 • beneška vila s centralnim salonom, ki se je razvila iz beneške mestne palače, ter mnoge druge, ki bi jih težko uvrstili v kate-rega od zgoraj naštetih tipov, npr. vila *Madama* v Rimu.[53]

Za celotno obdobje pa ostaja značilno to, da vile formalno zelo težko ločimo od sočasno zgrajenih palač, torej je pri definiranju objektov še vedno treba upoštevati njihovo funkcijo.

Od 15. stoletja dalje se avtorji razprav o arhitekturi večinoma ukvarjajo le še s formalnim vidikom vile, edino pomembnejšo funkcionalno delitev arhitekture na splošno je v svojem neobjavljenem traktatu navedel Sebastiano Serlio (1475–1554).[54] Med tridesetimi naštetimi tipi arhitektur, ki jih ni razdelil le po statusu lastnikov, ampak predvsem po funkciji, so tudi objekti, ki so pomembno vplivali na formalni in funkcionalni razvoj zlasti beneških vil; vila je ponovno dobila vlogo podeželskega kmetijskega posestva, formalno pa je upoštevala najnovejše dosežke pri arhitekturnem ustvarjanju. Anton Francesco Doni je v traktatu vila *del Attavante* na podlagi Serlijeve klasifikacije opredelil pet temeljnih arhitekturnih tipov:

1. javna ali vladarjeva vila, vila vojvode in gosposka vila;
2. posestvo za zabavo plemičev;
3. manjša posest meščana ali obrtnika;
4. bogatejša kmečka hiša;
5. navadna koliba.[55]

Le prve tri bi lahko opredelili kot vile.

Če lahko pri podeželski vili ugotavljamo določeno konstanto, pa je

[53] AZZI-VISENTINI 1997, pp. 95–112.
[54] KUBELIK 1977, p. 22.
[55] KUBELIK 1977, p. 21.

primestna vila s funkcionalnega stališča dosegla skrajno točko razvoja v plemiški rezidenčni arhitekturi 17. stoletja v Franciji, ki so ji v 18. stoletju sledile tudi nemške dežele z dvorcem ali *Lustschloss*-om, poslopjem za razvedrilo in umik pred dvornimi obveznostmi vladarjev, vendar namenjeno dvornemu življenju.[56] Njegova manjša različica so bili *maisons de plaisance*, navadno last višjega oziroma premožnejšega plemstva, ki je po sijaju skušalo posnemati vladarjeve dvorce, funkcija pa je bila v obeh primerih ista.[57]

Ponovno prelomnico v pojmovanju podeželske vile je prinesel Andrea Palladio (1508–80), zlasti z razpravo *I quattro libri dell'architettura*.[58] Čeprav se v njej ukvarja predvsem s formalnim vidikom vile, pa ne gre spregledati dejstva, da vilo pojmuje drugače od predhodnikov. V svojih projektih poleg načrta rezidenčne stavbe upošteva tudi druge sestavne dele vile, kot so gospodarska poslopja, kapela in vrtovi oziroma vključevanje vile v naravno okolje. Formalno je razvil koncept vile do skrajnosti, saj je vse naštete objekte vedno oblikoval tako, da se zlijejo v harmonično celoto. Njegova zasnova podeželske vile je izvirala iz Vitruvijevega arhitekturnega traktata, katerega prevod v italijanščino je leta 1556 ilustriral,[59] in iz tradicionalne sheme beneške vile, pomembno pa so nanj vplivali tudi Serlijevi traktati, ki so se v štiridesetih in petdesetih letih 16. stoletja razširili po vseh italijanskih deželah in mladim arhitektom služili kot pripraven učbenik, naročnikom pa kot nekakšen katalog, iz katerega so si lahko izbrali načrt za svoj objekt. Temu je treba na koncu dodati še Palladijevo potovanje v Rim in bogato zbirko risb, ki jih je napravil s prerisovanjem antičnih ostalin, ter vpliv njegovega mentorja Gian Giorgia Trissina, ki ga je uvedel v svet aritmetike in simbolizma števil.[60] Palladio je še najbolj vplival na Vicenza Scamozzija (1552–1616), o drugih neposrednih vplivih na sodobnike pa bi bolj težko sodili; njegove ideje so bile sprejete šele na angleškem podeželju v začetku 18. stoletja, od tam pa se je vpliv njegove klasicistične arhitekture razširil po vsej Evropi, tudi v avstrijske dežele in prek Dunaja v Gorico.[61]

Bolj od Palladijevega je na sodobnike in poznejše arhitekte, predvsem na Goriškem in v Furlaniji, vplival traktat, v katerem se je Scamozzi ukvarjal s čisto praktičnimi problemi vile. V razpravi *Dell'idea della architettura universale* je sicer povzel Palladijeve formalne zasnove podeželskih in primestnih vil, vendar pa se je posvečal zlasti funkcionalnosti vile in njeni ustrezni umeščenosti v prostor. "Zelo priporočamo življenje v primestni hiši in v vili, ki ni preveč oddaljena od mesta, tako da se na nadzorovanje dejavnosti na njej lahko namenimo udobno, brez prevelikega truda in nejevolje; za zamenjavo zraka, ki daje duši veselje, telesu pa zdravje; in še zato, ker prinaša svojemu lastniku ogromne koristi, /.../ od koder [iz vile] si lahko človek z marljivo obdelanimi polji pošteno pridobi bogastvo, čemur smo pogosto priča v našem času: njegove hiše pa se ne da zgraditi, če nima gospodarskih poslopij in udobnosti, ustrezajoče njegovemu stanu."[62] Zelo se je posvečal zlasti zdravju lastnika, saj so opombe, kakršna

[56] HANSMANN 1988, p. 88.
[57] HANSMANN 1988, p. 142.
[58] PALLADIO 1965. Delo je bilo prvič natisnjeno leta 1570 v Benetkah.
[59] VITRUVIO 1987.
[60] WITTKOWER 1988, p. 62.
[61] TAVANO 1985, p. 86.

je naslednja, zelo pogoste: "V vilah smo varni pred morečimi skrbmi, ki jih v mestu prinašajo različni javni in zasebni posli, ki najbolj motijo mir našega telesa in duše. /.../ Zrak je v vili vedno bolj zdrav in povzroča večjo ješčnost ter okusnost hrane, tam se celotno telo nahrani in ohrani mnogo bolj zdravo in močno, vendar le ob rednem opravljanju primernih vaj."[63] V ospredje torej ves čas postavlja funkcionalni vidik vile, pri čemer še vedno loči med primestno in podeželsko. Njegova razmišljanja so bila le še dodatna vzpodbuda plemstvu k *villegiaturi* in poleg drugih dejavnikov so morda prispevala k razcvetu gradnje vil v 17. stoletju na beneškem podeželju, predvsem v Furlaniji in na Goriškem.

[62] SCAMOZZI 1615, p. 266.
[63] SCAMOZZI 1615, p. 267.

III. VILE NA GORIŠKEM IN VIPAVSKEM

1. Oris razmer na Goriškem in Vipavskem v 17. in 18. stoletju

1.1 *Geografski oris*

Za pravilno predstavo o obsegu obravnavanega ozemlja se zdi še najustreznejši povzetek opisa nekdanje Goriške grofije izpod peresa Antonia Dall'Agate, ki je nastal v čast obiska cesarja Karla VI. v Gorici leta 1728.[64] Avtor je opis pokrajine zasnoval kot pregled posesti posameznih goriških plemiških rodbin. Začel je v dolini reke Soče z graščino grofov Coronini v Tolminu in nadaljeval z vilo grofov Rabatta v Kanalu. Nato je z opisom sledil rečnemu toku do Solkana na levem bregu reke, kjer je bila vila rodbine Delmestri, na nasprotnem bregu pa sta ležala Pevma rodbine Thurn in Šmaver, kjer je imela obsežno posest rodbina Neuhaus. Opis je nadaljeval z ravnino ob porečju Soče; v Podgori in Ločniku je imela posesti rodbina Attems, v Šlovrencu, Koprivi in Mošu pa rodbina Cobenzl. Medeja je bila v lasti rodbine Mels, nedaleč proč pa sta bili še posesti v Merianu, last rodbine Thurn, in v Chioprisu, last rodbine De Grazia. Ker se je na tem mestu Goriška srečala z Gradiško, se je avtor obrnil na sever in nadaljeval z opisom Brd.

Tu je opis začel v Krminu in nadaljeval s Spesso rodbine Thurn in Ruščem rodbine Orzon. Skoraj ves rob Brd na avstrijski strani do Vipolž je bil podrejen rodbini Thurn. V bližini tega kraja je ležalo Spodnje Cerovo rodbine Attems ter Zgornje Cerovo rodbine Coronini. V smeri proti Gorici sta stala Števerjan z gradom barona Carla Tacca in vilo grofa Marzia Strassolda ter Dobrovo, star fevd rodbine Colloredo. Tu je tekla meja z Beneško republiko, zato se je Dall'Agata vrnil k opisu okolice Gorice.

Pregled plemiških posesti tega dela grofije je začel v Šempasu, ki je bil v lasti rodbine Orzon, v smeri proti Solkanu pa sta ležala kraja Loke, last stare rodbine Dornberg, in Kromberk, last rodbine Coronini. Grgar, Čepovan in Banjšice so pripadali rodbini Strassoldo. V Vrtojbi je živela rodbina Fontana, v Šempetru pa rodbina Simonetti. Sv. Rok je bil v lasti rodbine Sembler, Sv. Andrej rodbine Coronini, tej pa je pripadala tudi jurisdikcija Zengrafa, kjer je sicer bivala rodbina Strassoldo. Opis okolice Gorice je avtor zaključil s Pristavo rodbine Thurn in se preselil v vzhodni del Goriške grofije.

Opis Vipavske doline je razdelil v dva dela; zgornji del doline je začel z Razdrtim rodbine Rossetti, pri tem pa omenil tudi Švarcenek, last tržaške rodbine Petazzi. Sledilo je naštevanje posesti pomembne vipavske plemiške rodbine Lanthieri z Vipavo, glavnim mestom porečja, Velikimi Žabljami, Štjakom ali Sv. Jakobom ter Rihemberkom s tremi

[64] DALL'AGATA 1728, pp. 49–65; cf. prilogo.

gradovi. Na kraški strani grofije se je ustavil še pri citadeli v Štanjelu, ki je bila v lasti rodbine Cobenzl.
Nadaljeval je s posestmi, ki so ležale na levem bregu reke Vipave; Štanjelu so sledili Dornberk rodbine Rabatta, Gradišče rodbine Coronini, Renče rodbine Strassoldo, zaključil pa je z Rubijami rodbine Coronini.
Drugi del opisa Vipavske doline je začel z Ajdovščino rodbine Edling, tej pa je sledila citadela Sveti Križ s kapucinskim samostanom in gradom rodbine Attems. V Prvačini sta bili posesti rodbin Coronini in Grabizia [Grabič], prva pa je imela posest še v bližnji Bukovici. V Biljah je živela rodbina Formentini, v Orehovljah pa markizi Obizzi ter rodbina Puppi.
Opis plemiških posesti Goriške grofije je Dall'Agata zaključil z Mirnom rodbine Radojčič, Pečjo rodbine Attems, Rupo rodbine Coronini, Sovodnjami rodbine Orzon ter razkošno vilo v Zagraju, lastjo rodbine Thurn.
Avtor je v svojem opisu izpustil Gradiško z okolico, saj je tvorila ta od leta 1647 posebno samostojno pokneženo Gradiščansko grofijo v lasti princev Eggenberg; z Goriško se je združila šele leta 1754.[65] Zanimivo pa je, da je opisu Goriške grofije priključil tudi zgornjo Vipavsko dolino z Vipavo, čeprav je ta del dežele z mejo na potoku Hubelj med Šturjami in Ajdovščino uradno pripadal Vojvodini Kranjski, kar pomeni, da so se prebivalci tega območja delno zaradi tradicije, delno pa zaradi naravnih mej ter lege ostalih posesti čutili bližje Gorici kakor pa Ljubljani.
Iz Dall'Agatovega pregleda nekdanje Goriške grofije pa lahko ugotovimo, da je bilo ozemlje Goriške in Vipavske zelo gosto naseljeno, posamezne plemiške posesti z izjemo nekaterih graščin, kot je bila npr. Lanthierijeva v Vipavi, ki je obsegala okoli 3000 ha gospoščinske zemlje, pa so bile pretežno majhne in so obsegale od 20 ha (vila Roženek v Podbrju) do 40 ha gospoščinske zemlje (vila Cobenzl v Ložah), zato z ekonomskega stališča lastnikom niso mogle zadoščati kot edini vir dohodkov.[66] Ker so bile posesti majhne, jih je skoraj vsaka plemiška rodbina imela več, posesti posamezne rodbine pa so bile raztresene po vsej deželi. Tako so imeli npr. Cobenzli vilo v Ložah pri Vipavi, graščino v Štanjelu na Krasu, vilo v Mošu na skrajnem zahodnem delu dežele in primestno vilo v Gorici,[67] ki je sčasoma, ko se je mesto razširilo, postala mestna palača.
Dežela je bila razdeljena med dva centra, Gorico in Vipavo, pri čemer se je slednja podrejala glavnemu mestu province. Vpliv obeh centrov je naraščal oziroma padal premosorazmerno z večanjem razdalje med njima, nekje na sredini pa je bil Šempas s popotno in poštno postajo. Popotniki so lahko razdaljo med Gorico in Vipavo prepotovali v enem dnevu, kar dokazuje tudi pot cesarja Leopolda I. na Goriško leta 1660, ko se je vladar v Šempasu ustavil na kosilu, zvečer pa je bil že sprejet v Gorici.[68]
Vsaka od navedenih rodbin je imela v Gorici svojo palačo.[69] Z izjemo Cobenzlov in Rossettijev, ki so imeli posesti tudi na Kranjskem, so bile vse druge plemiške rodbine vezane na posesti na Goriškem ali Vipavskem ter na ozemlju Beneške republike, kar pa je posledica razdelitve ozemlja

[65] MARUŠIČ, *Goriška,* 1989, pp. 284–285.
[66] Preračunano glede na podatke v SMOLE 1982, pp. 9–10.
[67] Današnja nadškofijska palača.
[68] RUTAR 1893, p. 13.
[69] CZOERNIG 1873, p. 789.

nekdanje Goriške grofije na dva dela (rodbina Colloredo je imela npr. poleg Dobrovega še številne posesti v beneški Furlaniji).[70]
Skoraj vse plemiške rodbine na Goriškem in Vipavskem so bile italijanskega ali furlanskega izvora; pri slednjih gre za najstarejše plemiške rodbine, ki so bile podložne še Goriškim grofom, mednje pa lahko prištejemo rodbine Attems, Dornberg, Edling, Egkh, Formentini, Lanthieri, Neuhaus, Orzon, Rabatta in Thurn.[71] Njihov vzpon pa je bil posledica političnih razmer v Goriški grofiji v 15. stoletju.

1.2 *Politične in družbene razmere plemstva v nekdanji Goriški grofiji*

Temelje političnih in kulturnih razmer na Goriškem in delno tudi v Furlaniji je treba iskati v srednjeveški fevdalni ureditvi teh dežel; čeprav so bili v Furlaniji poleg Goriških grofov ministeriali oglejskega patriarha tudi drugi fevdalni gospodje, pa so le prvi pomembni za razvoj in uveljavitev nižjega plemstva, ki je po izumrtju te rodbine uveljavilo posebno lokalno samoupravo Goriške grofije. Goriški grofje so se na svojih fevdih obnašali kot lastniki posesti in jih podeljevali v fevd ali zastavo svojim ministerialom, ki so še v 13. stoletju. lahko neomejeno upravljali le s svojimi alodi, fevdna pravica pa jim je bila lahko dana ali odvzeta glede na voljo službenega gospoda. Šele ko so fevdi postali dedni, se je samostojnost nižjega plemstva, ki so ga predstavljali vitezi in gospodje, okrepila, naraščala pa je recipročno z upadanjem moči Goriških grofov. "Tako je iz nekdanjega podložnika postal neodvisen plemič ali vitez, ki si je z umnim gospodarstvom pomnožil svojo posest in ugled in kmalu sam imel mnogo ministerialov okoli sebe."[72]
S fevdnim lastništvom je bila povezana tudi gradnja gradov. Ti so bili navadno centri posesti z urbarialnimi uradi ali pa so varovali in nadzorovali pomembne trgovske poti in torej imeli strateški pomen. Gradili so jih lahko samo grofje oziroma njihovi ministeriali z njihovim dovoljenjem. Nižje plemstvo na Goriškem torej gradov ni imelo v svoji lasti, ampak jih je posedovalo kot fevd ali na kakšen drug način. Iz tega obdobja znane Goriškim grofom podložne plemiške družine so že s svojim imenom povezane z gradom, za katerega so skrbele: gospodje Vipavski, Dornberški, Solkanski, Devinski. Šele z izumrtjem teh starejših rodbin v 14. in 15. stoletju je povezan prihod novih, predvsem iz bližnje Furlanije: Attems, Thurn (della Torre), Rabbata in Lanthieri.
Pomembna prelomnica za Goriško grofijo je bilo leto 1500, ko je izumrla rodbina Goriških grofov, ki naj bi jo po pogodbi nasledila rodbina Habsburžanov. Problem je nastal zato, ker so si Goriški grofje kot pravni zastopniki oglejskih patriarhov ozemlje Furlanije, Goriške, Istre in Slovenske marke enostavno prisvojili, že pred prelomnim letom (1445) pa so

[70] MARUŠIČ, *Goriška*, 1989, p. 284.
[71] KOS 1954.
[72] GRUDEN 1910–16, p. 388

si v Ogleju poiskali novo varstvo pri Beneški republiki. Sledila je najprej "furlanska vojna" 1508, ki je kmalu prerasla v spopad t. i. Kambrejske lige proti Benetkam, boji pa so se končali šele leta 1516.[73] V teh letih je Gorica neprestano prehajala izpod ene oblasti pod drugo, dokler si niso Habsburžani in Serenissima na kongresu v Tridentu leta 1535 ozemlja dokončno razdelili; prvim sta pripadli Goriška in Slovenska marka, drugim Istra in Furlanija.[74] Novi vladar na Goriškem je vojaške zasluge plačeval s podeljevanjem fevdov, ki pa jih je moral zaradi finančne stiske kmalu tudi prodati (Rihemberk Lanthierijem, Vipavski Križ Thurnom itd.).[75]

V deželni upravi večjih sprememb skorajda ni bilo, saj so se deželni stanovi z deželnim glavarjem na čelu izoblikovali še za časa Goriških grofov;[76] zanimivo pa je, da so bili med člani goriških deželnih stanov v začetku 16. stoletja poleg predstavnikov Cerkve in plemstva tudi neplemiči, katerih zastopniki so prihajali iz vrst meščanstva in svobodnih kmetov, ki so tedaj, torej pred pojavom protestantizma, še sodili med večje posestnike.[77] Čeprav je Goriška pri drugih avstrijskih deželah veljala za "nenemško" deželo, predvsem po zaslugi močnega priselitvenega vala ljudi iz Furlanije v Gorico med prvimi beneško-avstrijskimi vojnami,[78] ki so temeljito spremenili "narodnostno" podobo dežele, pa se je tudi tu v drugi polovici 16. stoletja pojavilo med plemstvom močno protestantsko gibanje. Z ukazom cesarja Karla je bilo to na Goriškem prepovedano že leta 1574, vendar iz povsem zunanjepolitičnih razlogov: dežela je mejila na rimskokatoliško Beneško republiko, ki je na protestantizem gledala kot na povod za popravo "krivičnih" mej.[79]

V začetku 17. stoletja so v Gorico, ki je zaradi novih trgovskih poti po Vipavskem in po soški dolini dobila vlogo pomembnega gospodarskega in upravnega središča dežele (v drugi polovici 16. stoletja so zato v Gorici zrasle številne palače najpomembnejših plemiških rodbin), prišli jezuiti in leta 1625 tu ustanovili gimnazijo. Pomemben kulturni preobrat je gotovo pomenila odločitev leta 1627, da naj bi v njej nastavili redovnike, "ki dobro obvladajo italijanščino, /.../, da bi pritegnili nase gojence iz bližnje Furlanije. Tako je dobil goriški kolegij počasi pretežno laški značaj."[80] Nadaljnji študij pretežno plemiške mladine pa je v skladu s tedanjo navado potekal na enem od italijanskih vseučilišč, v Padovi, Sieni, Parmi ali Bologni, kjer so se mogli navzeti umetniškega okusa in navdušenja za stavbarstvo, slikarstvo, kiparstvo in glasbo in to prenašali ne le na Goriško, ampak tudi v druge avstrijske dežele. Razmere so bile pravzaprav paradoksalne; čeprav so si goriški deželni stanovi nadvse prizadevali postati enakopravni z drugimi v okviru cesarstva, kar so 16. junija 1626 uradno tudi dosegli,[81] pa je italijanščina že proti koncu 16. stoletja izpodrinila nemščino iz državnih uradov.[82] Leta 1584 so celo sprejeli zakon, po katerem so lahko bile v deželnem parlamentu zastopane le tiste plemiške rodbine, ki so svoje plemstvo dokazale za štiri rodove nazaj in ki so imele že najmanj 25 let stalno bivališče na

[73] CZOERNIG 1873, pp. 719–720.
[74] CZOERNIG 1873, p. 722.
[75] RUTAR 1893, p. 127.
[76] GRUDEN 1910–16, p. 390.
[77] CZOERNIG 1873, p. 756.
[78] RUTAR 1893, p. 73: "Pod grofi se je bilo naselilo več nemških plemičev in obrtnikov v Gorici, a pod Avstrijo prihajali so vedno bolj italijanski naselniki."
[79] GRUDEN 1910–16, p. 672.
[80] GRUDEN 1910–16, p. 862.
[81] CZOERNIG 1873, p. 758.
[82] GRUDEN 1910–16, p. 1052.

Goriškem. Razlog zanj je bilo dejstvo, da so si precej posestev v deželi lastile rodbine, ki so sicer živele v beneški Furlaniji.[83] To pa priseljevanja novih italijanskih rodbin nikakor ni zavrlo. "Novo plemstvo, ki so ga ustvarili avstrijski vladarji, je izšlo torej iz uradništva, vojaštva, iz krogov veletržcev, veleindustrijalcev in bankirjev."[84] Tipičen primer take rodbine na Goriškem so bili Coroniniji, ki so npr. Kromberk dobili od cesarja za svoje v drugi beneško-avstrijski vojni (1615–17) izkazane vojaške zasluge.[85] Tako je bil vpliv italijanske kulture že v 16. stoletju dvojen: posrednega so doma uveljavljali mladi plemiči, ki so študirali v velikih italijanskih mestih, neposredni pa je prihajal v deželo z novimi priseljenci, med katerimi so svojo srečo iskali tudi arhitekti, stavbeniki in umetniki vseh vrst, ki morda zaradi velike konkurence v domačem kraju ne bi mogli uspeti. To bi še zlasti lahko veljalo za Goriški najbližji umetniški in kulturni center Benetke in nekoliko manjši Videm. Novo plemstvo pa je s seboj prineslo tudi drugačna zemljiškoposestniška razmerja, ki so jih delno prevzeli tudi plemiči, ki so sicer še vedno živeli v srednjeveških fevdalnih odnosih, in obratno.

1.3 *Ekonomske razmere na plemiških zemljiških posestih*

Bogo Grafenauer navaja, da so bile v 17. in 18. stoletju v južnem delu Goriške javnopravne pravice zemljiškega gospostva glede sodstva omejene in podložniki niso opravljali tlake. "V teh krajih je bil razširjen kolonat, poleg njega pa tudi 'libelarični zakup', to je zakup, pri katerem uživa kmet zemljišče določeno število let na podlagi pismene pogodbe (*libello*) proti plačevanju letne zakupnine v denarju. Pri tem ostane osebno svoboden in more zakup odpovedati in se prosto odseliti."[86] Da je bila ta oblika zakupniškega razmerja razširjena po vsej Goriški in Vipavski, dokazujejo ohranjeni urbarji npr. za gospostvo Lože, ki je imelo okoli 40 ha (2 x 2 km površine) gospoščinske zemlje, to je zemlje, ki se obdeluje v t. i. pridvornem gospodarstvu in katere pridelek je namenjen vzdrževanju delovne sile oziroma upravitelja z bivališčem na sedežu posesti. Navedena številka je sicer odločno premajhna, da bi lahko pomenila vzdrževanje večjega števila ljudi, medtem ko so bile druge posesti razpršene po vaseh Manče, Goče, Šentvid, Ustje, Planina, Vrhpolje, Tevče, Duplje, Šturje, Dolga Poljana in Sv. Katarina.[87] Tak sistem zakupništva ni zahteval lastnikove stalne navzočnosti na posestvu, saj je posle lahko namesto njega vodil oskrbnik, s tem pa se urejanje odnosov na takšnih posestvih na Goriškem in Vipavskem povsem izenači s sistemom, kakršen je obstajal tudi na beneških in furlanskih posestih z vilo.[88] Ker je lastnik posesti ponavadi obiskal vilo nekajkrat letno, da je pregledal razmere ter čas izkoristil tudi za krajši počitek in razvedrilo

[83] CZOERNIG 1873, p. 763.
[84] GRUDEN 1910–16, p. 1016.
[85] RUTAR 1893, p. 31.
[86] GRAFENAUER 1961, p. 90.
[87] SERAŽIN 1995, p. 73.
[88] ULMER 1993, pp. 57–59.

na deželi, rezidenčne stavbe vsaj na začetku niso bile posebno razkošno grajene; najpogosteje so imele kar obliko nekoliko večjih kmečkih hiš in so se torej zgledovale po lokalni tradicionalni podeželski arhitekturi. Da gre za gosposka poslopja, so dokazovali le izraziti fevdalni stavbni elementi, kot so npr. ključaste strelnice in stolpi, ter pravilno klesani kamniti okenski okvirji in portali, nadaljevanje srednjeveške tradicije. Do pomembne spremembe na tem področju je prišlo šele v drugi polovici 17. stoletja.

1.4 *Kultura vile na Goriškem in Vipavskem*

Vsa gospodarska dejavnost in s tem tudi moč plemstva na Goriškem in Vipavskem je temeljila na agrarnih dejavnostih. Vendar pa zaradi omenjenega libelaričnega zakupa prihodki plemstva ne glede na težke gospodarske razmere (glavni pridelovalni panogi, svilogojstvo in vinogradništvo, sta ogrožala državni monopolizem in uvoz beneških vin na Kranjsko) niso usahnili. Medtem ko je večina prebivalstva živela v revščini tudi zaradi številnih davkov, ki jih je država nalagala zaradi vojn s Turki,[89] pa je opaziti pri plemstvu v 17. stoletju, zlasti po koncu t. i. "gradiščanske vojne", razcvet gradbene dejavnosti v mestu in na deželi, ki se je, kar se razkošja tiče, v naslednjem stoletju le še stopnjeval. Morda so na obeh straneh meje začutili, da je za Furlanijo in Goriško končno nastopilo obdobje miru in blagostanja. Tako si plemstvo na podeželskih posestvih ni več gradilo gradov, temveč je že obstoječe objekte podiralo ter na njihovem mestu gradilo nove (Lože pri Vipavi),[90] ali pa so stara poslopja le predelali (vila Rabatta v Kanalu),[91] vse z namenom, da bi v njih imeli tudi zatočišče za oddih in razvedrilo. Da je plemstvo v resnici pojmovalo svoja podeželska posestva kot vile, je razvidno iz Rutarjevega opisa Tolminske: "Nekateri teh plemičev so imeli svoje hiše na Tolminskem in so učasi tudi tam stanovali, navadno u Gorici ali Čedadu, ter hodili na Tolminsko stanovat samo ob letnem času."[92] Njihove navade pa se niso bistveno razlikovale od navad plemstva, ki je imelo vile npr. v okolici Vicenze.[93] Med letom so bivali v mestu, poleti pa se je njihovo družabno življenje preneslo na deželo: "/.../ v Kanalu je užitek [vila?] njegove ekselence gospoda Antona grofa Svetega rimskega imperija Rabatte, /.../, tukaj je zgoraj omenjeni gospod obnovil staro palačo in jo povečal ter oblikoval tako, da daje videz prostornega dvora, vse to pa z namenom, da bi lahko velikodušno sprejel tiste viteze, ki ga pogosto obiskujejo, da bi se obogatili v njegovih modrih pogovorih. Takšen dvor je ta plemenita rodbina že od nekdaj imela v Gorici, ko je v goste sijajno vabila ne le krajevne viteze, ampak vse primerne [izobražene] osebnosti."[94] Čeprav je podatek nekoliko v neskladju z opisi plemstva Antona Muznika, ki je leta 1781 v delu *Clima Goritiense* zapisal: "Če

[89] PORCEDDA 1996, p. 18.
[90] SERAŽIN 1995.
[91] DALL'AGATA 1728, p. 51.
[92] RUTAR 1882, p. 143.
[93] WOLTERS 1969; SPONZA 1982–87; MAZZOTTI 1966.
[94] DALL'AGATA 1728, pp. 50–51.

opazujem bogatine, vidim, da živijo tudi oni po večjem brez skrbi in opravka; mlajši popuste učenje, so okusili komaj prvi poduk v lepih vedah, in se udajo igri, lovu in razkošnemu življenju",[95] pa lahko iz obeh citatov razberemo, da se življenje goriškega plemstva na deželi ni bistveno razlikovalo od življenja v drugih sočasnih italijanskih vilah.[96]

Villegiatura se je v 18. stoletju še bolj razmahnila, saj se je središče družabnega življenja s podeželja že povsem preneslo v Gorico, o čemer navsezadnje priča tudi ustanovitev gledališča leta 1739.[97] Takrat so verjetno dobili vlogo vile še zadnji gradovi in graščine na Goriškem in Vipavskem.

[95] RUTAR 1893, p. 78.
[96] Cf. poglavje o razvoju funkcij vile.
[97] RUTAR 1893, p. 75.

2. Podeželske vile na Goriškem in Vipavskem
2.1 *Zgradba podeželske vile*

Glavni dejavnik, ki določa to vrsto vile, je vloga, ki jo ima kot sedež zemljiške posesti, kar pomeni, da je bila vila namenjena predvsem kmetovanju, obenem pa se je lahko uporabljala tudi kot počitniška rezidenca.[98] "/.../ [Gospod] v podeželski hiši ne bo prikrajšan za nič več udobja in razvedrila [kot bi ju bil deležen v hiši v mestu]; tam [v podeželski hiši] bo ves preostali čas preživel v občudovanju svoje lastnine ter z gospodarstvom in poljedelstvom izboljševal posestvo; tam bo s [telesnimi] vajami, ki so običajne za vilo, peš ali na konjskem hrbtu lažje ohranil moč in zdravje; in končno, tam se bo njegov razum, utrujen od mestnega razburjenja, odlično obnovil in odpočil, in [gospod] se bo lahko mirno posvetil filozofiji ter kontemplaciji."[99]

Podeželska vila je torej stavbni kompleks, sestavljen iz poslopij oziroma površin z različnimi funkcijami, celota pa je središče večje ali manjše zemljiške posesti:

1. rezidenčno poslopje ali dvorec, "ki mora biti v skladu s potrebami lastnika in njegove družine zgrajeno tako, kot se gradijo palače v mestih";[100]
2. dvorišča: sprejemno in "gospodarsko" dvorišče – *brjač* ali *korta*;
3. poslopje z bivališčem za upravnika in služinčad, ki mora biti blizu vhoda v vilo, hkrati pa ne preveč oddaljeno od rezidenčnega poslopja;[101]
4. gospodarska poslopja z ločenimi hlevi za delovne (konji in voli) in za hrano gojene živali (govedo, prašiči, kokoši, golobi), s skednji, shrambami za žito in druge pridelke, kletmi itd.;[102]
5. kapela;
6. vrtovi ali parki;
7. obzidja, stolpi, jarki in drugi obrambni elementi.

Kako je bilo lahko vse skupaj združeno v celoto, je razvidno iz naslednjega primera.

Vila Roženek v Podbrju pri Podnanosu

30 Po Valvasorju naj bi bil stavbni kompleks Roženek pozidal Janez Anton Rossetti (†1670), začetnik notranjske in goriške veje te rodbine iz Bergama.[103] Goriško deželanstvo je dobil že leta 1643, to pa pomeni, da je stavbni kompleks takrat verjetno stal že vsaj petindvajset let.[104]

Podoba prvotnega poslopja, kakršna se nam je ohranila na Val-
31 vasorjevi risbi in grafiki,[105] se od današnje nekoliko razlikuje,[106]

[98] ACKERMAN 1995, p. 68, v svojem delu navaja, da je bilo poljedelstvo oziroma kmetijska dejavnost glavna funkcija prvih podeželskih mediječjskih vil in da so te to funkcijo tudi vseskozi ohranile.
[99] PALLADIO 1570, libro II, p. 45.
[100] PALLADIO 1570, libro II, p. 46.
[101] PALLADIO 1570, libro II, p. 46.
[102] PALLADIO 1570, libro II, p. 46.
[103] VALVASOR 1689, p. 473. Za podrobnejšo zgodovino lastništva cf. SERAŽIN 1998, pp. 129–130.
[104] ŠTIH, Rossetti, 1986, p. 222.
[105] VALVASOR 1679–80, f. 234 ; VALVASOR 1679, f. 204; VALVASOR 1689, p. 473.
[106] Po objavi Valvasorjevih risb za pripravo *Topographie* leta 2001 se je izkazalo, da so bile ugotovitve o zrcalni obrnjenosti na grafični upodobitvi vile napačne – cf. SERAŽIN 1998, pp. 129–136.

32 vendar lahko razberemo, da se je stara zasnova kompleksa ohranila skoraj v celoti, le rezidenčno poslopje je pozneje doživelo prezidave.[107] Stavbe so bile razvrščene okoli notranjega arkadnega dvorišča v obliki črke U. Vzhodni trakt je zavzemala stanovanjska stavba, ki je imela dva vhoda: enega obrnjenega proti bližnji leta 1502 zgrajeni in leta 1648 drugič posvečeni cerkvi sv. Kozme in Damijana,[108] ki so jo stanovalci Roženeka verjetno uporabljali kot privatno kapelo, drugi pa se je na glavni, severni fasadi odpiral proti dolini. Simetrično oblikovana glavna fasada se po preprostem oblikovanju ni pretirano razlikovala od okoliških kmečkih hiš, saj je imela poleg portala v obeh nadstropjih le par oken, v osi nad portalom pa jo je tik pod dvokapnim napuščem zaključevalo manjše kvadratno okno. Stavba se je verjetno nadaljevala še v manjše, pravokotno nanjo prislonjeno poslopje na severni strani,
34 ki se je nadaljevalo v gospodarsko z velikim kamnitim portalom, ki je morda vodil skozi velban prehod na dvorišče. Ta portal je bil v kasnejši predelavi, ob kateri sta bili omenjeni poslopji združeni v današnje enotno petosno stanovanjsko poslopje, prestavljen na zaključek zadnjega, zahodnega trakta. Na rezidenčno poslopje se je, sodeč po upodobitvi vile na franciscejskem katastru iz leta 1822, na južni strani pravokotno navezovalo manjše poslopje s hlevi.[109] Oblikovna zasnova tega leta 1825 podaljšanega trakta
36 s simetrično postavljenim portalom, ki skozi velb (za arhitekturo na Vipavskem in v Furlaniji značilno strukturo) pripelje na dvorišče, je orientacijo kompleksa obrnila proti pobočju
35 hriba, poraslega z vinsko trto; današnjo južno fasado poudarjajo kamniti pilastri, ki so nosili latnik in s tem zakrili 'kmečki' značaj te stavbe.

37 Notranje dvorišče je bilo v primerjavi z lokalno kmečko in plemiško arhitekturo oblikovano tuje. Vzdolž rezidenčnega in gospodarskega poslopja so tekle arkade, zgornje nadstropje pa je bilo zaprto in je služilo kot povezovalni hodnik med pros-
33 tori. Rekonstruirani tloris kaže, da je severni trakt istočasno s preureditvijo južne fasade doživel prezidavo v smislu organizacije prostora okoli osrednje vzdolžne osi. Temu ustreza tudi sedanja podoba povišanega dela severnega pročelja stavbe. Arkade novega rezidenčnega poslopja so verjetno imele vlogo lože, medtem ko so se v gospodarskem poslopju uporabljale kot prostor za spravilo kmečkega orodja. Tudi nadstropje je bilo namenjeno shrambam in kaščam, nad hlevi pa so bili verjetno prostori za hrambo sena ipd. Notranje dvorišče ali brjač je bilo v celoti podrejeno gospodarski dejavnosti. Oblikovna zasnova tega kompleksa izhaja iz severnoitalijanskih srednjeveških zas-
38 nov vil in večjih kmetij. Tipičen primer je nekdanja vila *Sparavieri* v *Settimo di Pescantina* v okolici Verone, zgrajena v 15.

[107] Poslopje je bilo močno poškodovano med drugo svetovno vojno.
[108] CEVC 1995, p. 19.
[109] Arhiv Republike Slovenije, Franciscejski kataster za Primorsko, St. Veit 1822.

stoletju.[110] Verjetno je bila v Podbrju taka oblikovna zasnova vile neposredno uporabljena, saj je njen lastnik v Vipavsko dolino prišel iz Bergama, njen "severnjaški" videz pa je posledica drugačnega znanja lokalnih gradbenikov.

Glede na čas nastanka je presenetljivo, da kompleks ni imel nobenih obrambnih elementov, na Valvasorjevi upodobitvi pa lahko za poslopji slutimo ureditev vsaj priročnega zeliščnega in zelenjavnega vrta, ki ga je v 16. in 17. stoletju imela vsaka graščina. Na zahodni oziroma južni strani kompleksa je bil verjetno urejen zato, ker je bil zaradi bližine gozda najbolj zavarovan pred burjo, ki je lahko v trenutku uničila vse posevke.

Prvotna funkcija Roženeka je bila verjetno graščina, ker pa si je rodbina že kmalu pridobila tudi druge posesti, katerih sedež je bil v 18. stoletju v graščini Razdrto, je Roženek dobil vlogo vile, ki jo je obdržal tudi po zamenjavi lastnikov.[111] Seveda se glede na italijanski izvor lastnikov postavlja vprašanje, ali je sami morda niso ves čas pojmovali kot vilo?

2.2 *Lega podeželske vile*

Lega vile Roženek je primer običajne lege podeželske vile. "Italijanske" vile kot središča posesti in s tem življenja na podeželju stojijo na samem ali v bližini vasi oziroma zaselka, pri čemer so lahko z zelenjem obraščene do te mere, da je očem naključnega opazovalca dostopno le glavno, velikopoteznejše zasnovano rezidenčno poslopje, druga pa se skrivajo za drevjem, okrasnim grmičevjem ipd. Za goriško in vipavsko območje pa je značilno, da vile pogosto stojijo na izpostavljenih mestih, kjer je morda v preteklosti že stala grajska stavba, s tem pa nadaljujejo staro fevdalno izročilo, ki ga sosednja Beneška republika – z izjemo Furlanije – ni poznala. Tudi fevdalčevo bivališče je pomenilo središče življenja na podeželju, vendar pa je ravno razlika v lastniški strukturi na Goriškem in v Vipavski dolini dopuščala gradnjo podeželske vile tudi v središču manjšega zaselka ali vasi, najpogosteje v neposredni bližini krajevnega sakralnega objekta.

Vila Zuccato, Ozeljan

Simon Rutar navaja, da naj bi bili Coroniniji po uradnem nazivu ob prejemu grofovskega naslova leta 1687 imeli posesti tudi v Ozeljanu,[112] vendar pa niti Dall'Agata niti Czoernig pri naštevanju sedežev posesti rodbine tega kraja ne omenjata.[113] Prvi podatek o vili nudi šele franciscejski kataster iz leta 1822,

[110] MAZZOTTI 1966, p. 46.
[111] CZOERNIG 1873 pp. 779–780.
[112] RUTAR 1895, p. 32.
[113] DALL'AGATA 1728, pp. 49–65; CZOERNIG 1873 pp. 779–780.

v katerem je stavbni kompleks poleg cerkve že vrisan,[114] pri dataciji rezidenčnega poslopja pa nam je delno lahko v pomoč tudi letnica 1859 v mreži na balkonskih vratih. Kdo in kdaj je dal vilo zgraditi, iz dostopnih virov ni znano: po nekaterih podatkih naj bi bila to rodbina Morelli v 17. stoletju,[115] kasnejši lastniki, rodbina Zuccato, ki jo med goriškimi plemiškimi rodbinami najdemo šele leta 1872,[116] pa so ji verjetno dali končno podobo.

Poslopje vile je prislonjeno na župnijsko cerkev z delom, ki se po oblikovanju arhitekturnih členov močno razlikuje od celote.

40 Ozek trakt ima v nadstropju ložo, ki jo oblikujeta dve na toskanskih stebrih stoječi pravilni polkrožni arkadi. V ložo vodi enoramno stopnišče, značilno za 17. stoletje. Ta del stavbe je očitno starejši in je bil morda prvotno namenjen za župnišče

41 ali pa je bil celo pristava kromberške posesti. Glavni del vile, ki pod isto streho združuje rezidenčno poslopje na sredi in gospodarska ob straneh, je nastal bistveno pozneje. Čeprav enotna fasada zakriva notranjo delitev prostorov, pa je iz tlorisa razvidno, da je stavba nastala z združitvijo vsaj treh kmečkih hiš. S predelavo notranjosti je bil dosežen vtis, da gre za razpotegnjen

42 tip stavbe beneškega tlorisa, o čemer bo v nadaljevanju še tekla beseda. Tudi fasada se zgleduje po beneških palačah, pri čemer je izrazit poudarek na osrednji osi s portalom v pritličju in triforo z balkonom v nadstropju. Vse skupaj zaključuje štukiran

44 okras v stilizirani obliki grba. Oblike portala, na katerem izpodrivajo rustiko gladke geometrične forme, in kamnitih okvirov balkonske odprtine, ki posnema okenske okvire, kakršne kaže vila v Podgori, ter uporaba štuka kažejo na to, da je stavba nastala proti koncu 18. ali šele v 19. stoletju.

Rezidenčno poslopje vile v Ozeljanu se pravzaprav ne razlikuje posebej od sočasnih mestnih palač, kar pa je v skladu s splošnimi tendencami družbenih sprememb, ki so zajele plemstvo v 19. stoletju po vsej Evropi. Rodbina Zuccato je primer novonastalega plemstva, ki si je svoj naslov "kupilo" z bogastvom, pridobljenim s trgovino ali industrijo. Vstop novega plemstva med starejše pa je uničil tudi obstoječe oligarhične odnose na podeželju. Ackerman ta obrat označuje z izrazom "demokratizacija vile": ta naj bi značaj podeželske vile spremenila tako, da je okoliško posest zreducirala na skromne površine, ki niso bile več namenjene poljedelski dejavnosti.[117] Tu se koncept podeželske vile še najbolj približa konceptu podeželskega dvorca, obenem pa se je sčasoma razvilo pojmovanje vile, kakršno obstaja še zdaj: vila je večja enodružinska hiša na robu mesta, obdana z zelenimi površinami. Vila Zuccato je torej na določen način popolnejša od vile Roženek, saj se z

43 dvorišča pred njo spustimo po baročno oblikovanem stopnišču v bogato

[114] AS, Franciscejski kataster za Primorsko, Ozeljan 1822.
[115] MAVRIČ 2004, p. 110.
[116] CZOERNIG 1873, p. 790.
[117] ACKERMAN 1990, p. 253.

oblikovan parterni park, katerega osrednja točka je bil ribnik s kiparskim okrasom, služi pa tudi kot primer, da je rezidenčno poslopje najbolj izpostavljeni del vile.

2.3 *Rezidenčno poslopje ali dvorec*

Rezidenčno poslopje ali dvorec je navadno središče celotnega stavbnega kompleksa vile. V njem je občasno bival lastnik posesti sam med opravljanjem pregleda urbarjev in stanja posesti ali pa se je v njej naselil s svojo družino v poletnih mesecih, da bi se umaknili pred vročino v mestu. Te stavbe so bile po obsegu navadno manjše od mestnih palač ali graščinskih dvorcev, saj nikoli niso bile predvidene za daljše ali stalno bivanje lastnikov. Zato pa je njihova velikost popolnoma ustrezala domovanju oskrbnika vile in njegove družine, ki se je med obiskom lastnikov umaknila v druge prostore ali pa je, če je bila rezidenca večja, prebivala le v določenih prostorih stavbe. Tako se ne gre čuditi, da je med preprostimi ljudmi za "graščaka" ponavadi veljal oskrbnik, saj so zlasti v manjših vilah, kot so npr. Lože, prave lastnike videli le redko.
Rezidenčno poslopje ni bilo središče vile le zaradi funkcije upravnega sedeža posesti, ampak tudi zaradi svoje osrednje lege in predvsem zaradi svojega videza. Navadno je bilo oblikovano razkošneje kot druga poslopja v vili, saj je poskušalo v malem posnemati videz in udobje mestne palače. Po svoji reprezentativnosti in upoštevanju najnovejših stilnih pobud v gradbeništvu je postalo rezidenčno poslopje v nasprotju z drugimi stavbami, pripadajočimi vili, predmet znanstvene raziskave in se v strokovni literaturi najpogosteje označuje kot vila, dvorec ali palača.[118] V nekaterih pokrajinah so se izoblikovali določeni oblikovni arhitekturni tipi rezidenčnega poslopja, ki so se z manjšimi ali večjimi spremembami prenesli tudi v druge pokrajine. Na Goriškem in v Vipavski dolini se pojavljajo trije formalni tipi rezidenčnih poslopij, po katerih lahko razvrstimo vile v skupine:

1. beneški tip – podtip te skupine je beneški tip s štirimi stolpi;
2. furlanski tip;
3. vila z dvorcem.

2.3.1 *Beneški tip rezidenčnega poslopja*

Beneška podeželska vila se je po mnenju Bernharda Ruprechta razvila konec 15. stoletja iz kombinacije gradu in na deželo prenesene beneške palače oziroma meščanske hiše.[119] Prve beneške vile so kot

[118] FROMMEL 1969; ŠUMI 1969.
[119] RUPRECHT 1964, pp. 240–241.

sedeži zemljiške posesti beneških patricijev prevzele funkcijo, ki so jo do takrat imeli le fevdalni gradovi. Pri prezidavah starejših gradov v vile so le-te prevzele tudi nekatere arhitekturne elemente obrambnega značaja; njihova vloga je bila dekoracija in poudarjanje lastnikovega družbenega položaja. Vendar je na formalno zasnovo zgodnjih vil beneškega zaledja pomembno vplivala tudi sočasna kmečka arhitektura (*terraferme*), razširjena tudi drugod v severni Italiji.[120]

2.3.1.1 Vpliv kmečke hiše na beneški tip vile

Značilna kmečka hiša 15. in 16. stoletja v severni Italiji je bila sestavljena iz nizkega masivnega stolpa in temu dodanega stranskega
45 poslopja s portikom v pritličju in ložo v nadstropju (vila *delle Cattane* pri Vicenzi). Ločena od hiše so bila druga gospodarska poslopja, celota pa je skupaj z zidom sestavljala dvorišče, ki se je na eni strani odpiralo z vhodnim portalom. Takšne zasnove vil iz 15. in 16. stoletja so se delno
46 ohranile tudi v sosednji Furlaniji (vila *Camino* v Buttriu),[121] ena od njih pa se je kljub poznejšim predelavam verjetno ohranila tudi v zgornji Vipavski dolini.

Vila Zajčji grad v Podnanosu (Šentvidu)

Stavbni kompleks, ki poleg stanovanjskega poslopja obsega gospodarska poslopja in veliko dvorišče, je nekoč stal na samem,
51 na robu Šentvida, zdaj pa teče skozenj cesta v Orehovico. O njem vemo le malo in še to lahko razberemo le neposredno iz stavbe same. Verjetno je bila prvotno grajena kot kmečka
48 hiša preprostega tlorisa, kakršne najdemo povsod po Vipavski dolini: glavni vhod vodi v vežo, na koncu katere so stopnice v prvo nadstropje. Na obeh straneh veže sta večja prostora, od katerih je bil eden verjetno kuhinja. Morda je imela stavba nad vhodom tudi tipičen lesen balkon, povezan s hodnikom nad
47 vežo. Od sočasnih kmečkih hiš jo loči dvoje: vsi vogali poslopja se zaključujejo s šivanim robom iz pravilno klesanih kamnov,
50 na levo stran vhoda pa je postavljen masiven stolp, katerega obrambno funkcijo podčrtujejo prav tako s pravilnim šivanim robom zaključeni vogali in kamnite ključaste strelnice v nadstropju. Luigi Foscan in Erwin Vecchiet uvrščata stavbo zaradi obrambnega stolpa med vile, nastale v 16. stoletju.[122] Dejansko bi lahko stavbo zaradi stolpa primerjali z v prvi polovici 17. stoletja zgrajeno vilo v Kromberku. Stolpi so v obeh primerih zelo masivni in v pritličju nekoliko širši, zaključeni s šivanimi robovi iz pravilno klesanih kvadrov, in imajo majhne okenske

[120] KUBELIK 1977, p. 15.
[121] ULMER 1993, pp.122–127.
[122] FOSCAN 1985, p. 111:"Villa del XVI. sec. a S. Vito, munita di feritoia per arma da fuoco."

odprtine, pod katerimi so ključaste strelnice. Stolp je imel poleg obrambne tudi stanovanjsko funkcijo, saj je enako velik kot drugi prostori.

52 Trditev, da gre v Podnanosu za vilo, bi lahko potrdile tudi prezidave glavne stavbe na začetku 18. stoletja. Na sklepniku polkrožnega kamnitega dvoriščnega portala je vklesan napis *1718 / I.B. / INR*. Na vsaki strani portala sta dve polkrožni niši, celota pa je bila postavljena ravno prek sedanje ceste, ki vodi v sosednjo vas.[123] Verjetno je bil istočasno s portalom glavni

47 stavbi dodan drugi stolp, ki pa nima več obrambne funkcije, ampak je stavbi dodan kot par k že obstoječemu stolpu v funkciji nekakšnega rizalita.[124] Oba stolpa je povezoval nanovo zgrajen hodnik, pod katerim je majhen portik z dvema stebroma.[125]

Celota spominja na zasnovo antične vile s portikom, torej kon-

49 cept, kakršen se spet pojavi v 15. stoletju tudi pri vilia *Ricci* v kraju *Lavolo di Albertone* pri Vicenzi. V tej obliki je kompleks

51 vrisan v franciscejskem katastru iz leta 1822.[126]

O tem, ali je ta stavbni kompleks vila ali pa gre dejansko za pristavo, lahko le ugibamo, saj njegovo lastništvo še vedno ni natančno ugotovljeno. Glede na majhen obseg (ne presega srednje velike kmetije) bi si ga težko predstavljali kot občasno bivališče katerega od okoliških plemičev, ne gre pa izključiti možnosti, da bi bil kljub temu prvotno lahko sedež manjše plemiške posesti, na kateri je bival oskrbnik z družino. Glede na ohranjene urbarje bi morda lahko bili lastniki Lanthieriji, saj so bili drugi sedeži njihovih posesti precej oddaljeni od Šentvida.[127] Pozneje je bila posest verjetno prodana, saj začetnice na portalu ponosno kažejo na novo lastništvo, to pa morda pomeni tudi, da je prišlo do nove vsebine kompleksa, ki se je, če je bil prej vila ali pristava, spremenil v kmetijo.[128]

[123] Po besedah lastnice Ane Tavčar naj bi bil prejšnji lastnik Zajec, po katerem je vila dobila svoje ime, objekt spremenil v gostilno in vplival na prestavitev ceste v Orehovico, ki je prej tekla mimo bližnjih hiš, zaradi večjega prometa in možnosti za zaslužek. Na ta način je kompleks izgubil dvorišče, saj ga je cesta prepolovila, portal je bil prestavljen ob stanovanjsko poslopje, gospodarska poslopja pa so ostala na drugi strani ceste. Stavbi je dodal tudi značilno kraško kuhinjo in nekoliko predelal notranje komunikacije med prostori.

[124] Da gre za istočasno gradnjo, kaže uporaba enakega kamna – belega apnenca, ki se močno razlikuje od sivega, ki je bil uporabljen pri prvi fazi gradnje tega objekta.

[125] Portik je zdaj nekoliko predelan.

[126] AS, Franciscejski kataster; seznam lastnikov parcel je izgubljen.

[127] PA Nova Gorica, fond Graščina v Šentvidu – Podnanos, leto 1753, fasc. 1.

[128] Verjetnejše je lastništvo grofov Lanthieri. CZOERNIG 1873, pp. 779–780 med sedeži zemljiške posesti in sodne uprave navaja tudi "St. Veit von Wippach". Začetnici I. B. pa se morda nanašata na Iohannesa Bosiza, saj je bil ta priimek v Šentvidu v že omenjenem urbarju obeh zemljiških gospodov zelo pogost.

[129] LAURITZEN 1985, p. 16. V Beneški republiki so posebni zakoni določali obliko in način gradnje hiše, pri čemer je zadnjo besedo vedno imela vlada, ki je zidavo določenega objekta (tudi privatne hiše) odobrila ali ne.

2.3.1.2 Vpliv beneške palače na beneški tip vile

Na oblikovno zasnovo rezidenčnega poslopja beneške vile je odločilno vplivala beneška palača oziroma beneška meščanska hiša. Tudi tu je tako kot pri toskanskih ali rimskih vilah mogoče govoriti o prenosu mestne arhitekture na deželo. Dokaz za to je že zaprta kockasta oblika večnadstropnih rezidenčnih stavb na *terri fermi*, ki nikakor ne izrablja možnosti svobodne zasnove v širšem prostoru. Kubična večnadstropna zasnova je primerna za gradnjo v mestu, kjer je prostor za zidavo zelo dragocen. Zato so v Benetkah stavbe z manjšim vrtom ali dvoriščem redke, saj je to razkošje pomenilo za lastnika velik strošek.[129] Hiše se naslanjajo ena na drugo in navadno le z eno, največ dvema fasadama

gledajo na glavno ulico, trg ali kanal, zato ves formalni poudarek velja tej glavni fasadi.

54 Druga značilnost beneške palače je, da je vedno imela dva vhoda: vodnega (ki je gledal na kanal) in kopenskega (ta je gledal na *fondamento*). Zaradi specifičnosti zemljišča te stavbe nikoli niso mogle imeti kletnih prostorov, primernih za skladišča, shrambe ipd. Vlogo kleti je zato prevzelo pritličje, ki je bilo lahko povišano z mezaninom, tako da sta bili poslovni dejavnosti lastnika namenjeni prvi dve nadstropji, ki pa sta navzven delovali kot eno samo. Glavni prostor je bila vhodna veža (*androna*), ki je povezovala oba vhoda stavbe. Vzdolž *androna* so se na vsaki strani vrstile sobe in od začetka 16. stoletja tudi notranje stopnišče, ki je vodilo v *portego* v prvem nadstropju ali v *pianu nobile*, namenjenem bivanju lastnikove družine.[130] Tudi tu je ponovljena značilna tlorisna zasnova beneške palače, na katero naletimo že v pritličju stavbe. Tloris *piana nobile* je torej prav tako razdeljen v tri enake dele, pri čemer je osrednji del *portego*. Ta ima funkcijo nekakšne galerije ali hodnika, iz katerega je dostop v sobe skoraj kvadratne oblike. Vse do poznega 18. stoletja te sobe niso imele kakšne določene funkcije, saj so jo zaradi premičnosti pohištva (it. *mobile*) lahko nenehno spreminjale.[131] Vsaka soba razen *portega* je imela svoj kamin; *portego* namreč ni bil namenjen bivanju. Beneška palača je lahko imela tudi drugi *piano nobile*, ki so ga navadno uporabljali za spalnice otrok ali drugih sorodnikov, v podstrešnem nadstropju pa je bivala služinčad.

53 Poleg vertikalne je za beneško palačo značilna tudi horizontalna delitev glavne fasade v tri dele, ki ustreza razporeditvi prostorov v notranjosti. *Andron* in *portego* sta dobivala svetlobo z dveh strani hiše, večino pa navadno skozi *loggio* na glavni fasadi. *Loggia* je bila sestavljena iz treh ali petih eno poleg drugega nanizanih oken, okrašenih z različnimi dekorativnimi elementi iz kamna. Tem je bil z vsake strani dodan še par oken za osvetlitev stranskih sob, med okni pa je bil nameščen kamin. Tipična zasnova fasade beneške palače je petosna, okenske odprtine pa si sledijo v ritmu: okno na vogalu / kamin /, okno / trifora / okno /, kamin / okno na vogalu.[132]

Dodaten "potratni" dekorativni element beneške palače je bil balkon (*pergola*), pogosto združen z *loggio*. Ta odprtost osrednjega dela je bila v popolnem nasprotju s preostalima deloma fasade, ki sta pokrivala sobe, saj delujeta zaprto in masivno kot dva stolpa. Vzor za tako zasnovo fasade nekateri iščejo v antični vili s portikom, Peter Lauritzen in Alexander Zielcke pa pripisujeta velik pomen vplivu Dioklecijanove palače v Splitu;[133] kot najstarejši beneški vzor za ta tip arhitekture naj bi veljal *Fondaco dei Turchi*, zgrajen v 12. in 13. stoletju.[134]

Rezidenčno poslopje beneškega tipa vile 16. stoletja je prevzelo od meščanske hiše poleg kubične zasnove z več nadstropji in poudarkom na eni sami fasadi tudi njeno tlorisno zasnovo s *portegom*, ki ga v strokovni literaturi sicer imenujejo *salone* (dvorana). V nasprotju z

[130] LAURITZEN 1985, p. 27.
[131] LAURITZEN 1985, p. 32.
[132] RUPRECHT 1964, p. 246.
[133] LAURITZEN 1985, p. 35.
[134] RUPRECHT 1964, p. 242.

mestnimi vzornicami pa so glavne fasade podeželske vile kljub neomejenim možnostim celo bolj zaprte. Loggio v pritličju je navadno zamenjal rustičen portal, *loggio* v *pianu nobile* pa največ trojna okenska ali vratna odprtina z balkonom. Na ozemlju nekdanje Goriške grofije se pojavlja le en primer "klasičnega" beneškega tipa rezidenčnega poslopja vile in sicer v Mošu.

Vila Cobenzl, zdaj Codelli, pri Mošu (Mossa)

Vilo je dal zgraditi baron Janez Cobenzl Proseški (u. 1594) verjetno kmalu po sprejetju med člane viteške klopi goriških deželnih stanov leta 1564,[135] to pa hkrati pomeni, da je tedaj že moral imeti posesti v Koprivi, katerih sedež je bil v Mošu.[136] Fevdalne pravice za to posest in tudi za leta 1570 kupljeno posestvo na Travniku v Gorici, kjer si je dal po načrtih deželnoknežjega arhitekta Giuseppeja Vintane (u. 1587) med letoma 1584 in 1587 zgraditi primestno vilo,[137] mu je 21. aprila 1573 potrdil nadvojvoda Karel v Gradcu.[138]

Vila Cobenzl je vkopana tik pod vrh manjšega grička, ki ga s severne strani zakriva gozdiček, na južni strani pa se prek vinogradov odpira razgled do Krmina. Celotni stavbni kompleks, ki poleg rezidenčnega poslopja obsega še gospodarska poslopja in kapelo, se razteza v treh nivojih: na najnižjem je dvorišče z gospodarskimi poslopji, na katerega je vodila in se od tod nadaljevala med vinogradi južna pot. Na srednjem nivoju je sprejemno dvorišče ali *cour d'honneur* z glavnim, proti vzhodu obrnjenim portalom rezidenčnega poslopja, na tretjem, najvišjem nivoju, zadaj za rezidenčnim poslopjem, pa je dvorišče s kapelo, posvečeno leta 1593.[139]

55 Zasnova rezidenčnega poslopja v Mošu skoraj v celoti posnema zasnovo beneške palače. Zaprt kubus, ki ga na glavni zahodni fasadi razbijata le trifora z balkonom v *pianu nobile* in povišan nadstrešek s trikotnim zaključkom nad njim,[140] upošteva tudi osnovno petosno horizontalno zasnovo, saj sta na vsaki strani osrednje osi še po dve okenski odprtini. Zaradi postopno dvigajočega se zemljišča je ta fasada skupaj s stranskima dvema štirinadstropna, tako da klet deluje kot pritličje, slednje pa se
57 je premaknilo za nadstropje više. Na zadnji, vzhodni strani poslopja je položaj čisto drugačen: stavba je trinadstropna s pritličjem, *pianom nobile* in podstrešnim nadstropjem. Tudi tlorisna zasnova stavbe je tipično beneška. V smeri vzhod–zahod teče skozi celotno poslopje salon, ob njem pa so na obeh straneh nanizane sobe ter na severni strani stopnišče. Glede na širino nadzidka lahko sklepamo, da sta imela vhodna veža in

[135] CZOERNIG 1873, pp. 767, 787.
[136] DALL'AGATA 1728, p. 52. Avtor med sedeži plemiških posesti navaja: "/.../ e Capriva di Casa Cobenzel, che s' unisce a Mossau dell' istessa Casa, benche quest' ultima appartenga al stato di Gradisca: /.../".
[137] SERAŽIN 2005, p. 173.
[138] RUTAR 1895, p. 20.
[139] Na kapeli sta vzidani dve kamniti plošči. Na spodnji je napis že močno poškodovan, vendar je še moč razbrati "IOH : COBENZL /.../ ANNO DOM MDXCIII". Na spodnji plošči pa je napis:" D : O : M / POE . TA VIATORI./ SVB MOSSAE DOMINO COBENZEL TEMPLA RVERE / ESDRAS AST ALTER QVI REPARAVIT ADEST / SCIRE CVPIS QVIS SIT VEL QVA SIT ORIGINE NATVS / NOBILE STEMMA GENVS LITTERA SCVLBTA DOCET / AVGVSTINVS CODELLI PATRITIVS GORITIENSIS / ASSVMPTAE EREXIT".
[140] Gre za običajen dodatek beneško oblikovanim palačam in rezidenčnim poslopjem v 18. stoletju.

salone nad njo predvsem funkcijo povezovalnega hodnika ali galerije, tako kot *andron* in *portego* v beneški palači.

Stavba ima dva vhoda, vendar nista v isti osi, kot je to navada v
58 Benetkah. Vhod v vežo v pritličju na vzhodni strani objekta ni čisto v skladu s funkcijo glavnega vhoda, ki bi moral biti monumentalen in reprezentativen; polkrožno zaključena ozka vrata s polkrožno oblikovanim kratkim stopniščem so bila verjetno na-
56 menjena izhodu na vrt in v gozdiček za hišo ali v kapelo. Glavni portal je nameščen na južno, nereprezentativno triosno fasado, pravokotno na glavno os stavbe, znotraj pa mu je na drugi strani
59 veže postavljeno stopnišče. Salon v nadstropju se s triforo in balkonom, katerega kovana ograja izvira verjetno iz 18. stoletja, odpira na zahodno stran, nad njim pa je bil verjetno pritrjen iz kamna izklesan grb rodbine. Druga posebnost je umestitev kaminov v sobe. V beneških palačah so kamini nameščeni na zunanje stene med dve okni, kar daje stavbi poseben vertikalen poudarek zlasti tedaj, kadar so dimniki na strehi plastično oblikovani. V Mošu so dimniki postavljeni na sredo strehe, kar pomeni, da so bili kamini morda pozneje nadomeščeni z lončenimi pečmi v notranjih vogalih sob.

Odstopanje od osnovnega tipa beneške palače kaže, da se je naročnik zavedal drugačnega naravnega okolja ter se prilagodil svojim lastnim potrebam in zahtevam zemljišča. Seveda še vedno ostaja odprto vprašanje, zakaj je Janez Cobenzl izbral ravno ta tip arhitekture, saj je bila oblikovno kot tudi kulturno na ožjem goriškem območju izrazit tujek. Vzdolž celotne jadranske obale in v zahodni Furlaniji so se po vzoru beneške *terraferme* širila podeželska posestva, katerih središče je bila na deželo prenesena mestna arhitektura.[141] Težko bi sicer med njimi našli konkreten vzor za arhitekturo v Mošu, saj so bile takšne stavbe na beneškem podeželju zelo številne,[142] najdemo pa jih lahko
61 tudi v bellunski dolini pod Dolomiti (vila *Rudio* pri *Landrisu* - *Sedico*, 17. stoletje).[143] Stavba je bila v kričečem nasprotju z arhitekturo utrdbenega tipa, ki mu je bila glede na izvor rodbine dobro znana: predikat "gospodje Proseški" so Cobenzli dobili po posesti v bližnjem Kontovelu, kjer je že od 13. stoletja stal stolpast grad, tik pred letom 1580 je Janez Cobenzl v udobno rezidenco dal predelati zgornji grajski kompleks v Štanjelu,[144] tri leta kasneje pa je postavil nov trakt z vhodnim stolpom Predjamskega gradu.[145] Kot nosilec pomembnih dvornih in diplomatskih služb na habsburškem dvoru je s svojih potovanj po Italiji[146] na Goriško prinesel tuje arhitekturne vzore, kot je razvidno npr. pri njegovi že omenjeni goriški primestni vili: Cobenzlova vila, zdaj nadškofijska palača, je namreč povzetek rimske vile *Farnesine*, zgrajene po načrtih Baldassareja Peruzzija (1481–1536).[147]

[141] Tipičen primer je vila Correr Dolfin v kraju Rorai Piccolo pri Porciji blizu Pordenona.

[142] Iz Ulmerjeve razprave o furlanskih vilah je razvidno, da so bile v sosednji pokrajini le redki popolni posnetki beneškega tipa vile, in še to le v primeru, ko je bil lastnik beneški patricij, medtem ko so pripadniki starih furlanskih plemiških družin raje gradili v skladu z lastno tradicijo.

[143] MAZZOTTI 1966, p. 276.

[144] SERAŽIN 2005, pp. 170–173.

[145] SAPAČ 2005, p. 61.

[146] SERAŽIN 2005, p. 170, n. 14; p. 173, n. 22.

[147] SERAŽIN 2005, pp. 173–174.

Na Cobenzlove zveze z italijanskimi arhitekti, ki so delali tudi za graški dvor, pa bi lahko kazale risbe treh nadstropij hiše, pod katerimi je napis "s cobenzel a presech",[148] hranjene v kodeksu 10935, ki ga hrani Dvorna knjižnica na Dunaju: v njem so poleg arhitekturnih risb različnih avtorjev tudi lastnoročne risbe Baldassareja Peruzzija.[149] Čeprav od gradu oziroma Cobenzlove hiše na Proseku - Kontovelu danes ni več kaj prida ostalo, lahko na podlagi teh risb ugotovimo, da je bila verjetno podobna vili v Mošu, saj so narisani tlorisi skoraj identični s tlorisom te vile.[150] Po pisavi sodeč bi jih lahko v kodeks vrisal tudi lastnik hiše sam, kar pomeni, da je bil kodeks morda v Cobenzlovi posesti, hkrati pa nam razkriva lastnikov poseben interes za arhitekturo, ki ga navsezadnje razkrivajo številni gradbeni podvigi, ki jih je realiziral na svojih posestvih.

2.3.1.3 Vpliv gradu na beneški tip vile

Na Goriškem se je na začetku 17. stoletja izoblikoval poseben tip rezidenčnega poslopja z beneškim tlorisom in dodanimi obrambnimi elementi. Novozgrajene stavbe so lastniki po prestani "uskoško-gradiščanski" vojni z Beneško republiko (1615–17), v kateri je bil marsikateri srednjeveški grad uničen, utrdili z nizkimi obzidji s stolpi ali bastijoni, ki so bili prilagojeni novemu načinu bojevanja s topovi, rezidenčnim poslopjem pa so bili dodani elementi, ki so služili obrambi s strelnim orožjem. Tako so skušali doseči optično razširitev fasade običajne kockaste stavbe s posebnim dekorativnim kamnitim trakom, ki je tekel v isti vrsti z vratnimi in okenskimi okvirji vzdolž vseh štirih fasad (vila *Colloredo v vasi Susans*) – motiv se je tako kot kamniti šivani robovi razvil v Benetkah iz povsem praktične potrebe po utrditvi fasade.[151] Novost so bili tudi dimniki v obliki različno okrašenih piramidalnih obeliskov, kakršni se pojavljajo tudi v vili Thurn v Vipolžah in katerih dekorativno funkcijo so po vzoru Palladijevih vil ponekod zamenjevale kamnite skulpture oziroma akroteriji.[152] Za Goriško in Vipavsko je značilna tudi sprememba klasične tlorisne zasnove rezidenčnega poslopja beneške vile, in sicer tako, da se stopnišče v skladu z novimi baročnimi tendencami gibanja ob osrednji osi v prostoru prestavi na konec salona, stavbe pa poleg kamnitih ključastih strelnic pogosto krasijo kamniti podstrešni konzolni venci in vogalni stolpi, ki prevzemajo dediščino srednjeveških gradov, tokrat zasnovano v renesančnem duhu. Večina vil s štirimi stolpi je bila zgrajenih ob meji z Beneško rebubliko, ki je bila še vse 17. stoletje vir nenehnih manjših obmejnih vojaških spopadov, zgraditi pa so jih dale rodbine z dolgoletno vojaško tradicijo, kot sta rodbini Colloredo in Coronini.

104

[148] ANNECCHINO 2005, p. 317.
[149] SERAŽIN 2005, p. 174.
[150] SERAŽIN 2005, p. 174.
[151] PRELOVŠEK, *Benetke,* 1989, p. 237.
[152] PALLADIO 1965, pp. 37–56.

62-63 Lega vile v Ložah je podobna tisti v Mošu; tudi ta je namreč vkopana v hrib, ob vznožju obdan z vinogradi, za vilo pa se razteza gozd. Kompleks obsega vse temeljne sestavine vile: rezidenčno poslopje, gospodarska poslopja in kapelo, le da je bila slednja v prvem nadstropju rezidenčnega poslopja in namenjena le njegovim prebivalcem.

Vilo je dal (pred letom 1675) zgraditi Janez Filip Cobenzl; pri
65 zasnovi glavne stavbe se je verjetno zgledoval po beneškem tipu, ki ga je dobro poznal iz Moša.[153] Vendar se loško poslopje od slednjega bistveno razlikuje po razumevanju prostora. Tloris je v osnovi še vedno beneški z osrednjim salonom in ob njem razporejenimi sobami, stopnišče pa je v nasprotju z beneško zasnovo prostora postavljeno na konec salona in s tem nadaljuje gibanje ob osrednji prostorski osi, ki se začne z vhodnim portalom v pritličju oziroma z biforo v pianu nobile.

64 Glavna fasada v Ložah je bolj izrazita; medtem ko so bili arhitekturni elementi, ki naj bi poudarili eno od štirih fasad rezidenčnega poslopja vile v Mošu, skoraj enakomerno porazdeljeni na tri dele, ima glavna fasada v Ložah poleg poudarjene osrednje osi s kamnitim rustičnim portalom, biforo in grbom pod njo še dva
66
67 stolpa, ki jo zaključujeta. Stolpa sta postavljena poševno glede na glavno fasado, s tem pa jo prostorsko že skoraj baročno razgibavata in obenem optično podaljšujeta. Kljub izrazitim obrambnim elementom, kot so kamnite ključaste strelnice pod okni in poševna zidava zidu v spodnjem delu, zaključena s kamnitim svitkom, pa stolpa nikdar nista imela obrambne vloge. Njuna umestitev in velikost še najbolj spominjata na vogalne pomole, za katere je Nace Šumi zapisal, da gre za značilne reprezentativne dodatke profane plemiške arhitekture 16. stoletja na Kran-
68 jskem,[154] vendar pa lahko na ta arhitekturni element naletimo
69 tudi v bližnjih Gabrjah.

Vila Cobenzl v Ložah pa ni zanimiva le zaradi preoblikovanja osnovnega beneškega tipa, ampak tudi zaradi prostorske zas-
63 nove kompleksa v celoti. Ta namreč močno spominja na Palladijev načrt za vilo Angarano, s tem pa bi se vila Cobenzl lahko uvrstila med najzgodnejše primere neopaladijevske arhitekture na Slovenskem.[155]

72 Podobno tlorisno zasnovo rezidenčnega poslopja, kot je v Ložah,
73 ima vili *Pace* pri Tapoglianu, kraju med Gradiščem ob Soči in Palmanovo.[156] Tudi v tej stavbi, končani leta 1752, je salon zaključen s stopniščem, ki loškega oblikovno v celoti prekaša, saj sodi že med reprezentativna baročna dvoramna stopnišča. Stolpa ob glavni fasadi sta s svojim klasicističnim okrasjem v vlogi rizalitov,

[153] SERAŽIN 1995, p. 80.
[154] ŠUMI 1966, p. 40.
[155] SERAŽIN 1995, pp. 89–90.
[156] ULMER 1993, pp. 174–181.

tako da se stavba na prvi pogled ne razlikuje dosti od sočasnih avstrijskih baročnih dvorcev. Vendar pa je tudi jedro te stavbe verjetno nastalo v zadnji četrtini 17. stoletja. S podobno zasnovo beneškega tlorisa z dvema stolpoma in stopniščem na koncu salona pa se na Goriškem srečamo še dvakrat, in sicer v prav tako v
199 17. stoletju zgrajenih vilah Studeniz in Zengraf v Gorici.[157]

Svojevrsten primer manierizma v Ložah, kjer so s predelanimi ogelnimi pomoli skušali vzbuditi vtis utrjenega grajskega kompleksa, je posledica splošnega arhitekturnega razvoja 17. stoletja na Goriškem in v Vipavski dolini, delno pa ga lahko povezujemo tudi z razvojem vil z dvema stolpoma v okolici Vicenze, ki ga je spodbudil Giangiorgio Tris-
81 sino, Palladijev mentor in mecen, ki je dal predelati vilo *Trissino* v *kraju Cricoli* (1530-38) po lastnih načrtih.[158] Starejšo srednjeveško zasnovo z
47 enim stolpom, podobno Zajčevemu gradu, je predelal tako, da ji je dodal še drug stolp, med njima pa po Serliovih načrtih uredil glavno fasado z loggio v pritličju. Vendar pa to ni bila edina oblika preoblikovanja beneškega tipa rezidenčnega poslopja s stolpi: v istem stoletju se je na Goriškem razvil nekakšnen podtip s štirimi stolpi.

2.3.1.3.1 Beneški tip rezidenčnega poslopja s štirimi stolpi na Goriškem in v Furlaniji

Funkcija vil s štirimi stolpi je bila na avstrijskem Goriškem in v beneški Furlaniji enaka: imela je obrambno vlogo, hkrati pa je potrjevala tudi star plemiški izvor lastniške rodbine.

Na ozemlju Beneške republike so se morale stare furlanske plemiške rodbine, kot sta bili npr. rodbini Colloredo in Strassoldo, boriti za priznanje in spoštovanje v družbi, ki ni dovoljevala niti uporabe plemiških nazivov.[159] Zato so uporabljale edino sredstvo, ki je že na zunaj pričalo o njihovem starodavnem gosposkem izvoru. Vse vile te rodbine imajo
78 zato značilne utrdbene elemente. Vila *Colloredo v vasi Gorizzo*, zgrajena okoli sredine 17. stoletja, ima tlorisno zasnovo razširjenega beneškega tipa, vendar pa jo od drugih beneških vil ločuje izrazito srednjeveški grajski utrdbeni element, grajski jarek z mostom, prek katerega je mogoč dostop v rezidenčno poslopje.[160] Še bolj so se grajski podobi približali z
104 vilo *Colloredo* v kraju *Susans*, ki ima zasnovo skoraj beneškega tlorisa s štirimi vogalnimi stolpi, s katerimi se zgleduje po sočasnih utrdbenih oblikah v sosednjih avstrijskih deželah; od tega načela niso odstopili
79 niti v začetku 18. stoletja, ko so zgradili vilo z dvema stolpoma v Musclettu.[161] Istočasno je beneško plemstvo, ki se je na na novo pridobljene teritorije šele priseljevalo, gradilo vile s standardno zasnovo *terraferme*, ki navzven "niso smele" pretirano izstopati iz povprečja, notranjščine pa so tekmovale v razkošju opreme.

[157] Cf. poglavje o primestnih vilah.
[158] WOLTERS 1969, pp. 87–88.
[159] LAURITZEN 1985 p. 18.
[160] ULMER 1993, pp. 73–74.
[161] ULMER 1993, pp. 74–77.

Razmere na avstrijski strani so bile ravno obratne. Starejše goriške plemiške rodbine niso potrebovale dokazovanja, zato so pri gradnji novih dvorcev ali vil skušale upoštevati najnovejše arhitekturne pridobitve. Med take rodbine sodijo predvsem Attemsi z vilo v Podgori in palačama v Gorici, katerih načrte naj bi bil izdelal v prvi polovici 18. stoletja eden vodilnih avstrijskih arhitektov Nicolò Pacassi, ali pa Lanthieriji z Zemonom, dvorcem v Vipavi in vilo v Velikih Žabljah.

Mlajše plemiške rodbine, večinoma italijanskega izvora, ki so bile med goriško plemstvo sprejete v 17. stoletju ali tudi pozneje, so skušale doseči spoštovanje in dostojanstvo z gradnjo rezidenčnih poslopij, ki so posnemala staro grajsko arhitekturo, hkrati pa so omogočala obrambo posesti. Coroniniji so to načelo uporabili v Kromberku in Rubijah, podobno pa je veljalo tudi za vilo rodbine Nemitzhof iz začetka 18. stoletja pri Cesti.

Vila Nemitzhof (Cesta 9), Pri Cesti

Kompleks po velikosti ne presega srednje velike kmetije, saj obsega poleg stanovanjskega poslopja le niz gospodarskih poslopij, dvorišče z vodnjakom pa z dveh strani zapira zid; onstran ceste so bili še po drugi svetovni vojni vidni ostanki zasebne kapele. Da gre za objekt v plemiški lasti, se razkrije šele ob nekoliko reprezentativnejšem vhodu na dvorišče, saj ga na obeh straneh obdajata stebra s kroglo na vrhu.

Glavna fasada rezidenčnega poslopja z značilno beneško petosno zasnovo je obrnjena na dvorišče. Osrednja os je poudarjena z rustičnim, polkrožno zaključenim portalom, ki ima na obeh straneh vzidane kamnite ključaste strelnice. Obrambna zasnova pritličja je poudarjena z zaprtostjo brez okenskih odprtin na zadnji strani stavbe, podobnost pa je moč ugotoviti tudi v vili Lanthieri v bližnjih Velikih Žabljah. Nad portalom je bifora, podobna loški, os pa se zaključuje z elipsasto podstrešno lino in dvojnim podstrešnim oknom s trikotnim zaključkom. Celotno stavbo pod napuščem obteka kamnit konzolni venec, ki je bil na Vipavskem v rabi le za pomembnejše stavbe, kot so bile cerkve in plemiške arhitekture. Tloris stavbe je povsem beneški; veža oziroma salon ima na vsaki strani par sob, stopnišče pa je premaknjeno v enega od teh stranskih prostorov.

Uporaba in izvedba posameznih arhitekturnih elementov kažeta na to, da je stavba morda nastala že v 17., najpozneje pa v začetku 18. stoletja. Mogoče se je najprej uporabljala kot pristava rodbine Attems, katere upravni sedež je bil v bližnjem Vipavskem Križu,[162] verjetneje pa je bila v lasti rodbine Nemitzhof, ki je imela posesti tudi na Tolminskem,[163] saj lahko najdemo posest pod tem imenom na zemljevidu Kranjske Ivana

[162] ZVKD Nova Gorica, evidenčni list Zdenka Žigon: Cesta, hiša št. 9 – Petergalovše, 1985. Po pripovedovanju sedanjega lastnika naj bi bil kompleks nekoč grofovska lovska pristava.

[163] RUTAR 1882, p. 143.

Dizme Florijančiča iz leta 1744.[164] Rodbina Nemitzhof je bila med goriške deželne stanove sprejeta leta 1737, kar pomeni, da je morda imela posesti na Goriškem že okoli leta 1712, to pa se ujema z zgoraj omenjeno datacijo objekta. To nam pojasni tudi za ta čas arhaično vzidavo strelnic ob vhodu v glavno stavbo, saj bi te (poleg praktične funkcije, ki so jo imele) lahko simbolizirale gosposki stan rodbine in jo hkrati izenačevale s starejšimi plemiškimi rodbinami na Goriškem. Ker je bila posest verjetno zelo majhna in so člani rodbine večino leta preživeli v Gorici, lahko tudi ta kompleks imenujemo vila.

Pogostejši od teh preprostih primerov novozgrajenih rezidenčnih stavb beneškega tipa z obrambnimi pritiklinami pa je bil iz renesančne tradicije izoblikovan tip s štirimi vogalnimi stolpi, ki ga je goriško plemstvo preneslo tudi na Kranjsko, kot dokazuje rezidenčno poslopje rodbine
80 Cobenzl v Logatcu iz sredine 17. stoletja; pri tem so se zgledovali po modelu, ki je posnemal dobrovško oziroma kromberško zasnovo vile beneškega tlorisa s štirimi vogalnimi stolpi.

Vila Coronini, Kromberk

Grad na Strani, kot se je prvotno imenoval grič z zaselkom, je po letu 1206 zgradil Henrik Dornberški, ki je dobil posest skupaj z Lokami v last od grofa Majnharda II.[165] Gašper Vid Dornberški je grad leta 1609 prodal Ivanu Mariji Coroniniju († 1616), poveljniku trdnjave Marano.[166] "Zaradi njegovih zvestih in podložnih zaslug podelil je ces. Ferdinand II. dne 4. decembra 1615. jurisdikcijo in obmirje (Burgfrieden) v Strani njemu in njegovemu bratrancu Ivanu Andreju. /.../ Vrh tega je dovolil cesar omenjenemu Coroniniju, da sme ime vasi Stran spremeniti v *Crannperg* (doslovno prepisano), /.../ češ, da se je njegova rodbina nekdaj pisala "Crannperg"."[167] Ivan Marija naj bi na tem mestu leta 1615 postavil nov grad, *Neu Cronberg*.[168]

Čeprav skuša z obrambnimi elementi zbujati vtis gradu, pa je bil celotni kompleks že od začetka zasnovan kot graščina ali vila. Poleg rezidenčnega poslopja je združeval še ločena gospodarska poslopja s konjušnico ter manjši park, v jugovzhodnem stolpu pa je bila kapela, namenjena družini in okoliškim kmetom. Celoto je obdajal zid, ki je morda sprva imel vlogo obzidja, kasneje pa je v nekoliko predelani obliki predvsem varoval lastnikovo zasebnost.[169]
88
89 Zanimiva je prvotna zasnova rezidenčnega poslopja. Če upoštevamo, da je njegova sedanja podoba rezultat obnove in delnih predelav po poškodbah v prvi in drugi svetovni vojni, si

[164] FLORIJANČIČ 1994.
[165] RUTAR 1895, p. 30.
[166] KLINEC, *Coronini*, 1974–81, p. 196. KREČIČ 1977, p. 6, meni, da je prišlo do prodaje že 1607, ko je Vid Dornberški dobil glavarstvo v Tolminu.
[167] RUTAR 1895, pp. 31–32.
[168] CZOERNIG 1873, p. 771.
[169] KREČIČ 1977, pp. 12, 18; MAVRIČ 2004, p. 64.

moramo njegovo prvotno podobo najprej nekoliko rekonstruirati. Na prvi pogled renesančno enakovredne štiriosne fasade, ki so jih na vogalih preraščali štirje enaki masivni stolpi, je verjetno prekinjal le portal z rodbinskim grbom na vzhodni strani.

104
105 Morda je že tedaj podobno kot v vili *Colloredo* v vasi Susans do njega vodilo zunanje stopnišče, ki je le še podčrtovalo funkcijo glavne fasade, obrnjene proti vzhodu.[170] Poslopje je torej imelo glavno fasado obrnjeno proti dvorišču, ki ga je z dveh strani zapiral sklop gospodarskih poslopij, na zahodni strani pa se je odpiralo v manjši park. V nadstropjih, ki so bila od pritličnega, rahlo poševno zidanega dela stavbe ločena s kamnitim svitkom, se razlika med pianom nobile in drugim, podstrešnim nadstropjem pokaže le v nekoliko večjih in bogateje okrašenih oknih prvega. Tudi okna v stolpih so oblikovana in razporejena tako kot okna v posameznem nadstropju, le da so pod nekaterimi vzidane ključaste strelnice. Prav velikost oken pa dokazuje, da so imeli stolpi kljub svoji obliki in vključevanju obrambnih elementov predvsem simbolno funkcijo.

89 Dodaten dokaz za to trditev je po beneškem tipu zasnovani tloris stavbe. Vhodna veža, ki se je prvotno poglabljala skozi celotno poslopje v smeri vzhod–zahod, je služila le kot povezovalni hodnik k sobam in stopnišču na južni strani tega prehoda. Vsaka izmed vogalnih sob se odpira v sobo v stolpu, te pa po velikosti ne zaostajajo za drugimi prostori. Stolpi so imeli že od začetka predvsem bivalno in šele na drugem mestu obrambno funkcijo.[171] Enaka razporeditev prostorov se ponovi tudi v obeh nadstropjih, le da naj bi se salon v *pianu nobile* po vzoru beneških palač raztezal čez dve nadstropji.[172] Do temeljitih sprememb v stavbni zasnovi je verjetno prišlo šele po obnovi po prvi svetovni vojni, v kateri je vila povsem pogorela.[173] Zadnji lastnik grof Viljem Coronini je celotni kompleks vile predelal v bolj baročnem duhu, tako da je poudaril enoosno gibanje v prostoru. Čeprav je stavba že bila organizirana glede na osrednjo os, ki jo predstavlja beneški tloris s salonom, pa je bila po oblikovanju zunanjščine in tudi notranjščine še vedno izrazito statična. Gibanje se je namreč, namesto da bi se nadaljevalo po stopnišču, ustavilo ob steni na drugi strani salona. Enako se je zgodilo tudi zunaj, saj obstoječa poslopja niso omogočala širitve v prvotni smeri. Če upoštevamo še dejstvo, da se rezidenčno poslopje proti dolini obrača z južno, torej prvotno stransko fasado, bi bila predelava te stavbe s stališča baročne dobe povsem ra-

92 zumljiva. Južna fasada je z novim portalom v pritličju in z nad njim med nadstropji postavljenimi biforami, ki so dajale dnevno svetlobo stopnišču, dobila vlogo glavne fasade. Tudi severna fasada je dobila portal, ki pa se je odpiral v baročno zasnovan

[170] MAVRIČ 2004, p. 63. V oceni vojne škode naj bi bilo omenjenih 8 kamnitih stopnic, ki bi po nedatirani skici, nastali najverjetneje po drugi svetovni vojni in hranjeni v Arhivu Coronini Cromberk v Archivio di Stato di Gorizia, stale na tem pročelju.

[171] Vprašanje obstoja zahodnih stolpov pred obsežnimi predelavami objekta, ki so sledile po prvi svetovni vojni, ostaja zaenkrat še odprto.

[172] KREČIČ 1977, p. 15.

[173] ULMER 1995, p. 84.

parterni park s fontano.[174] V skladu z novo prostorsko osjo se je preoblikovala tudi notranjščina pritličja.[175]

Današnja podoba rezidenčne stavbe je v obnovi leta 1936 dobila tudi nove okenske okvirje in portale, ki jih je Viljem Coronini
90
91 prinesel iz med vojno porušenih poslopij v Gorici: na vzhodno pročelje je namestil portal in stopnišče iz goriške uršulinske
93 cerkve v ulici delle Monache, na južno pa portal iz nekdanjega jezuitskega kolegija na Travniku. Portal na zahodni strani poslopja je iz stare kromberške konjušnice,[176] na severno pa je bil bržkone prestavljen stari glavni portal. Po prenovi leta 1978 naj bi poslopje navzven dobilo videz beneških vil 17. stoletja, saj celotno poslopje v nadstropju obteka kamnit pas, izveden podobno
104 kot pasovi na rezidenčnem poslopju vile Colloredo v Susansu, stolpom pa je bil dodan pravilen šivani rob.

Kljub nedvoumnim podatkom o času nastanka tega poslopja pa datacijo moti ravno izbira formalnega tipa zgradbe. Peter Krečič dopušča možnost, da so načrti zanjo nastali že pred letom 1607, torej še v času, ko so bili lastniki baroni Dornberg, naredil pa naj bi jih bil nadvojvodski arhitekt Giulio Baldigara.[177] Verjetneje je bila gradnja rezidenčnega poslopja v Kromberku začeta po 1616 ali 1617, ko so bile beneško-avstrijske vojne že zaključene, obnova morda že prej na tem mestu obstoječega poslopja pa nujna. Po že omenjeni uradni podelitvi fevdalnih pravic ter preimenovanju gradu in posesti po rodbinskem imenu je ta veja rodbine Coronini dobila družinski sedež v okviru avstrijske države, vendar so njeni člani med goriškim plemstvom še vedno veljali za prišleke. V Furlanijo in Gorico so prišli iz kraja Berbenno pri Bergamu leta 1487,[178] med goriške deželne stanove pa so bili sprejeti šele leta 1604.[179] Zato so potrebovali arhitekturo, ki bi že navzven dokazovala staro plemiško poreklo rodbine, hkrati pa nudila varno, udobno in razkošno bivališče, kakršna so poznali na severu italijanskega polotoka. Skoraj utrdbena zasnova rezidenčnega poslopja s štirimi stolpi torej po eni strani razkriva potrebo po potrditvi rodbine italijanskega rodu, ki se je šele vzpenjala med goriškim plemstvom, vključuje pa tudi najnovejše arhitekturne tokove podeželske arhitekture, ki so prihajali iz sosednje Furlanije. Za skrajno mejo zaključka gradnje bi lahko vzeli letnico 1688, vgravirano na zvon v zvončnici nad jugovzhodnim stolpom, v katerem je bila kapela.[180]

Ob svojem nastanku je imel kompleks v Kromberku verjetno funkcijo graščine, vendar pa so člani te veje rodbine Coronini zaradi številnih javnih funkcij, ki so jih imeli v pokneženi Goriški grofiji, večino časa preživeli v bližnji Gorici, Kromberk pa obiskovali le občasno.[181] Zato bi lahko celotni kompleks prej kot za graščino, ki je zahtevala stalno navzočnost lastnika,[182] označili za vilo.

[174] KREČIČ 1977, p. 18.
[175] To je razvidno tudi iz skice tlorisa, ki je nastala leta 1920 po oceni vojne škode, cf. MAVRIČ 2004, p. 63, n. 173.
[176] VUK, *Kromberk*, p. 10a
[177] KREČIČ 1977, p. 14.
[178] MARUŠIČ, *Coronini*, 1988, p. 82.
[179] CZOERNIG 1873, p. 787.
[180] KREČIČ 1977, p. 14.
[181] KLINEC, *Coronini*, 1974–81, pp. 196–197.
[182] ULMER 1993, p. 84.

Drugačen primer povezave zgodovinske preteklosti objekta in statusa plemiške rodbine z oblikovanjem rezidenčnega poslopja je vila Rubije, prav tako v lasti rodbine Coronini.

Vila Coronini, Rubije

96 Vila stoji na že od nekdaj strateško pomembnem kraju na vrhu hriba ob sotočju Soče in Vipave. Luigi Foscan in Erwin Vecchiet navajata, da je že v srednjem veku stal na tem mestu grad, od katerega pa se je ohranil le del obzidja z dvema okroglima stolpoma. V 15. stoletju naj bi bili po njunem mnenju zgradili novo štiristolpno poslopje, ki naj bi ga imeli v fevdu dve furlanski rodbini: najprej grofje Thurn, nato pa Edlingi. Ves čas naj bi imela stavba predvsem obrambno vlogo, zlasti med drugimi beneško-avstrijskimi vojnami, že pred tem pa je prišla v last Orfeja Coroninija († 1593/94), začetnika rubijsko-tolminske veje te rodbine.[183] Kompleks je bil ravno zaradi lege pogosto tarča napadov, usodno zanj pa je bilo obstreljevanje v prvi svetovni vojni, tako da ga lahko rekonstriramo le še na podlagi starih fotografij in v ruševinah ohranjenih temeljev.[184]

94 Oblika rezidenčnega poslopja močno spominja na kromberškega. Tudi tu preraščajo zaprto, triinpolnadstropno stavbno jedro štirje stolpi, ki pa so v nasprotju s kromberškimi vitki in dajejo stavbi zagon v višino. Tudi ti stolpi so v pritličju zidani poševno, s šivanimi robovi in ključastimi strelnicami, pritlični del pa je od nadstropja ločeval kamnit svitek. Glavna fasada je tu bolj izrazita, saj je bila osrednja os jasno zaznamovana z rustičnim portalom v pritličju, triforo v pianu nobile in biforo v drugem nadstropju. Bistvena razlika med obema objektoma
95 se pokaže šele v tlorisni zasnovi. Tudi v Rubijah je šlo za obliko beneškega tipa; tloris je bil razdeljen v tri dele: osrednji del je zavzemal salon oziroma vhodna veža v pritličju, v stranskih delih pa so bile razporejene tri sobe kvadratnega tlorisa. Novost
65 je umestitev stopnišča na konec salona, podobno kot pri vili v Ložah. Tudi stolpi niso več le prislonjeni na poslopje, ampak vdelani vanj tako, da se nam nehote vzbudi občutek scenskega
146 načina zasnove fasade, kakršen se kaže tudi pri vili Thurn v Vipolžah.

Novo pojmovanje poudarjanja ene fasade in razumevanje gibanja v prostoru nas poleg navidezne obrambne funkcije stolpov silita k spremembi datacije rezidenčnega poslopja v Rubijah, saj kažeta na nastanek v drugi polovici 17. stoletja. Prva prenova gradu naj bi se bila začela po koncu gradiščanskih vojn leta 1617, torej v času, ko je imel poslopje v lasti Ivan Peter Coronini, Orfejev sin.[185] Nastanek vile pa je verjetno treba povezati z njegovim vnukom,

[183] KLINEC, *Coronini*, 1974–81, p. 196.
[184] FOSCAN 1985, pp. 139–140.
[185] FOSCAN 1985, p. 140.

baronom Petrom Antonom Coroninijem, zadnjim neodvisnim tolminskim glavarjem. Luigi Foscan in Erwin Vecchiet navajata podatek, da naj bi ta dal leta 1687 prenesti oltar iz kapele v stolpu starega gradu v notranjost novega rezidenčnega poslopja,[186] to pa se ujema s približno časovno oceno na podlagi stilne analize poslopja. Da gre dejansko za vilo, pove tudi podatek, da so zanjo ves čas skrbeli oskrbniki.[187]

Še vedno ostaja uganka, zakaj so kljub novim stilnim pobudam izbrali v tem času tako arhaično obliko poslopja. Dejstvo je, da se formalno naslanja na vilo v Kromberku, ki je kot uradni rodbinski sedež morala izpričevati srednjeveške fevdalne korenine rodbine. Morda so bile v Rubijah okoliščine enake, saj so bile prva posest tolminske veje Coroninijev na Goriškem. K obliki pa je verjetno prispevala tudi tradicija, povezana z zgodovino rubijske utrdbe.

Na Goriškem najdemo še en primer vile beneškega tlorisa s štirimi stolpi, ki pa je povezana z gradbeno dejavnostjo rodbine Colloredo.

Vila Colloredo, Dobrovo

Že v srednjem veku naj bi bil na tem mestu stal grad, ki je pripadal rodbini Ortenburžanov, 14. marca 1591 pa naj bi ga bili skupaj z vasema Fojana in Kozana prodali grofu Frideriku Colloredu.[188] Kmalu po tem naj bi grofje Colloredo na istem mestu
97 *98* zgradili nov stavbni kompleks.[189] Znotraj obzidja, od katerega sta se poleg mogočnega rustičnega portala ohranila dva okrogla stolpa, stoji rezidenčno poslopje z dvoriščem in nekdanjim vrtom. V enem od okroglih stolpov je bila urejena kapela, vhodni del obzidja pa je bil pozneje spremenjen v arkade. V osi pred vhodom na dvorišče se razteza park, ob katerem teče niz gospodarskih poslopij.

100 Središče celotnega kompleksa je rezidenčno poslopje kockaste oblike, ki ga pokriva štirikapna šotorasta streha, na vogalih pa zaključujejo štirje stolpi, ki prvotno niso preraščali stavbnega
99 jedra.[190] Ureditev sprednje in zadnje fasade je skoraj identična: obe sta simetrično oblikovani in s stolpoma vred sedemosni, pri čemer se razporeditev okenskih odprtin ravna po beneškem ritmu, vendar brez zanj značilnih dimnikov na strehi. Osrednja os obeh je še dodatno poudarjena s polkrožno zaključenim rustičnim portalom v pritličju, nad katerim so manjša, prav tako polkrožno zaključena vrata z balkonom. Navzven se torej stavba na prvi pogled ne razlikuje veliko od sočasnih štiristolpnih dvorcev na Kranjskem in Štajerskem, presenetljiva

[186] FOSCAN 1985, p. 140.
[187] FOSCAN 1985, p. 140. Kot oskrbnika Coroninijev v Rubijah v času gradiščanskih vojn navajata gospoda Giacoma Clingherja.
[188] BENVENUTI 1950, p. 203; ZVKD Nova Gorica, evidenčni list Grad Dobrovo. Od 1591 v lasti Friedricha Colloreda, ki ga je kupil od Johanna grofa Ortenburškega. Podrobnejša zgodovina lastništva vile v Dobrovem je opisana v VUK 1982, pp. 3–8.
[189] Czoernig trdi, da naj bi bili novi "grad" zgradili že 1501, medtem ko družina Colloredo meni, da je posest imela v lasti najpozneje od sredine 16. stoletja dalje (CZOERNIG 1873, p. 665; ULMER 1993, p. 271). Marko Vuk datira nastanek poslopja v čas okoli 1600 (VUK 1982; VUK 1991, p. 15)
[190] Stolpi so bili z arkadnimi zaključki verjetno nadzidani v 19. stol. Tako meni tudi STOPAR 1989, p. 376.

101 pa je ureditev njene notranjščine. V tlorisu je namreč zasnovana
103 kot tipična beneška palača oziroma vila z osrednjim salonom in dvema paroma vogalnih sob ("*quattro stanze, un salon*"), iz katerih je dostop v stolpe. S to tlorisno zasnovo postane razumljiva tudi "beneško" oblikovana fasada, le da *piano nobile* izdajajo večja okna v prvem nadstropju. Stavba je idejno seštevek dveh stavbnih tipov: renesančnega gradu z vogalnimi stolpi in beneške palače. Stolpi so vitki in pravokotnega tlorisa, njihovi tanki zidovi ter velikost okenskih odprtin pa kažejo, da nikoli niso imeli pomembnejše obrambne funkcije.[191] Za praktično
102 uporabo premajhne strelnice in kamniti šivani robovi so le dekorativni elementi, ki naj bi prikrili šibkost stolpov ter jim dajali videz trdnosti in nepremagljivosti. Ravno poudarjanje teh tipično fevdalnih arhitekturnih elementov pa dokazuje, da so stolpi tudi sicer pri vilah iz 17. stoletja lahko nameščeni kot izrazito repezentativen simbol, ki naj bi že od daleč pričal o veljavi in moči lastnika oziroma fevdalnega gospoda.

104 V tem kontekstu je razumljiva tudi druga vila s štirimi stolpi v lasti grofov Colloredo na tedanjem območju Beneške republike, vila v kraju Susans, ki je bila morda vzor za vilo v Dobrovem. Nad vhodom ohranjeni napis priča, da je bila stavba zgrajena leta 1636.[192] Zgraditi naj bi jo bil dal Fabritius Colloredo, paž na medičejskem dvoru v Firencah, načrt zanjo pa naj bi bil naredil medičejski dvorni arhitekt Matteo Nigetti (†1649).[193] Ohranjen
105 je tloris prvotne zasnove objekta, ki mu sedanja stavba z izjemo zunanjega polkrožnega stopnišča popolnoma ustreza. Visoko pritličje s poševnimi zidovi stolpov, razdelitev salona v dva dela, lega stopnišča in kapela, vključena v stavbno maso, kažejo na toskansko predelavo tipa gradu, kakršnega si je v 14. stol. zgra-
108 dila v Mantovi družina Gonzaga in je bil vzor številnim zgodnjim vilam družine Medici.[194] Fasada vile v Susanu vključuje številne beneške elemente, kot so horizontalni kamniti trakovi, ki tečejo vzdolž vseh fasad in povezujejo v beneškem ritmu razporejene okenske odprtine ter poudarjajo vertikalno delitev poslopja v tri etaže; vse to pa kaže na moč lokalnih vplivov.

Četudi sta si obe stavbi po videzu in tlorisni zasnovi zelo podobni in kažeta na določeno medsebojno odvisnost, pa je vila na Dobrovem že izstopila iz renesančne statičnosti, značilne za vilo v Susansu. Na Dobrovem je namreč opuščena enakovrednost vseh štirih fasad, saj sta dve od njih poudarjeni in usklajeni z notranjo razporeditvijo prostorov. Tudi če upoštevamo, da je park pred vilo Dobrovo poznejšega nastanka, pa ne moremo mimo dejstva, da imamo opravka z gibanjem v prostorski osi, ki teče od portala v obzidju skozi salon in se na zadnji strani poslopja nadaljuje v stopnišče, ki vodi na vrt. Ta izrazito

[191] STOPAR 1989, p. 376, stolpom ravno zaradi strelnic pripisuje pomembno obrambno funkcijo.
[192] ULMER 1993 p. 96:"Fabritius Colloredus Marchio Sanctae Sophiae Anno Domini MDCXXXVI".
[193] ULMER 1993, p. 96.
[194] ACKERMAN 1995, pp. 65–68.

baročni element ter letnica konservativnejše zasnovane in oblikovane vile v Susansu kažeta na to, da bi bilo treba datacijo vile Dobrovo najbrž prestaviti v sredino 17. stoletja.

Vprašanje izvora formalnega tipa beneške vile s štirimi stolpi ostaja še vedno odprto. Na jugu Italije, kjer je bil fevdalni sistem v drugi polovici 15. stoletja še vedno v polni moči, je arhitekt Giuliano da Maiano (1432-90) v vili *Poggio Reale* pri Neaplju (1489) združil dva tipa arhitekture:
107 toskansko mestno palačo z arkadnim hodnikom in tradicionalni grad s štirimi stolpi.[195] Ta oblika se je zelo zgodaj razširila tudi med graščinami na Kranjskem, saj se začetek gradnje najstarejše med njimi, Brda pri Kranju, datira v leto 1510.[196] Toda ta tip arhitekture goriškemu plemstvu očitno ni najbolj ustrezal, saj bi lahko poleg gradov v Vipavskem Križu in Vipolžah morda kot edini primerek te vrste navedli vilo Roženek v
31
37 Podbrju pri Podnanosu.[197]

Pomembno vlogo pri razvoju te zaprte štiristolpne zasnove je morda imel toskanski arhitekt Giuliano da Sangallo (1445–1516) z načrtom vile *Medici* v kraju Poggio a Caiano (1480–97). Iz tlorisne zasnove te vile
106 je očitno, da izhaja iz mestne palače s pravilno oblikovanim notranjim dvoriščem in štirimi vogalnimi bivalnimi prostori, kakršno je Sangallo načrtoval za palačo *Strozzi* v Firencah.[198] V Poggiu je arhitekt notranje dvorišče zamenjal z dvorano, štiri vogalna stanovanja pa so nadomestile vogalne sobe, ki z razporeditvijo oken že navzven kažejo na svoj izvor iz vogalnih stolpov. V tlorisu medičejske vile je jasno poudarjena tridelna delitev stavbe na osrednjo dvorano in stanovanjske prostore, ki pa je usmerjena pravokotno glede na drugo, v tlorisu manj poudarjeno os z vhodom. Osrednji del z dvorano je predeljen na tri dele, pomembno vlogo v načrtu pa ima stopnišče, ki vodi na dvignjeno ploščad s stavbo. Če primerjamo ta tloris z originalnim načrtom za vilo *Colloredo* v Susansu
105 iz začetka 17. stoletja, delom drugega toskanskega arhitekta, ki je delal za družino Medici, lahko ugotovimo, da gre pravzaprav za nekoliko skrčeno varianto prvega, ki pa so ji bili na naročnikovo željo dodani štirje stolpi. Arhitekt je v Susansu ohranil dvignjen dostop do stavbe z reprezentativnim stopniščem ter delitev osrednjega dela stavbe na dva dela: vežo ali atrij in dvorano. Dvorana je glede na vhod drugače orientirana, stavba pa se tudi navzven še vedno oklepa renesančne statičnosti in simetrične enakovrednosti vseh štirih stranic. Poznejša izvedba tega načrta na Dobrovem že kaže zlitje z lokalno gradbeno in kulturno tradicijo, saj se je toskanska zasnova prelevila v tlorisno podobno beneško formo.

Formalni razvoj beneškega tipa rezidenčnega poslopja s štirimi stolpi na Goriškem in v Furlaniji bi razvojno morda lahko razvrstili v naslednje faze:

1. vila Colloredo v Susansu z originalno toskansko zasnovo, dokončana leta 1636;
2. vila Coronini v Kromberku, ki namesto toskanskega uporabi

[195] FROMMEL 1994, p. 193.
[196] STOPAR 1996, pp. 25–26.
[197] ŠTIH, *Rossetti*, 1986, p. 222.
[198] FROMMEL 1994, p. 192.

beneški tloris, začeta po letu 1616;

3. vila Colloredo na Dobrovem, ki tudi uporabi beneški tloris, vendar z vitkejšimi in višjimi stolpi, zgrajena v sredini 17. stoletja;
4. vila Coronini v Rubijah, zgrajena po že predelani varianti beneškega tlorisa s stolpi, ki so le še 'fasada', nastala verjetno v drugi polovici 17. stoletja.

Zaključno stopnjo tega razvoja bi lahko predstavljala v zadnji četrtini 17. stol. zgrajena vila Križaj v Solkanu,[199] saj so štirje manjši vogalni stolpi, prislonjeni ob beneško oblikovano osrednje stavbno jedro, delovali le še kot kozmetični dodatek k poslopju.

Glede na tlorisno zasnovo, ki povzema tridelno beneško delitev prostora, pa bi morda vire za goriške štiristolpne rezidence morali iskati bližje
109 Benetkam oziroma na severu Italije, v Lombardiji. Tako naletimo med deli slikarja in arhitekta Pellegrina Tibaldija (1527–96) na vilo *Gallio v*
110 *Gravedoni* ob jezeru Como: v osnovi ima beneški tloris s štirimi vogalni-
111 mi stolpi, ki že na prvi pogled nimajo nobene obrambne funkcije.[200] To potrjuje tudi glavna fasada, ki je v skladu z oblikovanjem glavnih fasad pri beneških palačah izrazito odprta z loggiami v vseh nadstropjih.

Izvor tega podtipa, uporabljenega pri nekaterih goriških vilah, bi torej morda morali iskati v opusu lombardijskih gradbenikov in arhitektov v drugi polovici 16. stoletja; ti bi lahko podtip celo neposredno zanesli na Goriško in v Furlanijo. O tem, kako širok je bil vpliv lombardskih gradbenikov in z njimi posameznih arhitekturnih zasnov in elementov, priča tudi palača Porcia v Spitallu na Koroškem (1533–1596),[201] odmeve
112 beneškega tlorisa s štirimi stolpi pa najdemo celo na Poljskem, v gradu Kórnik, zgrajenem v prvi polovici 17. stoletja.[202]

2.3.1.4 Vpliv furlanskega tipa rezidenčnega poslopja vile na beneški tip vile

V skladu z novimi tendencami po približevanju k zasnovi dvorca v 18. stoletju se je beneški tip rezidenčnega poslopja spremenil (podaljšani tloris). Gre za starejše, značilno furlansko preoblikovanje, pri katerem se osnovna tridelna beneška delitev prostora podaljša za vsaj eno os ali več na vsaki strani objekta. Namesto izrazito kockaste stavbe tako nastane poslopje podolgovate oblike s prehodnimi sobami, ki zara-
19 di svoje širine izgubi optični zagon v višino. To načelo pri zasnovi tlorisa
20 12 je bilo večinoma uporabljeno pri graščinskih dvorcih, npr. pri Lanthierijevem dvorcu v Vipavi in Edlingovem v Ajdovščini, upoštevano pa je bilo tudi pri zasnovi rezidenčnih poslopij vil v Furlaniji in na Goriškem,
41 42 npr. pri vili rodbine Zuccato v Ozeljanu in vili Bartolomei v Solkanu.

[199] Zgradba je bila med prvo svetovno vojno skoraj povsem uničena, dokončno pa je bila podrta leta 1966. Cf. MAVRIČ 2004, pp. 66–67.
[200] PERONI 1967, pp. 272–292 (p. 280).
[201] WAGNER-RIEGLER 1965, pp. 77–102 (pp. 80–82).
[202] ZACHWATOWICZ 1969, pp. 289–290.

Vila je nekoč stala zunaj jedra Solkana in bi jo lahko po funkciji, ki jo je sprva imela, imenovali kmetija. Nepremičnino naj bi bil konec 18. stoletja od sklada Werdenberg, s katerim so upravljali goriški jezuiti, odkupil Federico Bartolomei, v lasti rodbine pa je ostala do konca druge svetovne vojne.[203] Med vile jo je po funkciji mogoče uvrstiti šele od druge polovice 19. stoletja dalje, ko je bila rodbina Bartolomei sprejeta med člane goriškega plemstva (1872).[204] Sedanja podoba rezidenčnega poslopja zaradi številnih prezidav ne omogoča verodostojne analize objekta (vanj se je po skrbni prenovi preselil del Goriškega muzeja).[205]

74 Delno ohranjena originalna fasada rezidenčnega poslopja deluje na prvi pogled kot običajna, nekoliko skromnejša izvedba
75 vile beneškega tipa s petosno zasnovo glavne fasade. Vendar videz vara: za rustičnim, polkrožno zaključenim portalom je bila ozka veža s parom sob na vsaki strani, te pa so se razširile v dodatne prostore na obeh straneh poslopja. Namesto da bi imela vsaka soba ob osrednjem salonu v skladu z beneškim tipom par oken, imajo sobe v Solkanu le po eno okensko odprtino.[206] Okenski okvirji so zakriti z ometom, tako da ne morejo pomagati pri okvirni dataciji objekta.

76 Osrednja os, ki je na glavni zahodni fasadi poudarjena z vhodnim portalom in nad njim nameščenim balkonom, se skozi portal na zadnji strani poslopja nadaljuje v delno baročno oblikovan park z ribnikom. Vzhodno pročelje že bolj spominja na nekatere prav tako na podlagi beneškega tlorisa zasnovane
77 furlanske vile, npr. vila *Caiselli* v *Cortellu*.[207] Ravno zato, ker je objekt oblikovan pod vplivom podolgovatih furlanskih vil preoblikovanega beneškega kubusa, ki so se izoblikovale v 18. stoletju, in zaradi ohranjenih arhitekturnih elementov bi morda lahko vilo Bartolomei datirali v drugo polovico 18. stoletja.

2.3.2 *Furlanski tip rezidenčnega poslopja vile*

2.3.2.1 Vpliv kmečke hiše na furlanski tip vile

Zasnova rezidenčnega poslopja furlanske vile izvira iz lokalne kmečke arhitekture.[208] Tip podolgovate kmečke hiše, postavljene ob vaško cesto tako, da dvorišče na drugi strani stavbe popolnoma odreže in izolira od zunanjega sveta, ni značilen le za Furlanijo, ampak se pojavlja po vsej Goriški, na Vipavskem, Krasu in tudi v Istri. Seveda obstajajo med omenjenimi pokrajinami določene razlike in variacije na osnovno

[203] VIDMAR 1999, p. 8; MAVRIČ 2001, p. 362.
[204] CZOERNIG 1873, p. 789.
[205] ZVKD Nova gorica, Robert Červ: evidenčni list Bartolomejev dvorec, 1981. V delu gospodarskih poslopij je še vedno kazenska ustanova.
[206] PA Nova Gorica, fond Državni tehnični urad Trst, fasc. 29–35: Solkan. Davčni popis z načrti poslopij iz leta 1939.
[207] ULMER 1993, p. 61.
[208] ULMER 1993, p. 202.

temo, odvisne pa so od različnih dejavnikov, ki vplivajo na njihovo gradnjo, npr. podnebnih razmer, vrste gradbenega materiala ipd. Najstarejši primerek furlanske vile-kmetije se je na Goriškem ohranil na hribčku nedaleč od Renč.

Vila Coronini na Monte Olivetu pri Renčah

Začetnik šempetrske veje rodbine Coronini Alexius († 1679) je bil leta 1627 sprejet med goriško plemstvo, cesar Friderik II. pa mu je leta 1656 podelil baronski naslov von Oelberg (it. *di Monte Oliveto*).[209] Natančna lokacija sedeža te posesti dolgo časa ni bila znana, saj tudi Emil Smole v raziskavi o vili v Šempetru na podlagi Coroninijevih domnev postavlja vilo v okolico Renč.[210] Pravilnost te domneve se je potrdila po ugotovitvi, da gre pri ljudsko poimenovani graščini Španjolišče, ki stoji na hribu blizu središča omenjenega kraja, pravzaprav za vilo Monte Oliveto.[211] Vila naj bi dobila ime po nasadu oljk, pridelava olivnega olja pa naj bi bila dolgo tudi glavna kmetijska panoga, s katero so se ukvarjali na posestvu.[212]

113 S pridelavo olivnega olja je bila verjetno povezana tudi zasnova
114-115 rezidenčnega poslopja vile: celotno pritličje je bilo oblikovano v enoten, obokan prostor, namenjen izključno gospodarski dejavnosti. Bivanju so bili namenjeni prostori v prvem nadstropju, dostop vanje pa je vodil po zunanjem enoramnem stopnišču. Stavba se je zaključevala s podstrešnim nadstropjem, ki je imelo kot pri vseh furlanskih vilah ovalne odprtine.[213] Originalna tlorisna zasnova nadstropja ni več ohranjena, bila pa naj bi zasnovana po standardnem furlanskem tlorisu z vzdolžnim hodnikom v notranjosti stavbe.[214]

116-117 V Furlaniji se podobna zasnova vile kmetije pojavi že v 16. stoletju, pri vili *Camino* v kraju *Buttrio*.[215] Tudi pri tej je pritličje namenjeno gospodarski dejavnosti, dostop do nadstropja pa je mogoč po enoramnem stopnišču. Vendar pa je zasnova ce-
118-119 lotnega kompleksa vile Monte Oliveto veliko bližje vili *Ottelio* v Ronche di Manzano.[216] Obe vili imata ob glavno poslopje naslonjeno kapelo, gospodarska poslopja pa so ločena od glavne stavbe. Kapela v Renčah je bila spremenjena v garažo, vendar naj bi bila dvonadstropna, kar pomeni, da je bila namenjena lastnikom in kmetom iz okolice. Obok v notranjosti kapele naj bi bil poslikan in verjetno iz 18. stoletja.[217] Vila *Ottelio* je, sodeč po ambiciozneje zasnovani fasadi, ki pa temelji na enakem načelu kot vila *Camino*, nastala konec 17. stoletja; kapela je datirana v leto 1701.[218] Preprosto oblikovan vratni okvir v nadstropju in okenski okvirji rezidenčnega poslopja, ki naj bi bilo

[209] CZOERNIG 1873, p. 773; KLINEC, *Coronini*, 1974–81, p. 197.
[210] ZVKD Nova Gorica, Emil Smole, *Coronini in Coroninijev dvorec v Šempetru* (tipkopis), f. 6.
[211] Po navedbah Erneste Jevšček je bil lastnik vile na Monte Olivetu od 1928 do 1940 njen oče, potem pa so kupili graščino Renče, v kateri gospa še vedno biva. Posestvo je bilo pod imenom Monte Oliveto moč najti še na predvojnih posestnih kartah oziroma katastrih, ki pa žal niso ohranjeni.
[212] Po navedbah Erneste Jevšček.
[213] Opis furlanskega tipa rezidenčnega poslopja vile sledi v podpoglavju Vpliv furlanske palače.
[214] Po navedbah Erneste Jevšček.
[215] ULMER 1993, pp. 124–125.
[216] ULMER 1993, pp. 247–250.
[217] Po navedbah Erneste Jevšček.
[218] ULMER 1993, p. 250.

sedež posesti ene izmed vej rodbine Coronini, pa so lahko znamenje, da je objekt pri Renčah nastal v prvi polovici 17. stoletja; to bi se časovno ujemalo tudi s prvim lastnikom Alexiusom.

2.3.2.2 Vpliv furlanske palače na furlanski tip vile

V 17. stoletju pa se je že izoblikovala reprezentativnejša oblika rezidenčnega poslopja. Furlanska vila je vedno usmerjena tako, da gleda pročelje rezidenčnega poslopja na vaško cesto ali trg, v sredini stavbe pa je prehod ali *portego*, na Vipavskem imenovan *velb* ali tudi *porton*, skozi katerega je mogoč dostop na notranje dvorišče. Ta prvina furlanske arhitekture je postala zelo pomembna, saj so jo uporabljali tudi takrat, ko zaradi lege zunaj naselja ni bila potrebna. Takšna zasnova pa odkriva tudi drugo značilnost celotne stavbne zasnove furlanskih vil: v primerjavi z beneškimi vilami gre tu za strnjeno in od okolice popolnoma izolirano organizacijo stavbnega kompleksa. Rezidenčne stavbe so skoraj obvezno trinadstropne, pri čemer je pritličje namenjeno gospodarski dejavnosti, prvo nadstropje bivalnim prostorom lastnika in nižje podstrešno nadstropje kaščam. Delitev je poudarjena z obliko okenskih odprtin: manjša, kvadratna okna v pritličju, velika okna v pianu nobile in majhne, pogosto ovalne odprtine na podstrehi.
Pomembna razlika med formalnima tipoma je vidna tudi v tlorisni zasnovi. Furlansko rezidenčno poslopje je namreč ozko in podolgovato, njegovo globino pa določa velikost ene sobe. Sobe so v notranjosti povezane ena z drugo, pravi vhod vanje pa je s hodnika ali balkona, ki teče vzdolž njih. V velikih furlanskih vilah je bilo manj pomembno poslopje spremenjeno v pokrit vhod, od koder je bil mogoč dostop na stopnišče. Furlanski tip vile se navzven v bistvu ne razlikuje veliko od furlanskih palač, kakršne so npr. v Gorici, to pa ustreza že večkrat ponovljeni ugotovitvi, da so rezidenčna poslopja vil pogosto pravzaprav le na deželo prenesene mestne palače.

Vila Lanthieri, Velike Žablje

120 Stavbni kompleks sredi vasi na hribu naj bi bili leta 1669 zgradili Lanthieriji,[219] od leta 1529 rihemberški oskrbniki, po letu 1646 pa tudi lastniki gradu v Braniku.[220] Kot vilo te rodbine ga v priložnostnem pregledu posesti goriških plemiških družin iz leta 1728 omenja tudi Antonio Dall'Agata.[221]

123 Prvotna zasnova celote se ravna po furlanskem tipu vile, ki pa je morda že tedaj imela dva vhoda. Stranski portal, ki ga na obeh straneh spremlja par ključastih strelnic, je vodil na

[219] STOPAR 1989, p. 358.
[220] ŠTUPAR-ŠUMI 1973, p. 5.
[221] DALL'AGATA 1728, p. 60.

dvorišče z gospodarskimi poslopji, ki pa je zdaj povsem ločeno od rezidenčnega poslopja z zidom, tako da oblikuje samostojno kmetijo. Drugi vhod v obliki polkrožno zaključenega rustičnega portala v sredini glavne fasade rezidenčnega poslopja pa je skozi *velb* vodil na reprezentativno dvorišče, ki se je zaključevalo z vrtom.

Rezidenčno poslopje je bilo zgrajeno v obliki črke L, pri čemer je bil na vogalu nameščen stolp z značilnimi obrambnimi pritiklinami, kot so poševna zidava v spodnjem delu, zaključena s kamnitim svitkom, in ključaste strelnice pod okni. Vloga stolpa je bila le dekorativna in z obrambo, razen če bi lahko bil neke vrste opazovalnica, ni imel zveze. Da je bilo prvotno poslopje dejansko manjše, dokazuje stranska fasada, saj je približno na sredini sedanje stavbe očitna cezura v gradnji ostrešja, izginejo pa tudi ovalna podstrešna okna in kamnit svitek, ki obteka ta del poslopja. Obe fasadi se zgledujeta po furlanski delitvi v tri nadstropja, podstrešni del pa zaključujejo že omenjene majhne ovalne odprtine. Na dvoriščni strani je verjetno že po prvotnem načrtu vzdolž glavnega trakta rezidenčnega poslopja tekel balkon, s katerega je bil mogoč vstop v sobe. Iz stavbnega tlorisa je mogoče razbrati, da so bile vse sobe med seboj povezane tudi v notranjosti, prekinitev pa je na istem mestu kot na fasadi. Prvotna stavbna zasnova se torej ni bistveno razlikovala od drugih furlanskih vil v 17. stoletju, datacijo stavbe pa poleg zgodovinskega podatka potrjujeta še oblika in funkcija stolpa.

Spremembe, ki so stavbo pretvorile v enega biserov podeželske plemiške arhitekture v tem delu Slovenije, so verjetno sledile šele v 18. stoletju. Morda je še prej prišlo do popolne ločitve gospodarskega dela vile od rezidenčnega z dozidavo desnega trakta, ki je na ta način posnemal podkvasto oblikovane baročne dvorce. Z večjo gotovostjo pa lahko govorimo o poznejšem nastanku traktov, ki dvorišče dokončno zaprejo in ga z dekorativnimi arhitekturnimi elementi oblikujejo v ubrano celoto, organizirano v eni smeri. Glavnemu traktu je bilo namesto balkona dodano reprezentančno stopnišče, na drugi strani dvorišča pa je stal pendant v obliki arkad. Oba dela je povezoval balkon, postavljen na plastično oblikovanih kamnitih konzolah, katerih oblika kaže na izpeljavo iz shematiziranih beneških levjih glav.[222] Čeprav so od trakta, ki je stal nasproti vhoda v dvorišče, ostali le temelji in kup ruševin, lahko iz ohranjenega slikovnega gradiva razberemo, da se je od še ohranjenega stopnišča razlikoval po arkadnem pritličnem delu s slopi, ki v nadstropju preraščajo v prstanaste toskanske stebre. Tudi ti stebri so nosilci arkad, njihove baze pa so povezane z balustradno ograjo. Pritličja stopniščnega dela stavbe

122 127 121 124 122 121 125-134 126 128-130

[222] Podobno oblikovane konzole lahko zasledimo na dvorišču nadškofijske palače v Gorici, nekdanje primestne vile Cobenzl.

razen širokega rustičnega in polkrožno zaključenega portala ne prekinja nobena druga odprtina, v nadstropju pa se že opisana
133 shema z arkadami ponovi. Na vsaki strani stopniščne veže vodi v nadstropje dvoramno stopnišče, ob vhodu nanj pa sta v steno vdelani niši. V nadstropju se obe stopnišči iztečeta na podij tik
132 pred bogato okrašenim vhodom v dvorano. Čeprav oba dozidana trakta delujeta na prvi pogled klasicistično, pa analiza arhitekturnih elementov pokaže, da gre za napajanje v arhitekturi beneške *terraferme* iz 17. stoletja. Na to kaže že omenjena oblika konzol, uporaba prstanastih stebrov v nadstropju obeh arkadnih traktov, element, ki ga je po vzorih Giulia Romana
131 prvič uporabil Jacopo Sansovino na fasadi palače *Zecca* na trgu Sv. Marka v Benetkah, in navsezadnje tudi oblikovanje portala dvorane v nadstropju.

135-136 Najbližjo primerjavo Žabljam najdemo v Gorici, v stopniščnem delu palače Attems-Heiligenkreuz, za katero naj bi bil leta 1740 izdelal načrte arhitekt Nicolò Pacassi (1716–90).[223] Tudi ta fasada je v pritličnem delu izrazito zaprta, v nadstropju pa se odpre z zastekljenimi, med prstanaste jonske stebre umeščenimi arkadami, ki jih povezuje balustrada. Pomembna podrobnost, ki fasadi postavlja v še tesnejšo zvezo, je redek motiv slopne konzole s cofom, ne gre pa spregledati tudi dokaj nenavadnega 'mrežastega' obokanja, ki je v Žabljah izvedeno v grebenasti obliki, v Gorici pa v obliki reber. Verjetno je bil arhitekt v obeh primerih isti, kar datacijo arkadnih delov rezidenčnega poslopja v Žabljah omeji na prvo polovico 18. stoletja. Za natančnejšo datacijo prenove objekta morda lahko služi Dall'Agatova opazka, da naj bi bil v tej vili na stara leta našel zatočišče grof Gašper Lanthieri, ki je sicer že imel palačo oziroma graščino v Rihemberku.[224] Stari grof je torej žabeljski vili začasno dal funkcijo graščine; spremenil jo je v svoje stalno bivališče, v katerem je, kot je tudi razvidno iz Dall'Agatovega zapisa, sprejemal tudi goste,[225] kar pa pomeni, da je bilo treba staro stavbo preurediti in polepšati visokemu stanu lastnika ustrezno. S tem bi lahko za zgornjo mejo nastanka rezidenčnega objekta postavili leto 1728.[226] To pa pomeni, da v Žabljah vprašanje avtorstva še vedno ostaja odprto, saj načrta zanje v nobenem primeru ni mogel narediti Nicolò Pacassi. Tudi sicer Giuseppina Perusini navaja, da o arhitektu svetokriške palače niso ohranjeni nobeni arhivski podatki razen Codellijeve atribucije iz leta 1798; sporni so tudi podatki o datumu nastanka te palače, saj so prav tako sekundarnega izvora.[227] Stavba namreč izrazito odstopa od siceršnjega Nicolòjevega opusa zaradi plastične razgibanosti in uporabe arhitekturnih elementov, značilnih za arhitekturo
137-138 beneške *terraferme* 17. stoletja, ki nadaljuje tradicijo Baldassara

[223] PERUSINI 1982, p. 249.
[224] DALL'AGATA 1728, p. 60.
[225] DALL'AGATA 1728, p. 60.
[226] Tega leta je izšel Dall'Agatov opis Goriške.
[227] PERUSINI 1982, p. 250.

Longhene. Beneška arhitektura je bila arhitektu goriške palače in žabeljske vile zelo domača, Nicolò pa naj bi bil ta slog uporabil le enkrat, in še to v že omenjeni, zgolj pripisani palači Attems Heiligenkreuz; le-ta velja zaradi njegovih poznejših del, izvedenih v stilu avstrijske poznobaročne, skoraj klasicistične arhitekture, za njegovo zgodnje delo pred odhodom na Dunaj. Verjetnejša je domneva, da je treba pri Žabljah in palači Attems-Heiligenkreutz računati z delom drugega, starejšega arhitekta, ki se je očitno izšolal v Benetkah, v arhitekturnem ustvarjanju v Gorici v prvi polovici 18. stoletja pa se njegova dela pojavijo vsaj še dvakrat, v vili Studeniz in pritličju palače Attems-Petzenstein. Zelo zapeljiv je Rutarjev zapis, da naj bi bilo slednje delo Nicolòjevega očeta Giovannija Stefana Pacassija,[228] vendar pa bi bilo treba to trditev podpreti z močnejšimi dokazi. Do zdaj je bila namreč raziskana le kiparsko-klesarska dejavnost te rodbine, preučevanje stavbarstva pa se je omejilo le na njenega najslavnejšega člana.

201
166-167

Zasnova rezidenčnega poslopja vile furlanskega tipa v obliki črke L, kakršna je bila v Velikih Žabljah, je bila uporabljena še enkrat, v vili na Slapu.

Vila Lanthieri, Slap pri Vipavi

Na tem mestu naj bi bil že v srednjem veku stal križarski špital, o čemer naj bi pričali na zunanji strani prezbiterija bližnje župnijske cerkve vzidani "malteški" (v resnici posvetilni) križi. Gospostvo je verjetno kmalu po letu 1691 prešlo v last rodbine Flachenfeld, baron Lovrenc Flachenfeld pa ga je 1. novembra 1758 prodal Juriju Antonu Radoviču.[229] Posestvo je nenehno prehajalo iz rok v roke, leta 1858 pa je prišlo v last grofov Lanthieri iz Vipave; ti so ga namenili za vinarsko in sadjarsko šolo.[230]

144

Stavbni kompleks, ki je pogosto imel funkcijo graščine, stoji na vrhu vasi, poleg župnijske cerkve. Prvotno rezidenčno poslopje je verjetno imelo obliko črke L, oba podolgovata trakta pa tečeta vzdolž vaških komunikacij. Glavna fasada poslopja je obrnjena na majhen trg – *plac*, ki je središče gručaste vasi, stranska fasada, ki se oblikovno ne razlikuje od glavne, pa teče vzdolž ene izmed vaških ulic. Da sta trakta starejša, dokazujejo lepo profilirani kamniti okenski okvirji v nadstropju. Na zunanjem delu stavbe so okna še dodatno reprezentativno okrašena z nastavkom v obliki prekinjene atike. Motiv je znan iz bogate lokalne kamnoseške tradicije, pojavlja se npr. nad portalom župnijske cerkve v Podnanosu. Sredi glavne fasade je preprost

139
140
141
142

[228] RUTAR 1893, p. 74.
[229] SMOLE 1982, p. 439.
[230] Nad vhodnim portalom je vzidana plošča z napisom: "Visokorodni gospod Karel Grof Lanthieri poklanja ta grad in pripadajoče zemljišče brezplačno Kranjski deželi za deželno vinarsko in sadjarsko šolo. Dne 18. septembra 1873. leta se je šola otvorila, a dne 30. septembra 1886 po trinajstletnem plodonosnem delovanju zatvorila vsled preselitve na Dolenjsko. V znamenje hvaležnosti Kranjska dežela."

polkrožno zaključen portal, skozi katerega pridemo pod velbom na notranje dvorišče kompleksa. To je bilo prvotno verjetno večje, saj je zdaj delno zazidano s pozneje dodanim delom stanovanjskega poslopja. Dvorišče se je proti zahodu verjetno razširilo v vrt, zaključen z zidom, ki je bil pripet na gospodarska poslopja. Oba trakta rezidenčnega poslopja sta bila, tako kot v Žabljah, široka le za globino sob, te pa so bile med seboj povezane s prehodi v notranjosti in dolgim, zdaj zazidanim balkonom, s katerega je bil glavni dostop vanje. Balkon še vedno sloni na lepo izklesanem stebru, tako da v pritličju ustvarja nekakšno ložo.

143

Stavbni kompleks se po zasnovi rezidenčnega poslopja in v odnosu do okolice zgleduje po tipu furlanske vile, proti vasi popolnoma zaprte, na dvoriščni strani pa verjetno odprte na vrt.

Izhodišče za datacijo stavbnega kompleksa bi lahko bila letnica, vklesana v sklepnik portala na dvoriščni strani velba + / I.A.V.F. / E.I.O.C / 1720 / +. Rezidenčno stavbo je verjetno dal zgraditi baron Janez Andrej von Flachenfeld; njegov nečak Krištof Lovrenc se je v zgodovino zapisal kot mecen: bil je med podporniki Florijančičevega zemljevida Kranjske,[231] imel pa je zveze tudi s freskantom Francem Jelovškom, ki je zanj naslikal dva oltarja, enega v privatni kapeli v Sv. Duhu pri Škofji Loki, drugega pa v stranski kapeli slapenske župnijske cerkve.[232] Tesne zveze s tedanjimi najvišjimi intelektualnimi krogi kažejo na to, da so lastniki večino časa preživeli v Ljubljani, kar hkrati pomeni, da je na Slapu živel oskrbnik posesti s svojo družino, Flachenfeldi pa so se tod zadrževali le redko, tako da bi verjetno lahko ta stavbni kompleks označili za vilo.

145

2.3.2.3 Vpliv gradu na furlanski tip vile

Tudi vile furlanskega tipa imajo lahko stolpe, kot je bilo že pokazano na primeru Velikih Žabelj, pri vili v Vipolžah pa gre za dediščino starejše stavbe, ki zdaj ustvarja vtis dekorativnega dodatka k fasadi.

Vila Thurn, Vipolže

Stari grad iz 12. stol., v katerem so živeli Vipolžki gospodje, je bil lovski dvorec in konjušnica Goriških grofov.[233] Leta 1311 so imeli grad v fevdu Herbersteini,[234] leta 1460 pa ga je goriški grof Ivan prodal Febu della Torre, tedanjemu goriškemu glavarju, za 1000 florintov.[235] V beneško-avstrijskih vojnah so Benečani

[231] REISP 1996, pp. 493–98.
[232] SERAŽIN 1998. Oltarna slika sv. Notburge je pripisana Valentinu Metzingerju (VURNIK, MAROLT 1932/33, pp. 16–63, p. 50; CEVC 2000, pp. 224–225).
[233] SMOLE 1967, p. 29.
[234] SMOLE 1967, p. 29.

stari grad obstreljevali s Krminske gore in ga nekajkrat zavzeli.[236] Zelo znano je bilo zavzetje Vipolž leta 1510 pod poveljstvom Marca Delfina, med gradiščansko vojno pa ga je leta 1616 zasedel general Pompeo Giustiniani.[237] V že omenjenih prvih vojaških spopadih je bil stari grad hudo poškodovan, zato so se Thurni odločili za gradnjo novega.

148 Tlorisna zasnova rezidenčnega poslopja z enim samim dolgim nizom sob, ki so simetrično razporejene glede na osrednjo dvorano ali salon, in hodnikom, ki teče vzdolž celote, učinkuje kot furlanski tip arhitekture. Le tako si lahko na prvi pogled
146 razložimo izrazito zaprto stavbno maso, ki jo na obeh straneh glavne fasade zaključujeta nekoliko nižja, masivna stolpa rombaste oblike – rombona, ki skušata dati stavbi videz utrjene
150 vile, kakršne najdemo npr. na risbah Baldassareja Peruzzija
160 (1481-1536).[238] Notranji stopnišči sta dve, vsako dvoramno in nameščeno na enem koncu hodnika, obe pa se iztekata v vinsko klet, ki teče pod celotnim rezidenčnim poslopjem.

146 Pri zasnovi glavne fasade je upoštevan beneški ritem razvrščanja okenskih odprtin, ki jih prekinjajo kamini, vertikalni poudarek
154 te zasnove pa je zaznamovan s piramidalnimi beneškimi dim-
156 niki. Okna v pritličju so zamrežena, njihova oblika pa spominja na reducirano zasnovo pritličnih oken, ki jih je za palačo *Medici* v Firencah naredil Michelangelo Buonarroti (1475–1564). Vsi okenski in vratni okvirji upoštevajo oblikovne norme klasične antične arhitekture, ki jih je v knjižni in ilustrirani obliki prvi predstavil Sebastiano Serlio (1475–1554), v istem delu pa
158-159 je najti tudi vzor za okvirje vseh štirih kaminov s podobami kariatid, ki so v notranjosti vipolžke stavbe.[239] Glavno fasado zaključuje na vrhu niz majhnih, skoraj kvadratnih oken, ki pa
146 so bolj furlanska značilnost. Osrednja os fasade je poudarjena s pravokotnim portalom, ki se v nekoliko bogatejši obliki ponovi tudi v nadstropju, kjer mu je dodana z vazo prekinjena atika. Portal v nadstropju z obeh strani obdajajo vrata, vsa tri pa so se po beneško odpirala na balkon. Kot pika na i je bil grb grofov Thurn nameščen med vrsto podstrešnih oken. Pred vhodom v pritličje je krajše stopnišče, ki daje osrednji osi še dodaten poudarek.

Stavba v Vipolžah je očitno nastala kot seštevek različnih arhitekturnih vplivov oziroma številnih gradbenih faz. Stari grad je bil namreč v beneško-avstrijski vojni leta 1510 povsem uničen; kdaj natanko je bila zgrajena nova stavba, pa ni mogoče natanko ugotoviti.[240] Zgraditi bi jo bil lahko dal še grof Janez Febo della Torre pred smrtjo 1547 ali pa njegov vnuk Raimund, veleposlanik v Benetkah (1593) in v Rimu (1597), ki je po poroki s sestrama Hoffer priženil še gradova v Devinu in Renčah.[241]

[235] COSSAR 1946, pp. 1–2. Prepis originalne pogodbe.
[236] *Krajevni leksikon* 1968, p. 231.
[237] COSSAR 1946, p. 3.
[238] FROMMEL 1969, pp. 53–54.
[239] SERLIO 1982. Prva izdaja četrte knjige, ki je vsebovala pravila in primere za gradnjo v klasičnih arhitekturnih redih za posamezne arhitekturne elemente in tudi celotne stavbe, je izšla leta 1537 v Benetkah, prva izdaja vseh petih knjig skupaj pa 1584 prav tam.
[240] SMOLE 1967, p. 30.

Na začetku gradiščanske vojne leta 1616 so novi Thurnov grad oziroma utrjeno vilo dvakrat napadle beneške čete in jo v drugem poskusu zavzele. Na podlagi opisa zavzetja gradu, ki ga je podrobno zabeležil Faustino Moisesso leta 1623,[242] je mogoče v veliki meri rekonstruirati prvotni videz stavbe. Po popravilih po vojni s Serenissimo in po požaru konec 17. stol., ko je bilo poslopje barokizirano, ter po zadnjih posegih v 19. in 20. stol. se je namreč ohranil le del prvotne stavbe; v 18. stol. so vilo kupili grofje Attems-Petzenstein in v njeni okolici uredili park, od 1912 pa je bila v lasti rodbine Teuffenbach. Ta si je konec 19. stol. v neposredni bližini zgradila t. i. Novi grad po vzoru beneških renesančnih vil. Thurnova vila je bila močno poškodovana v bombnem napadu med prvo svetovno vojno, ko je bila v njej vojaška bolnišnica, in v požaru 1948, po katerem so jo za silo obnovili in uporabljai pretežno v gospodarske namene.[243]

Moisesso piše, da je bila vila v Vipolžah zgrajena v obliki majhne utrdbe in da je imela veliko, z visokim obrambnim zidom obdano dvorišče. Palača se je na vzhodni in zahodni strani za-

153 ključevala z nizkimi, dobro utrjenimi stolpi, postavljenimi na tufu, na katerem je stala celotna stavba. Na vzhodni strani je bilo prav tako dvorišče, ki se je nadaljevalo na zahodno stran, kjer so bili v bližini vrat hlevi. Ti so se stegovali proti stanovanjskemu bloku. Avtor potem nadaljuje z opisom beneškega obstreljevanja, zaradi katerega je grozilo, da se bo podrlo veliko kamnito stopnišče: če bi se podrl obok in polomile stopnice, bi bila uničena skoraj vsa palača. O pravi namembnosti gradu pa Moisesso piše nekoliko dalje: "V tem gradu je bila najdena lepo okrašena oprema, še posebej številne slike v okvirjih, med katerimi so bile nekatere zelo dragocene, glede na to, da je bil kraj namenjen užitkom grofa Raimonda Thurna".[244] Stavbni kompleks je torej imel funkcijo utrjene podeželske vile.

149 Iz katastrskega posnetka toka reke Versa, ki ga je narisal geometer Pietro Donda leta 1776,[245] in iz vojaških zemljevidov s konca 18. stol.[246] lahko razberemo, da je imela vipolžka vila prvotno podobno zasnovo kot Thurnov grad v Vipavskem Križu: bila je štiritrakten kompleks s štirimi vogalnimi stolpi v obliki bastijonov, z najverjetneje arkadnim notranjim dvoriščem. Uporabljeni so bili torej tedaj najmodernejši elementi utrdbene arhitekture, kar pa je glede na lastnika, ki je bil med drugim tudi vojaški poveljnik utrdbe v Gradišču ob Soči,[247] povsem razumljivo. Zgledov za tovrstno utrjeno vilo v obliki projektov ali realiziranih stavbnih kompleksov lahko v Italiji najdemo kar nekaj: v Serliovi šesti knjigi arhitekturnega traktata *L'architettura* (okoli 1550–54),[248] ki ni bila nikoli

[241] CZOERNIG 1969, p. 578.
[242] MOISESSO 1623, pp. 182–183.
[243] SMOLE 1967, p. 31.
[244] MOISESSO 1623, p. 183.
[245] SILVESTRI 1986, priloga.
[246] *Slovenija na vojaškem zemljevidu* 1997, sekcija 181.
[247] CZOERNIG 1969, p. 578.
[248] SERLIO 1550–54, f. 28. Rokopis hrani Bayerische Nationalbibliothek v Münchnu. Na Dunaju so ohranjeni poskusni odtisi ilustracij za šesto knjigo (cf. SERLIO 2001).

151 objavljena, je narisana štiritraktna vila z rombastimi vogalnimi stolpi, verjetno povzeta po kateri od številnih risb Baldassareja Peruzzija za utrjene vile,[249] katerih kopije najdemo tudi v dunajskem rokopisu 10935.[250] Po načinu, kako so rombasti stolpi "prislonjeni" k stavbnemu telesu, pa bi vipolžki bila še bližje ena od zasnov Giacinta ali Jacopa Barozzija da Vignola (1507
152 - 73) za palačo *Farnese* v Piacenzi, ki jo je marca 1559 poslal naročnici, nadvojvodinji Margareti Avstrijski (Habsburški), ženi Alessandra de' Medici.[251]

Po vojni so bili najbolj poškodovani trakti vile porušeni, ostanki pa oblikovani tako, da dajejo vtis enotne zasnove s kla-
148 sičnim tlorisom furlanske vile in vogalnima rombastima stolpoma. Tako predelana stavba deluje kot ena od variacij načrta
150 za vilo *Farnesina* v Rimu (U 616Ar), ki jo je Peruzzi začel graditi leta 1505.[252] Po tem načrtu je namreč izdelal več projektov za utrjene vile, ki so obsegale največ tri prostore, daljši fasadi pa sta v pritličju imeli loži. Le-ti sta bili na vogalih zaključeni z rombastimi stolpi. Tovrstna zasnova vogalnih zaključkov je pomembno vplivala tudi na oblikovanje pritličnega dela vile *Farnese* v Capraroli, vendar je za Vipolže pomembnejša celotna Peruzzijeva zasnova, saj se razlikujeta le po tem, da vipolžka nima lož in drugega para stolpov. Zanimivo je, da je Peruzzijev projekt za utrjeno vilo U 616Ar kasneje uporabil Serlio pri svojem projektu za grad v Ancy-le-Franc.[253]

Natančno upoštevanje Peruzzijevih načrtov kaže na to, da je avtor objekta v Vipolžah te načrte zelo dobro poznal. Avtor predelave vipolžke vile pa je moral dobro poznati tudi Serlijevo četrto knjigo o arhitekturi, ki je izšla že leta 1537 v Benetkah. V knjigi so bili prvič s praktičnim prikazom zajeti vsi osnovni arhitekturni elementi v vseh tedaj znanih klasičnih arhitekturnih redih, in sicer od stebrov do vratnih okvirjev, pa tudi zasnove celotne fasade nekega poslopja, vključno s čisto dekorativnimi elementi, kot so okvirji kaminov ali stropne ka-
156 sete.[254] Oblikovanje okenskih okvirjev in kaminov v nadstropju vipolžke vile jasno kaže na zgledovanje po tem Serliovem delu, podobno oblikovana okna pa najdemo tudi ob vhodu v *Palaz-*
157 *zo del Podestà* v Vicenzi, Serliu pripisanem zgodnejšem delu iz okoli 1519.[255] Na nastanek vile v 16. stol. bi lahko kazala
155
159 tudi dekoracija okenskih okvirjev z rozetami, motivom, ki je značilen za beneško arhitekturo 16. stoletja in se pojavlja tudi na trifori vile Cobenzl v Mošu.

Šumi prav na podlagi omenjenih arhitekturnih elementov datira nastanek zgradbe na prehod iz 16. v 17. stoletje, stolpa pa naj bi bila poznejša in povezana z drugimi avstrijsko - beneškimi vojnami.[256] Ulmer tej dataciji oporeka in meni, da

[249] Serlio velja za Peruzzijevega učenca in večino tretje in četrte knjige svojega traktata o arhitekturi je povzel po risbah, ki jih je podedoval po svojem učitelju (RICCI 2002, p. 3; GÜNTHER 1990, pp. 135–170).
[250] SERAŽIN 2005, p. 174.
[251] ADORNI 2002, pp. 312–313.
[252] FROMMEL 1969, p. 53; FROMMEL 2005, pp. 338–340: načrt je hranjen v Firencah, Uffizi, Gabinetto Disegni e stampe, U 616Ar.
[253] FROMMEL 2005, p. 339.
[254] SERLIO 1982, 72 f.
[255] BARBIERI 1987, p. 61.
[256] ŠUMI 1966, p. 163.
[257] ULMER 1993, pp. 138–140.
[258] MAZZOTTI 1966, p. 304.
[259] ROMANELLI 1982, pp. 48–49.

sta stolpa nastala istočasno z drugimi deli zgradbe, ker naj ne bi imela nikakršne obrambne funkcije, za nameček pa sta obrnjena proti vasi in ne proti dolini, v smeri katere bi bila obramba smiselna. Začetek gradnje postavlja v dvajseta leta 16. stoletja oziroma v čas po letu 1551, ko naj bi bili znani Serliovi *Tratatti,* avtorstvo načrta pa pripisuje arhitektu, ki se je morda po *sacco di Roma* zatekel v Benetke ter združil znanje rimske manieristične arhitekture 16. stoletja z lokalno tradicijo.[257] Iz doslej povedanega je razvidno, da bi lahko oba avtorja imela prav, le da nista upoštevala osnovnega izhodišča za današnjo obliko vile.

Morda je stavba še pred požarom konec 17. stol. ali takoj po njem dobila značilne beneške atribute, kot so piramidalni dimniki v obliki obeliskov z ušesci in kroglami na vrhu, značilni za beneško arhitekturo *terraferme* 17. stoletja, pa tudi za to dobo značilen kamnit podstrešni konzolni venec, ki obteka glavno poslopje in stolpa, na vogalih zaključena s pravilnim šivanim robom. Tudi glavna fasada je zasnovana bolj zadržano, kot npr.

161

fasada vile *de Claricini Dornpacher* - Bottenicco di Moimacco v bližini Vidma.[258] Svojstven dokaz za to je tudi motiv prekinjene atike z vazo nad okvirjem portala v nadstropju, saj je ta motiv Baldassare Longhena (1597–1682) prvič uporabil na fasadi palače *Belloni-Battagia* ob Canalu Grande v Benetkah (končana 1650),[259] na Goriškem in Vipavskem pa se je motiv prekinjene atike pojavil šele v drugi polovici 17. stoletja.[260]

Načrte za rezidenčno poslopje vipolžke vile bi bil po natančno izraženih željah lastnika lahko naredil arhitekt, ki je dobro poznal rimsko in beneško umetnost ter arhitekturo, zlasti pa Peruzzijeva, Serliova in Barozzijeva dela. Dejstvo je, da je v začetku 17. stoletja deloval v Furlaniji pomemben italijanski arhitekt, ki je združeval znanje obeh omenjenih umetnostnih središč, Vicenzo Scamozzi (1552-1616). V njegovem traktatu *Dell'idea dell'architettura universale* je sam zapisal, da naj bi ga po letu 1600 povabil in lepo pogostil v Svetem Križu, kraju pod njegovo oblastjo, presvetli gospod Herman baron Attems,[261] za katerega je izdelal načrte za razkošno palačo; v Krminu pa naj bi ga gostil presvetli gospod grof Raimondo Thurn, za katerega naj bi naredil različne načrte za gradnjo palač v Gorici,[262] Posočju in drugih krajih.[263] Pri Dall'Agati pa najdemo podatek, da naj bi bil vilo v Vipolžah zgradil Scamozzijev učitelj Andrea Palladio (1508 - 80).[264] Podatka seveda še ne zadoščata za natančno atribucijo vile Thurn kateremu od obeh arhitektov, vsekakor pa sta lahko izhodišče za nadaljnjo raziskavo tega problema.

Načrti za rezidenčno poslopje vile Thurn v Vipolžah so torej v osnovi nastali že v drugi polovici 16. stoletja, stavba pa je bila

[260] ŠUMI 1969, p. 92.
[261] Genealogie 2006, Attems. Herman Attems iz veje Heiligenkreuz, rojen v Gradišču ob Soči 1564, kjer je tudi umrl leta 1611, je bil 25. aprila 1605 povzdignjen v baronski stan, kar pomeni, da je Scamozzi Vipavski Križ lahko obiskal med letoma 1605 in 1611.
[262] Leta 1604 naj bi za rodbino Thurn naredil načrt za palačo v Gorici (PALLICCHINI 1936, p. 526).
[263] SCAMOZZI 1615, parte I., libro III., p. 247.
[264] DALL'AGATA 1728, p. 56.
[265] ŠUMI 1966, p. 163; ULMER 1993, p. 140.
[266] DALL'AGATA 1728, p. 57.
[267] AS, Franciscejski kataster za Primorsko,

konec 17. stol. temeljito predelana v vilo furlanskega tipa z vogalnimi stolpi.

2.3.2.4 Vpliv beneškega tipa rezidenčnega poslopja vile na furlanski tip vile

V zvezi z vilo Thurn v Vipolžah se pogosto uporablja izraz manierizem.[265] Oznaka naj bi na podlagi uporabljenih arhitekturnih elementov, katerih forma ustreza umetniškemu kanonu 16. stoletja, označevala stil, v katerem naj bi bila stavba zgrajena. Po drugi strani pa naj bi bila stavba manieristična zato, ker je grajena v maniri (*maniera*) utrdbe in beneške palače. Zanimivo je, da je na podobno obliko "manierizma" (pri kateri skušajo s fasado vzbujati vtis, da gre za beneško arhitekturo), pri furlanskih vilah na Goriškem mogoče naleteti še tudi v 18. stoletju.

Vila Mainardi, Šempas

Med naštevanjem sedežev posesti na Goriškem omenja Dall'Agata tudi plemiško rodbino Orzon, ki naj bi imela v lasti Šempas.[266] To pomeni, da je bila vila zgrajena že pred letom
162 1728. Vendar lahko iz franciscejskega katastra ugotovimo, da je ta stavbni kompleks v obliki črke L ležal na platoju pod župnijsko cerkvijo, pred njim pa se je raztezal baročno zasnovan parterni park.[267] Vila rodbine Orzon se žal ni ohranila.
Na franciscejskem katastru je vrisana tudi še vedno stoječa vila Mainardi, datirana v leto 1736.[268] Kompleks sta sestavljali dve podolgovati poslopji, med njima pa je bilo dvorišče.
163 Glavna fasada rezidenčnega poslopja je sedemosna; ritem oken kaže, da gre za klasično tridelno delitev fasade beneškega tipa.
164 Osrednja os je poudarjena z gladko klesanim kamnitim portalom v pritličju, katerega zaključek spominja na ukrivljene
167 forme, kakršne so bile pozneje uporabljene tudi v Podgori, v nadstropju pa se nadaljuje z balkonom in z enako oblikovanimi balkonskimi vrati, ki jih z obeh strani obstopata okni. Balkonska zasnova že na prvi pogled spominja na beneške večokenske odprtine, ki so razsvetljevale *portego*. Tudi tloris stavbe je zasnovan glede na osrednji salon, kakor je bila navada pri rezidenčnih poslopjih beneškega tipa.
164 Kljub očitnim značilnostim beneške arhitekture pa sodi stavba med rezidenčna poslopja furlanskega tipa. Njena umestitev vzdolž vaške ceste v neposredni bližini cerkve je le eden od elementov, ki to potrjujejo. Portal v pritličju se namreč odpira

Šempas 1822.
[268] ZVKD Nova Gorica, Emil Smole in Robert Červ: evidenčni list Šempas, Vila Mainardi, 1980.

v *velb*, ki vodi na notranje dvorišče za rezidenčnim poslopjem, tega pa obdajajo gospodarska poslopja. S fasado so skušali vzbuditi vtis, da gre za beneško arhitekturo, dejansko pa je vila Mainardi primerek furlanskega tipa rezidenčnega poslopja.

2.3.3 *Vila z dvorcem*

Vile z dvorcem so se pojavile na Goriškem v 18. stoletju in so povezane z vdorom vplivov dunajske arhitekture.[269] Šele pri teh vilah je mogoče govoriti o neposrednih avstrijskih vplivih, medtem ko so se v arhitekturi 16. in 17. stoletja kazali predvsem beneški, ki jih je domača tradicija preoblikovala v svojevrstne oblike.

V literaturi lahko pogosto zasledimo podatek, da naj bi označevalo začetek sprememb na Goriškem ustvarjanje dunajskega arhitekta Nicolòja Pacassija, ki naj bi bil svoja prva goriška dela ustvaril še v skladu z beneško in furlansko tradicijo, po njegovem prihodu z Dunaja okoli leta 1740 pa naj bi se v Gorici in okolici začelo graditi v dunajskem klasicističnem slogu, ki se je razvil pod vplivom francoskega.[270] Vendar pa se zdi skoraj neverjetno, da bi bil tako pomemben arhitekt, rojen v Wiener Neustadtu, od leta 1748 dvorni arhitekt na Dunaju in od leta 1769 nosilec baronskega naslova, v času, ko je gradil cesarski dvorec Schönbrunn,[271] aktiven tudi v provinci – kjub njegovim goriškim koreninam. Verjetneje je treba v prvi polovici 18. stoletja računati tudi z lokalnimi arhitekti in stavbeniki, ki so izšli iz beneške tradicije Baldassareja Longhene in Domenica Rossija in se prilagodili novim stilnim tendencam naročnikov. Mednje lahko štejemo stavbne mojstre in arhitekte, kot so Michele Bon, Saverio Gianni in Paolo Zulliani, lastnike stavbarskih delavnic v Gorici in Gradišču ob Soči, katerih dejavnost v štiridesetih letih in okoli sredine 18. stol. na Goriškem še ni povsem raziskana.[272]

Vila Attems, Podgora

166 Vila v Podgori naj bi bila,[273] sodeč po napisu in grbu rodbine Attems-Petzenstein, vgrajenem v pročelje rezidenčnega poslopja, končana leta 1748,[274] v resnici pa se je gradnja celotnega kompleksa zaključila šele v osemdesetih letih 18. stoletja.[275] Avtorstvo načrtov zanjo se na podlagi nekaterih dokumentov pripisuje Nicolòju Pacassiju,[276] ki naj bi bil pri načrtovanju stavbnega kompleksa upošteval tradicionalno lokalno zasnovo
171 beneške vile z vsemi pritiklinami.

167 Glavna fasada rezidenčnega poslopja – dvorca je zasnovana v tempeljski paladijevski maniri: petosno pročelje, ki ga namesto polstebrov delijo na troje pilastri, na vrhu zaključeni z dorskim

[269] BERGAMINI 1993, pp. 183–202.
[270] PERUSINI 1998, p. 11.
[271] PERUSINI 1998, p. 14.
[272] Cf. SERAŽIN 2000.
[273] Vila je bila porušena med prvo svetovno vojno.
[274] COSSAR 1948, p. 176.
[275] PERUSINI 1998, pp. 72–73.
[276] PERUSINI 1998, p. 69.

arhitravom s triglifi in metopami, zaključuje atika z beneškimi dimniki v obliki obeliskov. Ker je celotna stavba dvignjena na posebnem platoju, fasado dopolnjuje reprezentančno široko
165 dvojno dvoramno stopnišče. Na prvi pogled klasična paladijevska zasnova, ki se nadaljuje tudi z razporeditvijo gospodarskih poslopij in kapele, združenih v harmonično oblikovano celoto v obliki črke U, pa se po ureditvi notranjščine izkaže za povsem drugačno. Za opisano glavno fasado dvorca, za katero bi pričakovali klasično beneško delitev prostorov ali pa kvečjemu eno od Palladijevih centralnih zasnov, je en sam ogromen prostor – dvorana, sobe pa so razvrščene v stranskih krilih, ki služijo kot povezava s prečno postavljenimi gospodarskimi poslopji in kapelo. Zasnova kompleksa ustreza načrtu Johanna Bernarda Fischerja von Erlacha za dvorec Schönbrunn, s katerim se je Pacassi srečal med svojim gradbenim delovanjem na Dunaju; tu bi arhitekt lahko povzel tudi oblikovno zasnovo dvoriščnega portala vile v Podgori, saj je enake forme moč zaslediti na dunajski Stiftskirche.[277] Zanimivo je, da je Pacassi zasnoval svojo verzijo načrta za dvorec Schönbrunn (1742) na podlagi razširjenega beneškega tlorisa z osrednjim salonom, medtem ko naj bi v Podgori ravno nasprotno uporabil t. i. *Würfel* ali kockasti tip.[278] Izbira je bila verjetno povezana z naročnikovo željo, saj je tudi zasnovo drugega dela vile s parkom in drevoredom podgorski arhitekt oblikoval v maniri avstrijskih poznobaročnih dvorcev.

Vse to nas napelje na misel, da je Pacassijevo avtorstvo vile v tem času ne le z vidika formalne zasnove kompleksa nekoliko vprašljivo: ali bi dvorni arhitekt cesarice Marije Terezije v času, ko je bil polno zaposlen z gradnjo Schönbrunna, resnično imel čas pripraviti načrte in spremljati gradnjo podeželske vile v provinci? Verjetneje je izdelal načrt zanjo arhitekt, ki je izšel iz beneške tradicije in je poznal dunajski poznobaročni klasicizem, Pacassi pa bi lahko, tako kot pri rodbinski palači v Gorici, gradnjo le dokončal in v svojem značilnem slogu oblekel fasado. Dokumenti namreč izpričujejo njegovo morebitno prisotnost v Gorici šele sredi sedemdesetih letih, ob gradnji Herkulovega vodnjaka na Kornu,[279] kar sovpada z zaključnimi fazami gradnje obeh stavb: Gianludovico Attems, ki je prevzel gradnjo vile in palače po smrti očeta Sigismunda, je pri vili poskrbel za gradnjo stranskih kril z gospodarskimi poslopji in kapele, z "dodatkom ornamentov, zaradi katerih je bivanje v dvorcu prijetno in razkošno",[280] pa je celotnemu kompleksu skušal dati bolj monumentalen videz.

Čeprav skuša stavbni kompleks delovati kot dvorec avstrijskega tipa, ga od njega loči ravno za italijanske vile značilna združenost rezidenčne in gospodarske namembnosti. Člani

[277] PERUSINI 1982, p. 254.
[278] PERUSINI 1982, p. 253.
[279] DE GRASSI 1998, p. 123.
[280] Tako je o stavbi v svoji kroniki o rodbini Attems poročal Guelmi leta 1783 (cf. MAVRIČ 2004, p. 104).

rodbine so zaradi neposredne bližine Gorice uporabljali posestvo kot primestno vilo, po svojem videzu pa vila deluje kot sedež podeželske posesti z rezidenco. Vendar pa je tu čutiti popolnoma drugo, bolj velikopotezno občutenje arhitekture, kateremu bi v beneški Furlaniji lahko našli primerjavo le v vili
168 *Manin* v Passarianu.

Vilo Attems v Podgori bi lahko na Goriškem primerjali le z vilo Božič na Vogrskem.

Vila Božič, Vogrsko

166 Naročilo za vilo na Vogrskem, ki je bila zgrajena pred letom 1764 na temeljih starejšega renesančnega gradu, zmotno pripisujejo rodbini Attems, ki je dala zgraditi vilo v Podgori.[281] Iz napisne table, vzidane ob posvetitvi kapele, je razvidno, da gre za last rodbine Bosizio, kapelo pa je posvetil goriški nadškof Karel Mihael Attems.[282] Rodbino Božič zasledimo leta 1735 med člani goriških stanov, 1758 pa naj bi že imela stalno bivališče v teh krajih.[283]

173 Stavbni kompleks na dvignjenem platoju, razporejen v obliki črke U, naj bi bil nastal s predelavo starejšega renesančnega
174 objekta. To tudi razloži tlorisno dokaj nepravilno zasnovo vseh treh traktov, ki pa navzven ravno zaradi zelo posrečene pre-
175 zidave sploh ni opazna. Osrednji del kompleksa zavzema rezidenčno poslopje, oblikovano kot tipična beneška vila s prizidki. Vendar pa ne gre za beneško zasnovano arhitekturo, saj deluje osrednji del stavbe, ki bi moral vsebovati beneško 'kocko' z osrednjim salonom, povsem avtonomno na način, ki smo ga videli že v Podgori. Za osrednjim delom glavne fasade, ki ga od stranskih delov ločujeta pilastra, na vrhu pa ga zaključuje fronton z dvema obeliskoma, in zaradi okenskih okvirjev v pianu nobile spominja na zasnovo fasade v Podgori, je prečno postavljen salon, zaradi česar se vtis beneškega tlorisa povsem podre.
176-177 Zato pa je združitev stranskih poslopij, konjušnice na eni in kapele z gospodarskimi poslopji na drugi strani, izvedena zelo elegantno, v skladu z beneško tradicijo, ki jo je začel Andrea Palladio z načrtovanjem celostnih podeželskih arhitektur. Kvaliteta izvedbe in nekateri arhitekturni elementi so že Antonia Morassija napeljali k temu, da je načrt za vilo pripisal Nicolòju Pacassiju.[284] Toda zasnova celote (ta se v vili v Podgori dunajskemu arhitektu ni ravno najbolje posrečila)[285] bi lahko nakazovala, da gre morda na Vogrskem za delo avtorja, ki je dobro poznal zakonitosti beneške arhitekture, ne pa tudi avstrijske,

[281] ŠTUPAR-ŠUMI 1984, p. 15.
[282] ULMER 1993, p. 316.
[283] CZOERNIG 1873, pp. 779, 786.
[284] MORASSI 1925, p. 29.
[285] Zadnje razskave kažejo na to, da naj bi bili stranski krili rezidenčnega poslopja prizidani v osemdesetih letih, ko je bil dvorec že dokončan (PERUSINI 1998, p. 72; MAVRIČ 2004, p. 105).

saj očitno ni znal ponoviti osrednje 'kocke'. Tudi Ulmer na podlagi pravilno nameščenih dimnikov meni, da gre za delo arhitekta, ki se je izšolal v beneški tradiciji.[286]

Vila Božič na Vogrskem je morda nastala kot poenostavljena varianta vile v Podgori, v 19. stoletju pa je nastalo še več vil s podobno zasnovo, vendar s klasicistično oblikovanimi fasadami.

Vila Teuffenbach, Vipolže

181 Stavbni kompleks vile je ločen na dva dela: na gospodarska poslopja, ki vilo na vaški strani odrežejo od naselja, in na re-
179 zidenčno poslopje, ki je zasnovano podobno kot podgorski dvorec, le da so stranska krila zaradi pomanjkanja prostora stisnjena v obliki črke U ob osrednji del stavbe. Rezidenčno
180 poslopje je nekoliko nenavadno oblikovano. Osrednji del je že kar stalen salon, v stranskih krilih pa so bile sobe in drugi prostori. Zunanja podoba stavbe daje celo vtis, kot da sta bili krili prizidani že obstoječim stolpom, ki posnemajo zasnovo dobrovških. Zanimivo je, da je podij s stopniščem med stolpoma na južni strani poslopja oblikovan podobno kot vzhodna fasada vile v Kromberku.[287] Tudi uporaba izrazito klasicističnih arhitekturnih elementov, npr. atike na glavni fasadi, je povsem v nasprotju z renesančnimi dekorativnimi elementi ob vhodu. Če k temu dodamo še motiv kamnitega traku, ki teče vzdolž celotne fasade in je značilen element beneške arhitekture 17. stoletja, je zmeda popolna.
Stavba je nastala v začetku 20. stoletju in je z dodajanjem lokalno značilnih arhitekturnih elementov skušala obuditi vtis arhitekture iz 17. stoletja.

Vila Coronini, Šempeter pri Gorici

183 Sedanja stavba, zgrajena po prvi svetovni vojni, posnema starejšo zasnovo vile z dvema *barchessama* iz leta 1860. Kompleks stoji na temeljih starejše vile, katere rezidenčno poslopje je verjetno imelo, sodeč po ohranjenem katastrskem načrtu, zasnovo beneškega tipa rezidenčnega poslopja. Zgradila naj bi jo bila okoli leta 1610 rodbina Coronini, katere grb je bil pozneje vzidan v poslopju pristave Mafejšče na hribčku nad Šempetrom.
Če upoštevamo, da je bila vila restavrirana po enakih načelih kot vila v Kromberku, se lahko zanesemo na verodostojnost

[286] ULMER 1993, p. 288.
[287] Stopnišče je bilo v Kromberk prineseno iz goriškega samostana klaris po prvi svetovni vojni (cf. Vila v Kromberku).

184 obstoječega stanja. Vila kot celota je po funkciji poslopij izvedena v tradiciji beneško zasnovanega kompleksa podkvaste oblike, formalno pa posnema avstrijske klasicistične dvorce.
182 Centralno poslopje rizalitno izstopa iz celote in se na vrhu zaključuje z nastavkom, ki je povzet po vili *Medici* v kraju Poggio a Caiano. Posebnost je tudi portik, ki celotno zasnovo kompleksa približuje dunajskemu klasicizmu, na enako oblikovan vhod v
210 rezidenčno poslopje pa naletimo tudi v drugi Coroninijevi vili v Gorici (vila Zengraf).

2.4 *Kapela*

Skoraj vsaka vila v Furlaniji in na Goriškem ima v svojem sklopu tudi kapelo.[288] Tudi ta, če gre za samostojno stavbo, po razkošju ne zaostaja dosti za rezidenčnim poslopjem. Njena umeščenost v stavbni kompleks vile verjetno korenini v fevdalni tradiciji srednjega veka, ko so imeli gradovi poleg rezidenčne stavbe, gospodarskih in utrdbenih poslopij, dvorišč idr. tudi kapelo.

Ta tradicija je v vilah na Vipavskem očitna zlasti tam, kjer je bila kapela del rezidenčnega poslopja in namenjena le plemiški rodbini, ne pa tudi
70 podložnikom. Tako je na primer v vili Cobenzl v Ložah pri Vipavi, kjer je bila kapela urejena ob stopnišču v prvem nadstropju rezidenčnega poslopja. Še bolj tradicionalna je bila ureditev posebne rodbinske kapele v
145 bližnji župnijski cerkvi; taka je npr. kapela rodbine Flachenfeld oziroma sv. Notburge v župnijski cerkvi sv. Matije na Slapu pri Vipavi. Liturgični obred so lastniki spremljali iz posebne "empore" nad zakristijo, tako da so bili od drugih faranov popolnoma ločeni.

Razmere v Furlaniji so bile povsem drugačne. Ker so plemiči za postavitev in posvetitev kapele potrebovali posebno dovoljenje cerkvenih oblasti, je bilo kapel manj, zato pa so bile nekakšen statusni simbol lastnika. Skoraj obvezne so bile v vilah, ki so stale bolj na samem, precej oddaljene od najbližjega kraja. Objekt je zato moral biti dovolj velik, da je lahko poleg članov rodbine sprejel tudi družine kmetov, ki so delali na posestvu. Zaradi drugačne vloge kapele je tudi njena umeščenost v kompleksu drugačna kot pri vilah na Goriškem in Vipavskem. Kapela v furlanski vili je vedno stala na skrajnem koncu kompleksa, v bližini glavne ceste ali poti, in se je z vhodom obračala navzven, tako da je imela status javnega sakralnega prostora.[289] Tak primer lahko najdemo na
197 skrajnem robu Goriške, na meji z Beneško republiko: v vili na Ceglem je kapela postavljena ob vhod na dvorišče in popolnoma ločena od drugih poslopij kompleksa.

Na Goriškem, ki je bilo mejno območje med obema skrajnima oblikama pojmovanja pomena in funkcije kapele, se pojavljajo številne kombinirane oblike. Odprtost kapele za javnost je bila odvisna od dobre
115 volje lastnika. V vili Coronini v Renčah je bila kapela postavljena na notranje dvorišče ob rezidenčno poslopje, grajena pa je bila v dveh nadstropjih: spodnje je bilo namenjeno kmetom, ki so delali na posestvu,
60 pevski kor – empora – pa članom rodbine.[290] Tudi v vili Cobenzl v Mošu je kapela postavljena ob rezidenčno poslopje; glede na njeno velikost lahko sklepamo, da ni bila namenjena le prebivalcem vile, ampak tudi ljudem iz bližnje okolice.[291] V Kromberku je bila kapela v jugovzhodnem stolpu, vendar je imela poseben zunanji vhod, tako da so jo uporabljali tudi kmetje iz bližnje vasi. Na strehi rezidenčnega poslopja je bila zato nad kapelo vzidana zvončnica (podobno je tudi v vili v Ložah). Podobno funkcijo je imel tudi eden od okroglih stolpov v obzidju vile Colloredo

[288] ULMER 1993, p. 42.
[289] ULMER 1993, p. 42.
[290] Po pripovedovanju Erneste Jevšček oktobra 1996.
[291] VUK, *Kromberk*, f. 8.

98
178 na Dobrovem. Na Vogrskem je bila kapela prav tako javna, saj se je glavni vhod odpiral na zunanjo stran kompleksa, na plato, ki je služil kot nekakšno zunanje dvorišče, kapela sama pa je bila v vilo umeščena čisto neopazno in po ničemer ni izstopala iz celote. Podobno je bila umeščena
166 tudi kapela v vili Attems v Podgori.[292]

Seveda pa kapela ni nujen element vile; Palladijevi načrti stavb s to funkcijo sploh ne predvidevajo (npr. vila Thurn v Vipolžah).

2.5 *Dvorišča, vrtovi in parki*

Dvorišča vil imajo pomembno vlogo: obkrožena z rezidenčnim in gospodarskimi poslopji so pravo središče podeželske vile, odprta pa dajejo rezidenčnemu poslopju veličastnejši videz in s tem poudarjajo status lastnika. Serlio je v sedmi knjigi svojega arhitekturnega traktata zapisal, da mora imeti vila pred hišo dvorišče, ki je najmanj tako široko kot njeno glavno pročelje, ob straneh pa je dobro, če je dovolj prostora še za dva portala s prehodoma na vrt, ki je zadaj za hišo. Šele dvorišče takih dimenzij naj bi po njegovem dajalo vtis veličastja, hiša pa naj bi s tem dobila lepši videz.[293] Scamozzi je v tem pogledu še natančnejši: do vile naj bi vodil raven, senčen drevored, na koncu katerega naj bi se odprl razgled na razkošno rezidenčno poslopje. Pred njim mora biti tlakovano dovozno dvorišče ovalne, polkrožne ali pravokotne oblike, ki je lahko za lepši vtis zasajeno z rastlinjem.

Glede na vrsto vile (podeželska ali primestna) se dvorišča po funkciji ločijo na kmečka oziroma namenjena gospodarski dejavnosti ter slavnostna oziroma *cour d'honneur*. V večjih in pomembnejših vilah sta ti dve dvorišči med seboj strogo ločeni. Tak primer je npr. vila Thurn v Vipolžah, ki se obrača proti vhodu na slavnostno dvorišče z današnjo glavno fasado, samo dvorišče pa je zasnovano v obliki okroglega dovoza, ki se ob strani nadaljuje v *boschetto*. Gospodarsko dvorišče je za glavnim poslopjem, obdano z gospodarskimi poslopji, v katerih se skrivajo deli starejšega gradu. Vendar je ta vila posebnost, saj se je njena sedanja podoba izoblikovala skozi stoletja iz štiritraktne zasnove z notranjim, najverjetneje arkadnim dvoriščem, podobnim tistemu v kastelu Vipavski Križ.

Podobno so dvorišča deljena po funkciji tudi v manjših vilah, kot je vila
63 Cobenzl v Ložah, kjer je gospodarsko notranje dvorišče ločeno od zunanjega, slavnostnega, ki se nadaljuje v terasast vrt. Manjše vile so imele navadno eno samo dvorišče, vendar z obema funkcijama; taki sta npr.
83
113 vila Nemitzhof pri Cesti in vila Coronini v Renčah.

Vrtovi so bili obvezen sestavni del vile, saj so bili pomembna vez lastnika z naravo. Filozofijo vrta oziroma človekove vpetosti v naravo, ki jo je meščan v nasprotju z vsakodnevnim *negotium* v obliki *otium*-a lahko našel le v podeželski vili, so razvili že v antičnem Rimu.[294] Iz te tradicije

[292] ULMER 1993, p. 44.
[293] SERLIO 2001, knjiga 7, p. 18.
[294] ACKERMAN 1995, pp. 37–42.

je zajemala renesančna kultura 15. stol. z vrtovi Medičejskih vil,[295] kot je npr. vila v Fiesolah,[296] pravi razcvet pa so vrtovi doživeli v 16. stol. z razvojem rimskih primestnih vil: izhodišče za vse predstavlja terasasto
185a slavnostno dvorišče vile *Belvedere* v Vatikanu, ki ga je okoli 1504 za papeža Julija II. zasnoval arhitekt Donato Bramante.[297] Zaradi padajočega terena razdeljeno v tri terase je bilo namenjeno številnim funkcijam: terasa ob palači je bila oblikovana v stalno gledališče na prostem, namenjeno spektaklom; na drugi, ožji terasi je bil urejen vrt z reprezentančnim dvoramnim stopniščem, v katerega je bila umeščena *grotta* s kipom rečnega božanstva; tretja, razgledna terasa pred poslopjem vile pa je bila pokrita z *viridarium*-om, vrtom, razdeljenim v pravokotna polja, omejena z nizko pristriženo živo mejo, v njih in med njimi pa so bili poleg rastlin razporejeni fontane in kipi, saj je bilo dvorišče mišljeno tudi kot papežev javni muzej antične plastike na prostem.[298] Vrtovi v rimskih primestnih vilah so nato prevzeli vse omenjene elemente, predvsem oblikovanje vrta v terasah, po potrebi tudi umetno ustvarjenih, med seboj povezanih z različno oblikovanimi stopnišči in rampami. Terase so krasila geometrijsko s pristriženo živo mejo oblikovana polja, znotraj katerih so bili razporejeni zimzeleni grmi, drevje in agrumi ter kamniti kipi. Pomemben del so bili tudi vodni elementi v obliki vodnjakov, umetno speljanih potočkov, ribnikov in fontan. Cvetoče rastline so rasle le v ograjenem *giardino segreto* v neposredni bližini rezidenčnega
185b poslopja. Vrhunec take zasnove je gotovo vrt vile *d'Este* v Tivoliju pri Rimu iz sredine 16. stol.,[299] model pa se je sčasoma prenesel v Francijo in nemške dežele, kjer je kultura parterno urejenih parkov vzcvetela v 17., vrhunec pa doživela v 18. stoletju z gradnjo vladarskih dvorcev.

Beneški princip oblikovanja vrtov in parkov je v 16. in 17. stol. prav tako temeljil na antičnih vzorih, vendar pa sta predvsem Palladio in za njim Scamozzi začrtala izhodišča, ki so vplivala na razvoj t. i. angleškega parka. Prvi se v vprašanje vrta ni podrobneje spuščal, saj je bila zanj najpomembnejša vključenost vile in vrta v naravno pokrajino, ki ju obdaja: pomembni so razgledi in pogledi na vilo kot tudi iz vile na okolico, ki so, če ne gre drugače, tudi naslikani, tako kot v vili *Barbaro* v Maserju.[300] Scamozzi je razporeditvi dvorišč in vrtov okoli vile namenil kar tri poglavja. V prvem razlikuje med več vrstami vrtov oziroma zelenih površin okoli vile. Nekje ob strani rezidenčnega poslopja, nekoliko umaknjen od oči obiskovalca, vendar pri roki, bi moral biti ograjen zeliščni in zelenjavni vrt, za glavnim poslopjem pa bi bilo primerno drugo dvorišče z reprezentančnim stopniščem, ki bi se spustilo v okrasni vrt z geometrijsko oblikovanimi gredicami. Ta bi se na koncu nadaljeval v manjši gozdiček (*boschetto*) ali v park s sadnim in drugim okrasnim drevjem, z živo mejo razdeljen v umetelno oblikovane parterje, med katerimi bi bila speljana voda v fontane; tako opremljen bi bil park primeren za dolge sprehode po skrbno speljanih stezicah.[301] Naslednji dve poglavji je Scamozzi v celoti posvetil vprašanjem kam, kako in katere vrste rastlin

[295] ACKERMAN 1995, pp. 63–87.
[296] ACKERMAN 1995, pp. 73–78; AZZI-VISENTINI 1997, pp. 53–57. Vila Medici v Fiesolah velja za prvo v vseh pogledih renesančno primestno vilo.
[297] AZZI-VISENTINI 1997, pp. 73–87.
[298] AZZI-VISENTINI 1997, pp. 73–87.
[299] AZZI-VISENTINI 1997, pp. 173–185.
[300] AZZI-VISENTINI 1997, pp. 274–281.
[301] SCAMOZZI 1615, 1. del, 3. knjiga, 22. poglavje, pp. 322–324.

posaditi v okrasnih vrtovih, kot npr. limonovce in pomarančevce, za katere je bolje, če stojijo na zahodni strani ob vrtnem zidu, da dobijo čimveč svetlobe. Po vzoru antičnih vrtov bi se morala narava prepletati tudi s kamnitimi ali kovinskimi kipi ter klopmi, razporejenimi med vrtno arhitekturo, kot so *grotte*, portiki, galerije, razne niše in fontane.[302]

Vrtove vil na Goriškem in Vipavskem je težko rekonstruirati, vendar kaže, da so bili v 17. stoletju omejeni predvsem na obzidane uporabne vrtove z zelišči, zelenjavo in cvetjem v bližini rezidenčnih poslopij.[303]

Vila v Kromberku je imela prvotno eno samo dvorišče na severni strani
185 kompleksa: sredi njega naj bi bila v tretji četrtini 18. stoletja postavljena fontana, prostor pa so obdajala gospodarska poslopja.[304] Najverjetneje šele ob prenovi vile v prvi polovici 20. stol. je bilo dvorišče preurejeno v parter po baročnih vzorih s fontano na sredi. Parterni park se je nadaljeval v angleškega, na južni strani vile pa je bil celo pokrit zimski vrt.[305] Prvotni vrt italijanskega tipa z geometrijsko oblikovanim rastlinjem, ki se je iztekal v *boschetto* ali navidez divjo naravo, je bil najverjetneje urejen na zahodni strani vile že v 17. stol.[306]

Šele v 18. stol., ki velja za zlato dobo Goriške grofije, je mogoče govoriti o ambicijoznejših vrtnih in parkovnih zasnovah.[307] Lepo je bil urejen park vile v Ozeljanu, saj vodi nanj reprezentativno baročno dvoramno stopnišče
43 okrašeno s kamnitimi vazami. Na koncu tega parterno ureje-nega parka je bil ribnik z vodometom, sredi katerega je stal kip ribe, ki je bruhala vodo.[308] Omenjen je bil tudi že terasasto urejeni vrt vile v Ložah, ki je prav tako imel manjši ribnik in stransko dvoramno stopnišče z nišo za kiparski
71 okras. Za najlepšega svojega časa je veljal park vile Rabatta v Kanalu,[309] o katerem Dall'Agata piše, da je bil tako ljubko urejen s fontanami, da bi ga lahko mirno postavili ob bok mnogim parkom v okolici Rima.[310]

Obsežnejšo parkovno zasnovo pa si je sredi 18. stol. zamislil tudi grof Sigismund Attems ob svoji vili v Podgori. Ker je kompleks stal na pobočju hriba, se je lahko tu razvila terasasta zasnova vrta, razdeljena na dva nivoja: na spodnji terasi, na katero naj bi bil vstop iz salona, je bil načrtovan holandski parter z dekorativno zasajenimi preprogami cvetja in med njimi vijočimi se peščenimi potmi, na zgornji terasi za vilo pa je bil ob vodnem zajetju zgrajen nimfej z *grotto*. Vrt naj bi se za spodnjo teraso ob vili, na katere ograji so stali kamniti kipi, geometrično širil vzdolž osrednje osi; zgornji del naj bi bil namenjen cvetju s fontano na sredi, spodnji del vrta pa uporabnim rastlinam, dišavnicam, sadnemu drevju in trti; višje rastline naj bi bile predvsem ob stenah vrta, da ne bi zakrivale razgleda v dolino. Levo od geometrijsko oblikovanega vrta naj bi rasli citrusi in drugo sadno drevje, ki bi se nadaljevali v gozdič, posvečen kultu Diane, s kipom boginje, ki bi stal na podstavku sredi ribnika. Okoli njega bi bile razvrščene najade, v gozdiču pa bi bili razmeščeni kipi driad. Celoten nasad naj bi bil ograjen s plotom, v katerem bi se odpirali štirje vhodi s kipi inid. Poleg Dianinega gaja bi bila tukaj tudi umetno oblikovana gora Helikon z Apolonom in muzami, na drugi strani pa Par-

[302] SCAMOZZI 1615, 1. del, 3. knjiga, pp. 325–330.
[303] MAVRIČ 2004.
[304] MAVRIČ 2004, p. 90.
[305] SUŠNIK 1995, pp. 24–25.
[306] MAVRIČ 2004, p. 90.
[307] MAVRIČ 2004, p. 94.
[308] Delno ohranjeni kip je leta 1995 še stal pred rezidenčnim poslopjem vile.
[309] MAVRIČ 2004, pp. 125–127.
[310] DALL'AGATA 1728, p. 51.

nas z dvema vrhovoma: na enem naj bi stal kip Perzeja z Andromedo in Pegazom, na drugem pa Bakh s satiri in orkadami. Ta del naj bi obdajali kostanji in štiri geometrično razporejene grote. Večina Sigismundove zasnove je ostala zgolj na papirju,[311] tako ambiciozen parkovni načrt ob vili pa se je v Furlaniji ohranil le pri vili *Manin* v Passarianu.[312]

Žal so vrtovi ob vilah doživeli številne spremembe in jih je zdaj brez
171 arhivskih dokumentov skoraj nemogoče rekonstruirati.[313] V 19. stoletju je prejšnje baročne holandsko-beneške zasnove zamenjal t. i. angleški park, ki pa se ni nikoli popolnoma udomačil; na to kaže dejstvo, da so vrtovi v Furlaniji in na Goriškem ter Vipavskem ostali ograjeni vse do danes.

2.6 *Gospodarska poslopja*

Gospodarska poslopja so tisti del podeželske vile, ki pravzaprav utemeljujejo njen obstoj. Glede na velikost, obliko in namembnost teh poslopij je mogoče ugotoviti, katera gospodarska panoga vile je bila vodilna. Kako pomemben del vile so predstavljala, lahko razberemo že iz Palladijevega traktata, saj jim je v drugi knjigi namenil skoraj celotno trinajsto poglavje z naslovom: "O razporeditvi poslopij v vili".[314]

2.6.1 Hlevi, skednji in konjušnica

Hlevi za delovno živino, kot so konji in voli, naj bi bili po Palladiu zaradi smradu čimbolj oddaljeni od stanovanjskega poslopja gospodarja, vendar na toplem in čistem mestu.[315] Na Goriškem in Vipavskem so imele konjušnice po stari fevdalni tradiciji prav nasprotno nekakšno častno mesto, zato so bile ponavadi postavljene v neposredno bližino rezidenčnega poslopja, kot eno izmed stranskih kril celotnega kompleksa, tako kot npr. v vili Božič na Vogrskem, kjer zavzema konjušnica
176 celotno levo krilo, navzven pa se niso razlikovale od drugih poslopij.
177
178 Palladio za druge živali, ki so se redile za hrano, kot so krave, prašiči in perutnina, ni predvidel posebnih prostorov, ker je dopuščal različne krajevne navade:[316] v severnih krajih, tik pod Alpami, je bila v navadi paša goveda in drobnice na prostem, v Toskani pa so pasli tudi prašiče. Na Primorskem so bili hlevi za tovrstno živino običajni in zaradi neprijetnih vonjav postavljeni čim dlje od rezidenčnega poslopja, kot npr. v vili Roženek v Podbrju, kjer so hlevi, svinjak in kurniki še zdaj v južnem traktu vile, torej nasproti stanovanjskega poslopja.

Posebno pozornost je Palladio namenil razporeditvi gospodarskih po-
36 slopij glede na strani neba: kašče za žito bi morale biti vedno na severni strani, da se žito tako ne bi prehitro segrelo, saj bi ga hladil prepih, v hladnem zrnju pa se ne morejo razviti škodljivci, ki bi ga uničili. Prostor

[311] MAVRIČ 2004, pp. 119–121.
[312] ULMER 1994, pp. 150–163.
[313] O problematiki cf. MAVRIČ 2004.
[314] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 46.
[315] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 46.
[316] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 46.

bi moral biti tlakovan z opečnatimi ploščami ali lesom, nikoli pa s kamnitim, apnenčastim tlakom, žito namreč na takih tleh zgnije.[317] Seniki bi morali biti obrnjeni proti jugu ali zahodu, ker jih sonce na ta način dlje časa greje, seno v njih pa se dobro presuši in ne zgnije. Na Goriškem in Vipavskem je bil senik s krmo za živino navadno nad hlevi, kašče pa nad drugimi gospodarskimi poslopji ali celo na podstrehah stanovanjskih stavb.
Drugi prostori, ki so potrebni za izvajanje kmečkih opravil, naj bodo po možnosti pokriti, vendar nameščeni tako, da ne motijo razgleda iz rezidenčnega poslopja, je menil Palladio.[318] Kolnice za vozove so bile na Primorskem preproste, odprte lope, ponekod tudi z arkadami, kot npr. v Velikih Žabljah ali v Podbrju.

2.6.2 Vinske kleti in oljarne

Palladio se je še posebej ustavil pri kleteh: biti morajo pod zemljo, zaprte, daleč od hrupa, osvetljene le s severne ali vzhodne strani, da se vino ne segreje. Tlakovane morajo biti z opečnatimi ali kamnitimi ploščami, da se v primeru razlitja vino lahko ponovno shrani.[319] V vilah na Goriškem in Vipavskem se vinske kleti najpogostejše raztezajo pod celotnim rezidenčnim poslopjem. Take kleti imajo npr. vila Thurn v Vipolžah, vila Colloredo na Dobrovem, vila Cobenzl v Ložah in vila Lanthieri na Slapu. Slednji dve ravno zaradi odličnega vina omenja tudi Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*.[320] V vili Coronini v Renčah je bila glavna dejavnost pridobivanje olivnega olja, v ta namen pa je bil urejen ogromen obokan prostor v celotnem pritličju rezidenčne stavbe.[321]

2.6.3 Združevanje rezidenčnih in gospodarskih poslopij v enoten kompleks

V nekaterih vilah so gospodarska poslopja oblikovno tako zlita v enovito podobo celotnega kompleksa, da od zunaj le stežka razločimo, kje je rezidenčno in kje so gospodarska poslopja. Ureditev je posledica ekonomske funkcije, ki jo je podeželska vila imela že od antike, saj se je razvila iz preproste kmetije. Šele z razvojem renesančne vile postane ureditev stavbnega kompleksa v hierarhičnem odnosu posameznih poslopij spet pomembna. Palladio je tako zapisal, da bi morala biti gospodarska poslopja v obliki portikov (*barches*) simetrično razporejena ob poudarjenem, kot mestna palača zgrajenem rezidenčnem poslopju, vendar tako, da ga neprijetne vonjave ali zvoki ne bi dosegli. Uporaba portikov naj ne bi bila primerna zgolj z estetskega, temveč tudi s praktičnega vidika, saj je lastniku in delavcem omogočala pokrit dostop do gospodarskih poslopij in jih tako obranila pred morebitnim dežjem ali

[317] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 46.
[318] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 46.
[319] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 46.
[320] VALVASOR 1689, pp. 269–270.
[321] Po navedbah Erneste Jevšček.

pripeko.[322]

Tako oblikovanih kompleksov s portiki na Gorškem in Vipavskem ni zaslediti, saj podnebne razmere odprtega tipa vile niso dopuščale; palladijevski shemi se še najbolj približajo vile, zgrajene v 18. in 19. stol. v okolici Gorice, kot so npr. vila Attems v Podgori, Božičeva vila na Vogrskem in Coroninijeva vila v Šempetru, ki skušajo s stranskimi krili, v katerih so bila nameščena gospodarska poslopja, doseči veličastnejši videz, podoben tistemu avstrijskih podeželskih dvorcev.

V večini primerov vile zgolj posnemajo lokalno stavbno zasnovo kmetije: na Vipavskem so zaradi močne burje gospodarska poslopja skupaj z rezidenčnim oblikovala zaprto notranje, gospodarsko dvorišče ali *borjač*; take so npr. vila Cobenzl v Ložah, vila Lanthieri na Slapu ali vila Nemitzhof pri Vipavskem Križu.

Vila Coronini, Kojsko

Leta 1594 naj bi bil zgrajen spodnji kojščanski grad, ki mu je pripadalo nižje sodstvo.[323] Od grofa Ivana Thurna je gospostvo leta 1630 kupil Rudolf Coronini (1589–1648), ustanovitelj kojščanske veje te rodbine.[324]

Vilo, ki naj bi jo na začetku 17. stol. dal na mestu starejšega gradu na novo zgraditi Rudolfov oče,[325] je zaradi precejšnje uničenosti težko rekonstruirati, vendar se iz starih upodobitev da razbrati njeno prvotno podobo. Risba iz leta 1852 kaže vilo,
186 oblikovano podobno kot Božičeva vila na Vogrskem:[326] s tremi
188 stavbnimi trakti v obliki črke U obdano dvorišče je bilo zasajeno z rastlinjem, vanj pa sta vodila dva vhoda. V traktu z ohranjeno biforo, obrnjenem proti vaški cerkvi, je v podnožju stolpa s pr-
189 sobrani stal pravokoten rustični portal. Prečno nanj postavljeno rezidenčno poslopje je bilo zasnovano po furlanskem tipu, fasa-
190 da pa kaže izrazito beneške dekorativne elemente kot so kamniti
191 pasovi, ki povezujejo zgornje in spodnje dele okenskih okvirjev vzdolž celotnega poslopja. To je edini primer pravilno izvedene uporabe tega motiva na Goriškem; na njegovi podlagi je mogoče poslopje okvirno datirati v 17. stoletje. Tudi polkrožno zaključeni portali s poudarjenim volutastim sklepnikom so značilni za arhitekturo beneškega zaledja v 17. stoletju, zanimiv pa je
192-193 tudi glavni portal, ki močno spominja na portal vile Studeniz v Gorici, kar bi lahko kazalo na to, da je bila stavba v 18. stoletju,
205 najverjetneje pod vodstvom arhitekta Saverija Giannija, ki je v šestdesetih letih prenovil tudi sosednjo župnijsko cerkev,[327] predelana: pred letom 1764 naj bi bil namreč zgrajen tretji trakt z drugim vhodom na dvorišče,[328] ki je pod velbom vodil na vrt.

[322] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 46. Palladijevo filozofijo prostorskega koncepta gradnje vil je do skrajne stopnje razvil Vicenzo Scamozzi, za katerega sta bili funkcija vile in njen zunanji videz enako pomembni (VENTURA 1969, p. 73).
[323] *Krajevni leksikon* 1968, p. 209.
[324] KLINEC, *Coronini*, 1974–81, p. 196.
[325] MAVRIČ 2004, p. 73.
[326] Cf. MAVRIČ 2004, sl. 34.
[327] Cf. OSVALD 2004.

Ker sta bili glavni gospodarski panogi v Goriških Brdih sadjarstvo in vinogradništvo, so bila gospodarski funkciji s kletmi prvotno verjetno namenjena pritličja stranskih traktov, kasneje tudi ta predelana v stanovanjska poslopja.[329]

2.7 *"Obrambne" sestavine vil*

Značilne sestavine vil 17. stoletja na Goriškem in Vipavskem so stolpi oziroma drugi obrambni elementi, npr. obzidje, zidovi, ključaste strelnice ipd., ki so posledica vojn in stalnih trenj s sosednjo Beneško republiko.

Razvojno izhajajo vile z obrambnimi elementi iz utrjenih srednjeveških gradov pravilnih oblik, kakršni so se v 13. stoletju razvili na jugu Italije po naročilu Friderika II. Med pomembnejšimi sta simbolno zapleteni *Castel del Monte* in grad v Pratu, ki je s svojo pravilno zasnovo in štirimi vogalnimi stolpi stoletje pozneje vplival na gradove v Mantovi, Ferrari in Toskani. Ravno v tej pokrajini pa je v 14. stoletju prišlo do pomembnega preobrata; bogatejši sloji mestnega prebivalstva so začeli odkupovati zemljo na podeželju, ki je bilo do takrat v lasti fevdalnega plemstva, obujati duha vile kot kraja počitka, razvedrila in poljedelstva, ki je bilo v antiki častna dejavnost.

Razloga za to, da so se utrjene vile sploh razvile, sta predvsem dva: bile so simbol fevdalne in plemiške pripadnosti, omogočale pa so tudi obrambo pred napadalci. V poznosrednjeveški Italiji so imeli plemiči v mestu svoje s stolpi utrjene hiše (precej takih palač se je ohranilo v kraju Lucca), istočasno pa so na svojih posestvih vzdrževali tudi utrdbe ali gradove kot simbole vpliva in moči. Kljub novostim na področju arhitekture teh gradov niso nikoli prezidavali ali podirali; njihova stara oblika je dovolj zgovorno potrjevala častitljivost izvora njihovega rodu, s tem pa pri meščanih vzbujala spoštovanje in občutek manjvrednosti. Gradovi so bili v času sprememb zagotovilo za stabilnost in tradicijo. Bogati meščani, zlasti iz Firenc, so si radi gradili vile, ki so bile podobne utrjenim gradovom, saj so v Italiji v takih arhitekturah običajno stanovali *i signori* – plemiške družine, ki so vladale posameznim mestom. Značilen primer take meščanske družine je družina Medici, ki si je omislila utrjene vile v Trebbiu, Cafaggiolu in Careggiju in se pri tem zgledovala predvsem po mestnem gradu družine Gonzaga v Mantovi.[330]

Simbolni pomen gradu z vsemi obrambnimi pritiklinami, kot so stolpi, strelnice, šance, obrambni jarki, dvižni mostovi, pomoli itd., je sčasoma prevladal nad njegovo praktično funkcijo.

2.7.1 Simbolna vloga stolpov

[328] MAVRIČ 2004, p. 74, n. 212. Naročnik tega poslopja in prenove župnijske cerkve je bil grof Rudolf Coronini.
[329] MAVRIČ 2004, pp. 73–74.
[330] ACKERMAN 1995, pp. 66–73.

V pregled utrjenih vil bi lahko na Goriškem neposredno vključili vile beneškega tipa s štirimi stolpi, poleg njih pa so na Vipavskem tudi vile, katerih obrambni pomen je bolj dvomljiv kot pri štiristolpnih izvedbah. V Ložah je dvostolpno rezidenčno poslopje, pri katerem sta stolpa izpeljana iz vogalnih pomolov. Še bolj vprašljiva je funkcija vil
64 z enim samim stolpom, kakršna je vila v Velikih Žabljah, drug primer pa je rezidenčno poslopje vile z okroglim stolpom na Ceglem v Goriških
124 Brdih.

Vila Gradič, Ceglo

O Codellijevi vili na Ceglem z ljudskim imenom *Gradič* je znanih bolj malo zgodovinskih podatkov in še ti se nanašajo na 19. stoletje.[331] Edini trdnejši dokaz za starejši obstoj vile je letnica 1774, vzidana v paladijevsko oblikovano kapelo.
193 Vila stoji na manjši vzpetini in daje vtis pradavnega gradišča. Gospodarska poslopja, med katerimi so bile tudi hiše kolonov, kot nekakšen obrambni zid v polkrogu obdajajo rezidenčno poslopje, ki se proti dolini, ki je zdaj na italijanski strani, odpira z okroglim vogalnim stolpom.
Rezidenčno poslopje sodi med najmanjše na Goriškem in Vipavskem in bi ga lahko primerjali le še z vilo Nemitzhof pri Cesti. Njegova tlorisna zasnova ne ustreza nobenemu od že na-
191 vedenih tipov. Gre za na dve polovici razdeljeno podolgovato poslopje, ki je prečno razdeljeno na tri dele: v dveh delih so sobe, ki tako vse skupaj ustvarjajo nekakšen kvadrat, tretji pa ima vlogo povezovalnega hodnika. Iz njega je mogoč dostop v stolp, ki je zelo ozek in vitek, tako da je v njem dovolj prostora le za stopnišče. Pod streho obteka stolp kamnit konzolni venec, v višini zgornjih in spodnjih delov okenskih okvirjev osrednje-
190 ga dela stavbe pa kamniti pasovi v maniri beneške arhitekture
192 17. stoletja. Videti je, da so bili kamniti pasovi predvideni za celoten objekt, vendar niso bili nikoli nameščeni; lepo ohranjeni so pravilni šivani robovi, prav tako značilna prvina beneške arhitekture 17. stoletja.
Taka zasnova rezidenčnega poslopja na tem območju ni osamljen primer; v le približno deset kilometrov oddaljeni Rocca Bernardi naletimo na izvor tega motiva. Lastnik vile je bila
194 rodbina Valvason iz Maniaga, prvotno rezidenčno poslopje pa je bilo zgrajeno leta 1567.[332] Datacijo poslopja v 16. stoletje potrjuje oblikovanje stolpa, saj konzolni venec izraziteje povzema dejanski obrambni namen tega arhitekturnega elementa 15. stoletja, uporabljenega v Sloveniji v Lokvi pri Divači.[333] Tudi tloris prvotnega rezidenčnega poslopja ima enako oblikovano

[331] *Krajevni leksikon* 1968, p. 200.
[332] ULMER 1993, p. 132; napis na vzidani tabli: "IAC.ET BERNAR.VALVAS. A MANIACO HIP. F. VINEIS AVITIS REST ET AUCTIS. VILLA ERECTA COLLE ACTIANO MURO CINCTO SACELLO CISTER. ADDI. EA OMNIA FELIC ET COPIAE COM. AN. SAL. MDLXVII".

195 delitev notranjosti 2 x 3, le da mu je na koncu prizidana še ka-
196-197 pela. V 18. stoletju je doživela vila Rocca Bernarda številne prezidave, saj je bilo rezidenčno poslopje podaljšano in z obzidjem združeno z gospodarskimi poslopji v celoto, ki so jo na vogalih obdajali štirje okrogli stolpi.[334] Od tedaj dalje se je verjetno za to vilo uporabljal naziv *rocca*; z njim se v italijanski strokovni literaturi označuje utrdba ali grad.

Rezidenčno poslopje na Ceglem je torej moralo nastati pred 18. stoletjem, saj se zgleduje po prvotni zasnovi vile Rocca Bernarda, to pa potrjujejo tudi posamezni že omenjeni arhitekturni elementi, značilni za 17. stoletje.

Poleg stolpov se kot dekorativni element vil na Goriškem in Vipavskem pojavlja tudi kamnit svitek, ki ločuje pritlični poševno nagnjeni del poslopja od zgornjih nadstropij. Svitek je neposredno povezan z renesančno utrdbeno arhitekturo, katere najlepši primer v tem delu Slovenije je kastel v Vipavskem Križu.[335] Drugi, najpogosteje uporabljeni element, ki naj bi prav tako simboliziral moč in star izvor plemiške rodbine,
8 so ključaste strelnice, vzidane celo ob glavnih portalih (Velike Žablje, Nemitzhof).

123 Sestavni element vil na Goriškem in Vipavskem so tudi zidovi, ki obdajajo celotni kompleks. Tudi ti nimajo več obrambne funkcije, ampak so prej sredstvo za osamitev vile od okolice. Edina vila, pri kateri bi lahko govorili o ostankih pravega obzidja, je vila Colloredo v Dobrovem, drugod pa so bila obzidja v 18. in 19. stoletju porušena.

98

2.7.2 *Golobnjak*

Če je stolp v vili Rocca Bernarda še imel kakšno obrambno funkcijo, se je ta na Ceglem že čisto izgubila. Stolp, ki je bil že od srednjega veka dalje simbol moči, je morda tu imel funkcijo opazovalnice, še verjetneje pa je bil v njem golobnjak, ki je tudi sodil med običajne novoveške fevdalne simbole.[336] Golobnjak, ki je dal stolpom novo funk-
192 cijo, je bil lahko nameščen tudi na podstrehi rezidenčnega poslopja, npr.
87 v vili Nemitzhof pri Cesti.

3. Primestne vile na Goriškem in Vipavskem
3.1 *Razvoj primestne vile*

[333] ŠUMI 1966, pp. 25–26.
[334] ULMER 1993, pp. 135–136.
[335] ŠUMI 1966, p. 28.
[336] ULMER 1993, p. 77.

Antika je poleg najbolj razširjene *ville rustice*, podeželske vile, poznala tudi *villo suburbano*, primestno vilo, ki je stala v neposredni bližini mesta, nikoli pa znotraj mestnega obzidja. V nasprotju s podeželsko vilo je bila pri primestni najpomembnejša rezidenčna funkcija, na posestih manj premožnih rimskih meščanov pa lahko tudi gospodarska funkcija. Velike primestne vile, ki so imele le rezidenčno funkcijo, so si namreč lahko privoščili le najpremožnejši ljudje tistega časa, med njimi cesarji, npr. Hadrijan. Njegov stavbni kompleks v Tivoliju pri Rimu se je raztezal na okoli 50 hektarjih površine, obsegal pa je objekte, namenjene predvsem zabavi in razvedrilu.[337]

Doba srednjega veka gradnji primestnih vil ni bila naklonjena, oživitev zanimanja zanje v 15. stoletju pa je bila povezana s postopno spremembo družbenih navad. Mednje sodi tudi *villegiatura*, prostovoljni umik premožnejših ljudi iz mesta v bližnjo okolico pred poletno vročino, pogosto pa tudi zato, ker so vilo potrebovali kot zatočišče pred kugo, kraj za kontemplacijo ali pa čisto preprosto za bivališče številnih oddaljenih sorodnikov;[338] takšne so bile predvsem najbolj znane medičejske vile, npr vila v Fiesolah.[339] V 16. stoletju je bila oživljena funkcija rimskih vladarskih primestnih vil. Prvi tak primer je bila vila *Belvedere* v Rimu (1487), zgrajena za papeža Inocenca VIII., ki ji je papež Julij II. po načrtih arhitekta Donata Bramanteja (1444–1514) dodal še razkošno dvorišče in vrtove (1504). Sprožila je plaz podobnih gradenj v okolici mesta: vila *Madama* (1518–), vila *Giulia* (1551–1555) in vila *Farnesina* (1559–1573), vila *d'Este* v Tivoliju (1560–) in vila *Lante* (1568).[340] Rimske primestne vile so vplivale na nastanek vil v okolici drugih mest, npr. *Palazzo del Te* v Mantovi (1523–1535),[341] najslavnejše pa so gotovo primestne vile v okolici Vicenze, npr. *la Rotonda* (1566–1567),[342] delo arhitekta Andrea Palladia.

Vse naštete vile druži nekaj skupnih značilnosti. Od mesta, kjer je imel lastnik svojo palačo, so bile oddaljene največ uro vožnje s kočijo. Kljub razkošno zasnovanemu rezidenčnemu poslopju, ki je v vsem posnemalo udobje mestne palače ali pa je v skladu z modo skušalo oblikovno posnemati antične rimske izvirnike, ta poslopja niso bila namenjena daljšemu bivanju, največkrat niti prenočitvi ne. Vse primestne vile so imele eno ali več slavnostnih in družabnim prireditvam namenjenih dvorišč, ki so še poudarjala razkošno zasnovana rezidenčna poslopja, tako da je vse delovalo kot zaokrožena celota. K primestnim vilam so obvezno sodili umetelno urejeni vrtovi, zaradi pomanjkanja prostora pogosto v terasasti obliki, ki so skušali naravo še bolj približati lastniku vile. Vrtovi so poleg zelenja vsebovali še vodo v obliki ribnikov, potočkov ali fontan, kamnite plastike in umetno oblikovane *grotte* ali *tempiette*, kar naj bi na svoj način pričaralo svet antičnega Rima.[343]

Skrajno točko razvoja je primestna vila dosegla v plemiški arhitekturi 17. stoletja v Franciji. V 18. stoletju so ji sledile tudi nemške dežele z dvor-

[337] RAKOB 1990, pp. 190–192.
[338] TYACK 1996, pp. 544–545.
[339] ACKERMAN 1995, pp. 63–87.
[340] TYACK 1996, pp. 544–545; cf. AZZI-VISENTINI 1997.
[341] Cf. AZZI-VISENTINI 1997.
[342] PUPPI 1984, p. 201.
[343] SERAŽIN 1997 (op. 16), pp. 87–88.

cem, t. i. *Lustschlossom*, poslopjem za razvedrilo in umik pred dvornimi obveznostmi vladarjev, vendar namenjenem dvornemu življenju.[344] Njegova manjša različica so bili *maisons de plaisance*, navadno last višjega oziroma premožnejšega plemstva, ki je po sijaju skušalo posnemati vladarja.[345]

3.2.2 Primestne vile v okolici Gorice in Vipave

Gorica kot središče nekdanje Goriške grofije svojega primata ni izgubila niti v stoletjih, ko se je prelevila v eno od provincialnih središč habsburških posesti. Jedro mesta je bilo že od vsega začetka omejeno na hrib z gradom oziroma na poslopja, ki so zrasla ob vznožju hriba in okoli stolnice, medtem ko so bili zaselki Pristava (Prestau) z vilo rodbine Thurn, Stara Gora ter Grafenberg z vilama Studeniz in Zengraf zajeti v okvir mesta šele leta 1850, kar pomeni, da gre v naštetih primerih nedvomno za primestne, od središča mesta največ 15 minut hoje oddaljene vile.[346] Od naštetih sta se do zdaj ohranili le zadnji dve, njuna parka pa mejita eden na drugega.

Vila Studeniz, Grafenberg, Gorica

198

Vila stoji na koncu najstarejšega goriškega drevoreda, od katerega pa se je ohranil le vhodni portal, ki je nekdaj stal na začetku današnje ulice Diaz, zdaj pa zaključuje sprejemno dvorišče celotnega stavbnega kompleksa. Drevored je dal urediti lastnik vile grof Raimondo Thurn v letih 1791–1801, vendar pa je s poznejšo širitvijo mesta vzdolž te promenade vila kaj kmalu spremenila svojo funkcijo in postala palača. Toda to je bila že zadnja od treh gradbenih faz, v katerih se je izoblikovala sedanja podoba vile.

Vilo je dala zgraditi češka plemiška rodbina Studeniz iz Poerova pri Olomoucu, ki se je priselila v Gorico konec 16. stoletja, med goriškim plemstvom pa jo prvič zasledimo leta 1632.[347] Ob začetku gradnje, ki se da okvirno določiti z letnico 1676, vklesano v sklepnik vrtnega portala rezidenčne stavbe, je bila rodbina že "domača", zato oblika glavne stavbe ni prav nič presenetljiva. Beneški tip vile z dvema vogalnima stolpoma je povzela že skoraj istočasno zgrajena vila Cobenzl v Ložah, v Gorici

199

pa sta stolpa vzporedna z jedrom stavbe; tako se ta zasnova

65

bolj približa mlajšemu dvostolpnemu rezidenčnemu poslopju vile *Pace* v Tapoglianu (med Gradišken ob Soči in Palmanovo).[348] Podoben loškemu je tudi tloris stavbe s poznobaročnim

[344] HANSMANN 1988, p. 88.
[345] HANSMANN 1988, p. 142.
[346] DEBENI-SORAVITO 1995, p. 10.
[347] DEBENI-SORAVITO 1995, pp. 7–8.

72-73 stopniščem na koncu osrednjega salona, ki se na vmesnem po-
200 destu razcepi v dva kraka in je torej veliko reprezentativnejše kakor v že ome-njeni stavbi v Ložah. V prvi polovici 18. stoletja so pravokotno na stavbo dodali še dva trakta s sprejemnim dvoriščem, tako da je celota dobila podkvasto obliko, značilno za avstrijsko vplivano arhitekturo na Goriškem; podobno obliko imata tudi vili v Podgori in na Vogrskem.[349]

V beneškoklasicističnem slogu zasnovana glavna fasada s poudarjenimi lizenami in timpanonom na vrhu bi se v posa-
201 meznih arhitekturnih elementih lahko zgledovala po fasadi palače Attems-Petzenstein na Kornu v Gorici (ok. 1701–1783), pripisani Pacassiju.[350] Vendar je bilo verjetno ravno obrat-
166 no; mlajša vhodni portal in *serliana* Attemsove palače, sicer bržkone povzeta po patriarhovi palači v Vidmu, delu Domenica Rossija, se po zasnovi zgledujeta po studeniškem poslopju in sta nastala že v prvi gradbeni fazi (1701–21), ko naj bi palačo po nekaterih virih začeli graditi po načrtih in pod vodstvom stavbarske delavnice Giovannija Stefana Pacassija.[351] Vendar pa je odločilno vlogo pri gradnji in oblikovanju Attemsove palače verjetno imela lokalna goriška stavbarska delavnica pod vodstvom Micheleja Bona (1715–73)[352] ali Saveria Giannija, ki je v drugi fazi gradnje v štiridesetih letih 18. stol. za grofa Sigismunda začrtala končno podobo stavbe. Nicolò Pacassi je, če je v strukturo palače sploh posegel, najverjetneje le dokončal gradnjo in fasado z značilno dekoracijo povezal v zaključeno celoto, vendar za novega naročnika, Gianludovica Attemsa, ki je gradnjo palače nadaljeval po očetovi smrti in jo zaključil leta 1783.[353]

Masivni rustificirani portal vile Studeniz in trifora z balkonom, ki je v skladu z beneško tradicijo še vedno statičen in nerazgiban, bi bila lahko nastala že konec 17. stoletja, vendar je bila, sodeč po zatrepu trifore in lizenah, vila sredi 18. stoletja modernizirana. Delo je najverjetneje izvedla katera od že omenjenih delavnic, ki so pomembno vplivale na gradbeno produkcijo v Gorici in celo v Brdih, saj srečamo enako zasnovo portala in poudarjene sklepnike polkrožno zaključenih portalov tudi v vili Coronini v
202 Kojskem – njeno gradnjo bi lahko povezali z arhitektom Saveri-
186, 188 om Giannijem, ki je v šestdesetih letih 18. stoletja poskrbel za predelave zraven stoječe župnijske cerkve.[354] Istega arhitekta najdemo v tem času dokumentiranega tudi pri prenovitvenih delih v Lanthierijevi goriški palači,[355] verjetno pa je v poznobaročno preobleko odel tudi Lanthierijev dvorec v Vipavi.

Pomembnejša od oblike stavbe pa je funkcija vile Studeniz. Desno od rezidenčnega poslopja je bila namreč zgrajena le konjušnica, to pa je tudi edino gospodarsko poslopje prvotne zasnove vile, ki poleg obsežnega vrta priča o tem, da je bila vila

[348] ULMER 1993, pp. 178–179. Stavba naj bi bila dokončana 1752, saj je ta letnica naslikana na stropni freski v velikem salonu, vendar je bilo celotno poslopje s stolpoma verjetneje zgrajeno že v drugi polovici 17. stoletja. Na to kaže že zasnova s stolpi. Po letu 1740 naj bi stavbo obnovili, saj naj bi bil to pogoj cesarice Marije Terezije, da je dovolila poroko grofa Pace z eno izmed dvornih dam, in če bi stavbo tedaj šele začeli graditi, bi verjetno izbrali obliko avstrijskega dvorca tako kot pri drugih goriških in gradiških plemičih.
[349] DEBENI-SORAVITO 1995, p. 8. Na načrtu Gorice iz leta 1756 ima stavbni kompleks Studeniz že podkvasto obliko.
[350] PERUSINI 1979, pp. 84–85.
[351] RUTAR 1893, p. 74.
[352] WEIGL 2000, p. 178.
[353] Cf. Vila Attems v Podgori.
[354] Cf. OSVALD 2004.
[355] SERAŽIN 2000, 394.

prvotno po funkciji primestna. Grofje Studeniz so v bližnjem mestu že imeli palačo, zato so vilo dejansko uporabljali le za občasen umik iz mesta in za razvedrilo v parku z eksotičnim rastlinjem,[356] v rezidenčnem poslopju pa je lahko prenočevalo večje število gostov. Vsekakor pa prvotna zasnova vile ne kaže, da bi bila poleg razvedrilne imela kakršnokoli kmetijsko funkcijo kot npr. vila Zengraf.

Vila Zengraf, Grafenberrg - Gorica

Funkcija vile Zengraf se je spreminjala z vsakokratno menja-vo lastnikov. Prvotno podeželsko vilo, sedež zemljiške posesti, naj bi bil zgradil Carlo Zengraf, slikar in farni cerkveni stavbni nadzornik, ki je s sprejemom med goriške patricije leta 1591 dobil naziv Grafenberg.[357] Vilo naj bi bili začeli graditi po načrtih arhitekta Giulia Baldigara iz Vercellija leta 1598.[358] Še nedokončan stavbni kompleks je moral lastnik zaradi finančnih težav leta 1614 prodati rodbini Strassoldo,[359] ki je vili z zaselkom vred dala ime Grafenberg.[360] Verjetno že v lasti te rodbine je dobila funkcijo primestne vile, saj so grofje Strassoldo pod grajskim hribom na trgu sv. Antona že imeli palačo iz 15. stoletja, v bližnjih Renčah pa kasneje graščino z obsežnimi posestmi.
V 17. stoletju so tako dokončali le rezidenčno poslopje beneškega tipa z dvema vogalnima stolpoma, ki je imelo na koncu salona stopnišče. Vhoda v poslopje sta bila dva: prvi, glavni je bil na mestu današnjega v osi z njim pa se je z dvoramnega stopnišča, ki je vodilo v nadstropje, odpiral drugi vhod na plato z vrtom
204 na drugi strani vile. Podobno zasnovano stopnišče je npr. v vili Studeniz, ureditev platoja ob fasadi s stolpoma pa v vili Cobenzl v Ložah, le da je v obeh omenjenih primerih stopnišče
64 postavljeno na nasprotni strani od fasade s stolpoma. Na prvi pogled malce nenavadna ureditev in dekorativni poudarek zadnje fasade postaneta razumljiva z lego rezidenčnega poslopja, saj se ravno s to stranico obrača proti mestu, medtem ko je bila glavna fasada z rustičnim portalom in biforo z balkonom nad njim kar malce puščobna; podobna je ureditev fasade v Ložah.
203 Stavba je očitno doživela še nekaj predelav; omeniti velja podaljšanje levega stolpa v trakt s timpanonom na vrhu ter podstrešni nadzidek s timpanonom nad stopniščem glavne stavbe, ki sta verjetno nastala istočasno s podobnimi prezidavami palače Stassoldo v prvi polovici 18. stoletja, prav tako pa tudi zanimiv dekorativni element na glavni fasadi rezidenčnega
206 poslopja vile v obliki nastavka lizene, zaključene s cofom – ta motiv se pojavlja tudi na stopniščnih traktih palače Attems-Hei-

[356] DEBENI-SORAVITO 1995, pp. 18–19.
[357] COSSAR 1948, p. 73.
[358] *Giardini di villa 1990, Villa Coronini.*
[359] MAVRIČ 2004, p. 57.
[360] ULMER 1993, p. 285.

ligenkreuz v Gorici in vile Lanthieri v Velikih Žabljah. Morda je v tem času nastala tudi *loggia*, ki povezuje rezidenčno poslopje
135, 132 s kapelo sv. Ane iz 17. stoletja.[361] Motiv vhodnega portika, značilen za dunajsko historistično arhitekturo 19. stoletja, ki
209, 209 spreminja prvotni videz glavne fasade do te mere, da jo Ulmer
206 označuje za popolnoma nefurlansko in celo neitalijansko, pa gre verjetno pripisati njenim zadnjim lastnikom grofom Coronini. Michael Coronini je namreč vilo kupil na javni dražbi 20. junija 1820, večje posege v ureditev celotnega kompleksa pa je treba pripisati grofu Alfredu.[362] Po zgraditvi nove ceste (Via Ponte nuovo) 1858 je po zgledu grofa Thurna tudi sam zasadil ob njej drevored, ki se je nato po dovozu skozi park končeval z novim reprezentativnim portikom rezidenčnega poslopja. Park se je prvotno raztezal le na platoju na desni strani vhoda v vilo, delno kot parter z razpostavljenimi kipi goriškega kiparja Marca Chierighina, končeval pa se je z umetno ustvarjenim hribčkom z *grotto*, v kateri so bili kipi antičnih božanstev, delo Orazia Marinalija. Šele okoli leta 1913 naj bi se park razširil še na levo stran vhoda, kjer je na vrhu skalnatega hribčka postavljen *tempietto* v romantičnem stilu, pod platojem z vilo pa se po celotni dolini razteza angleški park.[363] S tem je vila povsem
209 izgubila funkcijo podeželske vile in dejansko postala primestna. Vendar pa ta funkcija ni ostala dokončna, saj se je mesto po prvi svetovni vojni širilo zlasti v tej smeri; vila je postala palača in glavno bivališče grofa Coroninija.

Obravnavani primestni vili se v to kategorijo uvrščata le pogojno in predvsem zaradi lege v neposredni bližini mesta, ki jima poleg gospodarske daje predvsem rezidenčno funkcijo. Edina prava in s tem namenom tudi zgrajena primestna vila pa je na Zemonu pri Vipavi.

Vila Belvedere, Zemono pri Vipavi

»Presvetli gospod /.../, pošten in razumen mož z nadvse plemenito dušo /.../, je želel le na enem od [posestev] zgraditi stavbo zase,
215 da bi imel v kraju pri /.../ prostor, kjer bi se lahko zabaval /.../, to pa je prostor na vrhu nekega grička, imenovanega /.../; ta grič je videti zelo graciozen in skoraj okrogle oblike, /.../ ter izrazito izstopa od okolice. /.../.«[364] Tako bi lahko s citatom, sposojenim iz arhitekturnega traktata *L'idea della architettura universale* Vincenza Scamozzija,[365] opisali lego Lanthierijeve vile Belvedere na Zemonu pri Vipavi. Ime je dobila po čudovitem razgledu, ki se
214 s hribčka, poraslega z vinsko trto, odpira na zgornjo Vipavsko dolino.[366]

[361] COSSAR 1948, p. 73.
[362] COSSAR 1948, p. 73.
[363] TAVANO 1986, pp. 303–304.
[364] SCAMOZZI 1615, p. 272.
[365] SCAMOZZI 1615, p. 272. Citat se nanaša na vilo *Rocca Pisana* pri Lonigu.

Zgodovina vile na Zemonu ostaja zavita v meglo: ohranjeni arhivski viri namreč o njej praviloma molčijo. Razlog za to ni le izguba velikega dela rodbinskega arhiva med prvo svetovno vojno,[367] temveč predvsem funkcija, ki jo je stavba imela: prvotno vinska klet,[368] kasneje pa tudi prostor za zabavo, je bila zgolj eno od poslopij vipavske graščine, nikoli pa ne sedež fevdalne posesti. Tega so si dali grofje Lanthieri sredi 17. stoletja na novo zgraditi v bližnji Vipavi.[369] Rezidenčno poslopje vipavske graščine je v svoj popotniški dnevnik okoli leta 1678 narisal Janez Vajkard Valvasor (1641–1693),[370] risbo pa nato uporabil za grafično upodobitev Vipave v *Topografiji Vojvodine Kranjske*. [371] Kljub veselju, s katerim je krajepisec v svojih opisih graščin na Kranjskem dobrih deset let pozneje zabeležil skoraj vsako novost ali posebnost,[372] pa pri opisu Vipave Belvedera ni omenil niti z besedo, kar bi lahko pomenilo, da vila med njegovim obiskom trga še ni bila zgrajena ali pa še ni imela reprezentančne funkcije. Prvotno poslopje, ki je služilo predvsem kot vinska klet, je bilo domnevno zgrajeno že leta 1644,[373] po družinskem izročilu pa naj bi bili stavbo zgradili v čast obiska cesarja Leopolda I. na Goriškem leta 1660.[374] V literaturi je kot leto gradnje vile Belvedere najpogosteje omenjena letnica 1683,[375] ki jo v rodbinski kroniki navaja Helena Friderika Karolina Lanthieri (1865–1960), [376] podatku pa pritrjuje zapuščinski inventar, sestavljen leta 1694 po smrti Antona Lanthierija (1631–1693),[377] v katerem je vila navedena kot »*daß Neue Gebeu oder Gschloß ausser dem Markt Wippach gelegen, Semola genandt.*«[378]

17

Stavba ima po obliki in po funkciji posebno mesto v arhitekturni dediščini na Slovenskem, saj gre za enkraten primer poznorenesančne primestne vile ali dvorca. Da gre za drugačen tip vile, je v drugi knjigi svojega traktata *I quattro libri dell'architettura* ob načrtu vile Almerigo pri Vicenzi, bolj znane pod vzdevkom *la Rotonda*, ugotavljal že Palladio; menil je, da si ta zaradi izredne bližine mesta ne zasluži oznake vila v običajnem pomenu te besede.[379] Do podobne ugotovitve lahko pridemo tudi pri vili Belvedere na Zemonu, ki je le skromnejša različica prej naštetih primestnih vil. Dokaz za to trditev najdemo prav v že omenjenem zapuščinskem inventarju Antona Lanthierija iz leta 1694, ki razen vinskih sodov, stolov, miz in majhnega sekreterja ne omenja druge opreme, kar pomeni, da se v vili ni prenočevalo;[380] to tudi ni bilo potrebno, saj je stavba od Vipave oddaljena le okoli pol ure hoda in je morda imela tudi funkcijo nekakšnega vrtnega paviljona.[381]

Pri opisu vile Belvedere na Zemonu si spet lahko pomagamo s Scamozzijevim traktatom: »Oblika tega poslopja je pravilen kvadrat, njegova višina pa je razdeljena v dve nadstropji; /.../ v

[366] Zasebni arhiv rodbine Lanthieri, Gorica. Clementina LANTHIERI, *Uns. Familie. Verschiedene Notize op. Buch IV. [Wichtig] (rokopis)*, p. 56: *»1683 Semona gebaut den man wegen den schönen Aussicht Belvedere genant hat.«* Cf. tudi RUTAR1891, p. 56.

[367] LEWETZOW LANTHIERI 1952, p. 97. Starejši rodbinski dokumenti so zgoreli v požaru vipavske graščine, ki ga je leta 1550 zanetila strela, cf.. RUTAR 1891, p. 56.

[368] RUTAR 1891, p. 56. Avtor v svojem članku o rodbini Lanthieri vilo omenja kot vinsko klet.

[369] VALVASOR 1689, p. 653. Vipavsko gospostvo je baron Karel Lovrenc Lanthieri kupil leta 1584 (SMOLE 1982, p. 529). Podolgovato rezidenčno poslopje vipavske graščine je bilo nanovo zgrajeno leta 1669, cf. RUTAR 1891, p. 56.

[370] VALVASOR 2001, f. 344.

[371] VALVASOR 1679, f. 303.

[372] VALVASOR 1689 (op. 6), pp. 653–656.

[373] KOREN 1989, p. 12.

[374] ULMER 1993, p. 291. Podatek je nekoliko sporen: Ulmer na podlagi družinskega izročila navaja, da naj bi bila vila zgrajena v čast cesarjevemu obisku Vipave leta 1683. V resnici se je cesar v trgu ustavil že leta 1660.

[375] RUTAR 1891, p. 56; LEVETZOW LANTHIERI 1952, p. 84; ŠUMI 1969, p. 165, op. 112; LIPOGLAVŠEK 1982, p. 195; NEMEC 1982, p. 17; ULMER 1993, p. 291; JAKIČ 1999, p. 386.

[376] Zasebni arhiv rodbine Lanthieri, Gorica, cf. Clementina LANTHIERI (rokopis), p. 56.

[377] ŽAG, *Liber Babtisatorum a die prima A. 1621 usque ad diem 10. July 1639, p. 302: »Die 22 Juny 1631. Jo[a]n[nes] Ant[onius], et Faelix filius leg.mus et nat. Ill.mi D. Franc[iscis], Comitis de Lantheris, et Ill. mae D. Cassandrae coniugum fuit bastr.tus à me Julio Alexio Pleb.o Goritiae. Patrinis existentibus Ill.mo et E.mo D. Odorico Duca de Crumano et Principe d'Eggemperg, et Ill. ma D. Leonora Comitissae de Turre.«* ŽAG, *Liber I Mortuorum, Spectans ad Parochiam S. Hilarii Goritia. ab anno 1649. usque ad finem anni 1695, p. 657: »Die 30 Xbris 1693. Ill.mus D.us Antonius Comes de Lantieri pie obyt in [Domi]no munitus SS: mis sacramentis et sepultus est ad patres Franciscanos cum 12 Facibus, et pano funerali.«*

[378] ARS, Zapuščinski inventarji, škatla 61, dokument štev. 34, *Inuentarium Über Weillandt deß Hoch: und Wollgeborenen Herrn Herrn Antonio Graffen von Lanthieri Herrn zu Wippach und Semolla Hinterlassenes Vermögen /.../ 19. Febr. 1694*, p. 5.

[379] PALLADIO 1570, 2. knjiga, p. 18. Stavba je namreč od mesta oddaljena manj kot uro vožnje s kočijo, v njej je potekalo živahno družabno življenje, nikoli pa ni bila namenjena daljšemu bivanju oziroma prenočevanju.

štirih zunanjih vogalih so velike sobe /.../ V notranjosti ima okroglo dvorano /.../ pilastri se prepletajo s štirimi velikimi nišami.«[382] »To poslopje je centralizirano tako, da se iz osrednje dvorane odpirajo štirje razgledi skozi štiri velike vhode v obliki križa, /.../ večina odprtin ene fasade pa se popolnoma ujema s tistimi z druge«.[383] Zunanjščino stavbe v pritličju obdajajo arkadni hodniki oziroma portiki, ki »/.../ sedaj služijo kot hodniki in med seboj povezujejo prednje in zadnje sobe; res je seveda, da dobijo največ svetlobe, zato pa so najbolj izpostavljene soncu in vetrovom. Portiki morajo imeti liho število srednje širokih arkad, /.../.«[384] Ker pa je iz zapuščinskega inventarja iz leta 1694 razvidno, da so bili opremljeni le kletni in pritlični prostori, se je morala prvotna podoba stavbe od današnje nekoliko razlikovati.

Podrobnejša stavbna analiza nam pokaže, da je vila prešla skozi več gradbenih faz: morda je na začetku na tem mestu stalo preprosto podolgovato podkleteno poslopje, na njegovih temeljih pa je v drugi polovici 17. stoletja zrasla visokopritlična centralna stavba s tlorisom v obliki vpisanega enakokrakega križa, katere proporci so bili tako že vnaprej določeni. Najverjetneje v 19. stoletju je bila zasuta do današnje višine tal – okenski okvirji kletnih prostorov tu in tam še kukajo izpod tlaka zunanjih arkadnih hodnikov. Ti so bili skupaj z nadstropjem stavbi dodani naknadno,[385] okoli nje pa je bil urejen angleški park. Vilo bi bil v lovski dvorec v skladu z duhom romantične dobe lahko dal preurediti že Antonijev pravnuk Tadeo Clemente (1815–1866), ki je večino svojega življenja prebil v Vipavi,[386] morda pa je bila naročnica prezidav Klementina Helena Lanthieri, avtorica na začetku omenjene rodbinske kronike, ki je v času pred prvo svetovno vojno vodila prenovo stare palače Lanthieri v Gorici.[387] Zadnji večji poseg v stavbno telo vile je bila prenova v sedemdesetih letih 20. stoletja pod vodstvom arhitekta Toneta Bitenca, ki je v notranjščini na križišču hodnikov odprla obok in s tem ustvarila vtis paladijevske kupolaste dvorane, v severovzhodni vogalni sobi uredila novo stopnišče, ki je povezalo nadstropji, zunaj pa dodala prizidek z vhodom v današnjo kletno restavracijo.[388]

Izbira citatov za opis vile na Zemonu, vzetih iz Scamozzijevega traktata o arhitekturi, natančneje iz tretjega poglavja, v katerem avtor med drugim obravnava tudi vilo *Rocca Pisana* v Lonigu,[389] ni naključna, čeprav se kot vzor za vilo Belvedere v domači strokovni literaturi najpogosteje navaja bolj znana Palladijeva vila Almerico (*la Rotonda*) pri Vicenzi.[390] Oba arhitekta sta se pri pripravi načrtov namreč zgledovala po nekoliko manj znani vili *Eolii* v kraju Costozza di Longaro blizu Vicenze, dokončani leta 1560. Scamozzi je o tej vili pisal celo v svojem arhi-

[380] ARS, Zapuščinski inventarji, škatla 61, dokument štev. 34, *Inuentarium Über Weillandt deß Hoch: und Wollgeborenen Herrn Herrn Antonio Graffen von Lanthieri Herrn zu Wippach und Semolla Hinterlassenes Vermögen /.../ 19. Febr. 1694, p. 46: »Zu Semolla Weiop. Fünff Vässer mit Weissen Wippacher Weinet in allen beyleüffig Zuber 55. Item 5 Vässer Terändt et ingleichen alle gehallten beyleüffig Zuber 55. Ein kleines Vässell mit Essig.«; p. 54: »Zu Semola. Sessel. 7. kleine Sessellein mit rother Leinbath überzogeen. Item 4. andere Lainsessell. Mehr 6. kleine mit blauer Lainbath überzogenne sesselleien. 7. grosse detto. Abermahlen 9. khleinere Sesseleiop.«; pp. 62–63: »Zu Semolla. Sehs vnnd funffzig hüllzene Lain Stüell, von gedraxelter arbeith. Ein kleines kästl od[er] schreibischl. Acht Tischlein, wormit man ainen grossen Tisch mahen kann. Sambt einen über solihen grossen Tisch gehörigen Türkhischen Tebbich. Item 10. andere vnterschidliche seiten Tischleinn. Ein Schachtll mit schwarzen farb Endigo genandt.«*

[381] Hipoteza, da naj bi bila vila na Zemonu, podobno kot vila Foscarini v Strà, *foresteria* oziroma hiša za goste (LIPOGLAVŠEK 1982, p. 195), se zdi ob dejstvu, da je vipavska graščina leta 1718 lahko gostila cesarja Karla VI. z vsem spremstvom, malo verjetna, hipotezi pa nasprotuje tudi skromna notranja oprema stavbe.

[382] SCAMOZZI 1615, p. 278.

[383] SCAMOZZI 1615, p. 272.

[384] SCAMOZZI 1615, p. 303.

[385] Pilastri, ki nosijo arkadne loke zunanjih hodnikov, v nasprotju s premišljeno simetrično zasnovo stavbe zakrivajo okenske odprtine v pritličju, hkrati pa stojijo na novem dvignjenem tlaku. Kamnita strelnica v nadstropju z vklesano letnico 1689 ne dokazuje leta zaključka gradnje, saj je vzidana na povsem asimetričnem in komaj vidnem mestu; najverjetneje je bila pri gradnji nadstropja uporabljena sekundarno kot že obdelan gradbeni material in prinesena iz bližnje Vipave.

[386] LEVETZOW LANTHIERI 1952, p. 97.

[387] LEVETZOW LANTHIERI 1952, p. 80. ZVKDNG v fototeki hrani fotografijo vile na Zemonu s konca 19. ali z začetka 20. stoletja, na kateri so vidna okoli poslopja nanovo zasajena drevesa.

[388] ZVKDNG, Tone Bitenc, Načrt za prenovo Zemona.

[389] SCAMOZZI 1615, p. 271: *Parte prima, Libro terzo, Castr. XIII: Delle Forme e compartimenti dele fabriche suburbane: e la descrittione d'una preßo Lonigo: e l''ltra preßo Padoua.*

[390] LIPOGLAVŠEK 1982, p. 195; ULMER 1993, p. 291.

[391] SPONZA 1982–87, pp. 211–212.

tekturnem traktatu, Palladio pa je bil z njo neposredno povezan prek naročnika Paola Almerica, ki je prijateljeval z lastnikom vile Eolije Francescom Trentom, pomembnim vicentinskim humanistom in mecenom. Na njegovem posestvu v Costozzi so se zbirali številni tedanji umetniki, med njimi tudi Torquato Tasso (1544–1595).[391] Načrte za vilo Eolijo, ki ji je namenil funkcijo hiše za goste ali *foresterie* v neposredni bližini svojega rezidenčnega poslopja, naj bi bil naredil kar lastnik sam, zagotovo pa je bil vsaj njen idejni avtor in glavni svetovalec pri gradnji.[392] Čeprav imajo vse tri naštete vile v tlorisu obliko vpisanega enakokrakega križa, so njihove notranjščine v primerjavi z Zemonom povsem drugačne: na križišču krakov je namreč zaprta okrogla dvorana s kupolo, ki je premajhna za druženje večjega števila ljudi, na tleh ima na sredi izklesano kamnito mrežo za prezračevalnik, skozi katerega se je iz kletnih prostorov širil v pritličje svež, hladen zrak. Dvorana je imela torej v vilah *Eolia, Rotonda in Rocca Pisana* povsem praktično vlogo prezračevalnega sistema.[393]

221, 222

223

Povsem drugačno izhodišče pri načrtovanju primestne vile, imenovane *seconda casa fuori città*, je v svoji sedmi knjigi o arhitekturi, izdani leta 1584, predstavil Sebastiano Serlio.[394] Tlorisna zasnova v obliki vpisanega enakokrakega križa z osrednjo dvorano osmerokotne oblike se ne razlikuje bistveno od Trentove, Palladijeve in Scamozzijeve, povsem drugačna pa je zasnova zunanjščine, saj je namesto tempeljskega portika uporabil preprosto *loggio*, tako da ostaja poslopje izrazito zaprto, na vrhu pa ga namesto kupole pokriva osemkotni tambur z okni. V bistvu gre le za predelan načrt odeona Cornaro v Padovi iz okoli 1530, nad katerim je bil Serlio tako navdušen, da ga je uvrstil v svoj traktat: »Zato sem se spomnil, da sem v Padovi v Italiji v hiši gospoda Luigija Cornara videl na dvorišču stavbo z lepo loggio, ki jo je plemeniti gospod dal narediti za muziciranje /.../.«[395] Imela je osrednjo osemkotno dvorano s štirimi vogalnimi nišami in se je v obliki enakokrakega križa odpirala na štiri strani.[396] Odeon je načrtoval lastnik sam, oblika pa se je kmalu razširila po beneškem zaledju, kar delno dokazujejo že omenjene vicentinske vile. Med izpeljanke tako zasnovanih vil bi lahko prišteli tudi vilo *Caliari* v Casale sul Sile pri Trevisu, prav tako iz 16. stoletja,[397] in vilo *Contarini*, imenovano *del Principe*, pri kraju Este iz zadnje četrtine 17. stoletja,[398] kjer je, tako kot na Zemonu, zasnova tako poenostavljena, da osrednje dvorane centralnega tlorisa ni več in se prostor širi v posamezne krake hodnikov svobodno, brez predelnih sten. Kako hitro se je ta tip arhitekture razširil tudi zunaj italijanskih dežel, dokazuje poleg Zemona npr. tudi vila *Marymont* pri Varšavi, zgrajena okoli

224

225

226

[392] SPONZA 1982–1987, p. 212.
[393] SPONZA 1982–1987, p. 213.
[394] SERLIO 1584, p. 4.
[395] SERLIO 1584, p. 218, prav tam: *»/.../ il quale il nobile gentilhuomo fece fare per le musiche /.../«.*
[396] WOLTERS1969, pp. 89–90. Zanimivo je, da se je načrt za vilo Contarini tradicionalno pripisoval Vincenzu Scamozziju.
[397] MAZZOTTI 1952, p. 350; SERAŽIN 1997, pp. 93–94.
[398] *Ville venete* 2001, p. 200.
[399] ZACHWATOWITZ 1969, p. 292.

leta 1691, delo Tylmana van Gamerena (1632–1706).[399]

227 Čeprav je poskus rekonstrukcije prvotno visokopritlične vile Belvedere na Zemonu zaradi pomanjkanja podatkov na meji ugibanja, lahko ugotovimo, da se nam ponujata vsaj dve možni rešitvi. Privlačnejša je proporcionalno bolj uravnotežena rekonstrukcija stavbe z osmerokotnim tamburjem, ki bi se bila tako

228 zgledovala po Serliovi *secondi casi fuori città*. Tej rešitvi je naklonjeno tudi dejstvo, da izhaja Serliov načrt iz Cornarovega odeona, ki je bil namenjen prirejanju glasbenih koncertov, tako da bi tudi po funkciji, ne le po obliki, povsem ustrezal namembnosti vile na Zemonu, tj. nekakšnemu paviljonu za zabavo.

Vendar pa je verjetnejša bolj preprosta arhitekturna rešitev v obliki visokopritlične stavbe s položno piramidasto streho,

229 podobna tisti na risbi, vloženi v rokopis številka 10.935,[400] hranjen v dunajski Dvorni knjižnici,[401] pod katero je napis

230 »*des Gartens oder Lusthaus zu Modena*«. S tlorisom v obliki vpisanega enakokrakega križa z dvema križajočima se hodnikoma ter s štirimi enakovrednimi vhodi in vogalnimi sobami se ta visokopritlična stavba z zemonsko ujema še po številu in po razporeditvi okenskih osi ter po oblikovanju preprostih, polkrožno zaključenih portalov. Če pa bi opisanemu modelu na fasadi dodali še poudarke glavnih osi v obliki preprostih trikotnih čel nad vhodi, bi dobili načrt vile *Contarini* pri Estah, ki je prvotni obliki vile Belvedere na Zemonu formalno in časovno

226 verjetno še najbližji.[402]

Avtor načrta za vilo Belvedere pri Vipavi ostaja neznan, najverjetneje pa sta arhitekturne načrte kakor tudi program za poslikavo notranjščine zasnovala Anton in njegov sin Franc Anton Lanthieri (1662–1729) sama. Očitni idejni eklekticizem, ki združuje elemente, povzete po različnih doslej obravnavanih poznorenesančnih virih, bi lahko kazal na lastnikovo avtorstvo, saj »arhitekti diletanti« v krajih zunaj večjih kulturnih središč niso bili nič nevsakdanjega: arhitektura je namreč skupaj z matematiko postala del osnovne izobrazbe vsakega izobraženega plemiča.[403] Franc Anton Lanthieri v tem pogledu ni bil nobena izjema; poznejši »*Consigliere intimo, e Attuale di Stato, Camariere della Chiave d'Oro, fù Vice Domo di Lubiana, et hora Capitanio di Gorizia, e Gradisca. Hà ottenuto per se, e per tutti gl'altri Lanthieri la Carica Hereditaria del Supremo Falconariato del Cragno. Si che i Titoli della Casa hora sono N. N. De Lanthieri et à Paratico Conte del S. R. I. Lib. Bar. di Schenhaus, et Paumkirchenthurn Supremo Ereditario Copiere di S. M. C. nell'Illmo Principal Contado di Gorizia, e Supremo Ereditario Falconiere Maggiore nel Indito Ducato della Carniolia, e Marca Sclauonica Signore di Vipaco, e di Raiff[inber]go*«[404] je namreč

[400] Pri primerjavi vile na risbi z zemonsko vilo moramo odmisliti stolpiče in njihove pendante v obliki sobnih rizalitov.
[401] Österreichische Nationalbibliothek Wien, Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung, Codex 10.935, f. 70v.
[402] Podolgovati dvonadstropni prizidek na severni strani vile Contarini je iz poznega 18. stoletja (*Ville venete* 2001, p. 200). Zanimivo je, da je tudi ta vila postavljena na vrh manjšega hribčka, s katerega je lep razgled na dolino z Estami.
[403] PUPPI 2003, pp. 16–17.
[404] Zasebni arhiv rodbine Lanthieri, Gorica,

ravno okoli leta 1683, ko naj bi bila vinska klet predelana v vilo, zaključeval študij prava na plemiškem kolegiju v Parmi. [405] Leta 1703 je postal član ljubljanske Dizmove bratovščine,[406] leto dni pred svojo smrtjo pa je, kot se spodobi za vsakega pravega humanista, napisal družinsko kroniko, ki je ostala v rokopisni obliki.[407] Njegovo zanimanje za umetnost nam poleg naročila Giuliu Quagliu (1668–1751) za oltarno sliko v kapeli vipavske graščine okoli leta 1702[408] in morda tudi fresk v prezbiteriju romarske cerkve Marija Obršljan pri Komnu 1724[409] izpričuje tudi »pokroviteljstvo« mlademu Carlu Goldoniju (1707–1793), ki se je v letih 1726–27 z očetom zdravnikom mudil v Vipavi. Mladi Goldoni se je z igro Jacopa Martellija *Kako je Herakles kihnil*, ki jo je priredil grofu in njegovim gostom v marionetnem gledališču vipavske graščine, prvič v življenju preizkusil v gledališkem poklicu.[410]

Neznan ostaja tudi povod za predelavo stavbe na Zemonu: kot objekt, namenjen izključno reprezentanci, je bil najverjetneje zgrajen za posebno priložnost. Odgovor na to vprašanje se morda skriva v freskah, ki prekrivajo stene skoraj vseh pritličnih prostorov. Tovrstna dekoracija notranjščine je bila povsem v skladu s tradicijo poslikav vil beneške *terraferme*, ki ji lahko sledimo od 16. stoletja dalje.[411] Velike figuralne prizore so v drugi polovici 17. stoletja počasi izpodrinile slikana arhitektura pod vplivom bolonjskih kvadraturistov in idilične krajinske vedute v štukiranih okvirjih, ki so prišle v Italijo s severnjaškimi mojstri. Vedute, na katerih so imele človeške figure povsem podrejeno vlogo, naj bi gledalcu približale naravo.[412]

Tudi poslikava vile Belvedere sledi temu konceptu: stene dvorane so poslikane z marmorirano arhitekturo ter z različnimi uokvirjenimi historičnimi prizori in motivi. V velikih poljih so naslikane idilične vedute, ki s podobami izmišljenih mlinov, gradov in vil namigujejo na številne rodbinske posesti.[413] Nad vhodi v vogalne sobe so naslikani grbi plemiških rodbin, povezanih z Lanthieriji. Razporejeni so po posebnem ključu, saj se berejo kot genealoško drevo rodbine.[414] Začne se z grboma Antona in rodbine njegove žene Silvije Hoffer-Thurn-Valsassina nad severnim portalom vile. Nato si po generacijah v smeri proti južnemu portalu sledijo grbi rodbin, primoženih v Lanthierijevo rodbino in v rodbino Rabatta (glej shemo). Nad vrati severozahodne sobe, na Antonovi strani, je grb rodbine njegove matere Cassandre Rabatta, nad vrati severozahodne sobe, na Silvijini strani, pa rodbinski grb njene matere Eleonore Gonzaga. Sledita grba Antonovih babic: na njegovi strani rodbinski grb očetove matere Dorotheje Thurn Rassauer, na Silvijini strani rodbinski grb materine matere Terencije Colloredo. Naslednja

231

232

233

Francesco Antonio LANTHIERI, Memorie della famiglia dei Conti Lanthieri storiche e genealogiche. Del an[n]o 928–1728, ff. 58–59.

[405] Leta 1684 je izšel Francev zagovor s področja civilnega in kazenskega prava na Plemiškem kolegiju v Parmi: *IVS VNIVERSVM DECRETALIVM, codicis, digestorum, consuetudinum fevdalium, nec non theoricae praxis civilis, et criminalis, problematice disqvisitum: Respondente Illustrissimo Domino Francisco Antonio De Lanthieri S. R. I. Comite, & Apparatico, L. B. in Senhaus, Domino Vippaci, & Raiffembergi, nec non S. C. M. haereditario Pincerna Goritiensi, Collegii Nobilium Parmensis convictore, Nullo assistente. Auctore Francisco Bonvicino I. V. D. In Patrio Gymnasio Publico Civili Interprete Ordinario manč, & in eodem Collegio Nobilium utriusq. Iuris Lectore. Parmae, Typis Haeredum Marij Vignae 1684 Superiorum Auctoritatae.* Knjigo hrani rodbina Lanthieri v Gorici.

[406] *Spominska knjiga* 2001, pp. 120–121.

[407] Zasebni arhiv rodbine Lanthieri, Gorica, Francesco Antonio LANTHIERI, *Memorie*... 1728.

[408] ŠERBELJ 2002, p. 80.

[409] Pokrovitelj gradnje cerkve je bil leta 1639 Lovrenc Lanthieri, posestnik gospoščine Velike Žablje; KEMPERL 2001, p. 77.

[410] GOLDONI 1829, pp. 83–84; KOS 1982, 3, pp. 189–190.

[411] FLORIO D'ARCAIS 2001, p. 645.

[412] LIPOGLAVŠEK 1982, p. 195; BANZATO, ANTONIAZZI-ROSSI 2001, pp. 689–708.

[413] Na freskah so pogosto upodobljeni mlini, ki bi lahko namigovali na Lanthierijev papirni mlin v Ajdovščini in mlin v Peklu.

[414] Cf. ARS, Rodovniki, 145.

stopnja sta grba Antonovih prababic: na njegovi strani je grb dedove matere po očetovi strani Magdalene Lamberg, na ženini strani pa grb dedove matere po materini strani Cassandre Formentini. Slediti bi morala grba Antonovih praprababic Tadeje Formentini in Lukrecije Hoffer, ki pa sta že naslikana v drugih poljih. Namesto teh sta naslikana grba rodbin Attems-Heiligenkreuz in Strassoldo, ki sta morda povezana z verjetno sočasno poroko Antonovega vrstnika in pastorka njegove sestre Magdalene Lanthieri Orfeja Strassolda z Barbaro Attems-Heiligenkreuz leta 1661.[415]

V tondih nad okni so figuralni prizori, ki vsebinsko sledijo zapletenemu programu. Ta morda ponazarja rodbinski moto »nepremakljivi«[416] oziroma vrlino, s katero so se člani rodbine Lanthieri spopadali z nevarnostmi in skušnjavami tega sveta, hkrati pa sporoča, čemu je bil objekt sploh namenjen: gostoljubju, ljubezni, vinu in zabavi. Literarni viri, ki so bili predloga za upodobljene prizore, so različni, od *Stare zaveze* (prizora *Suzana v kopeli* in *Lotova pijanost*) do Ovidijevih *Metamorfoz* (*Latona spremeni likijske kmete v žabe* in morda *Likaonova metamorfoza*), Philostratovih *Imagines* (*Bakh najde Ariadno na otoku Naksos*) ter *Iconologie Cesara Ripe* (*Vojna, Kolerični temperament* in *Bakanalije*). Prizora *Vojna* (viteška figura na konju, ki se s kopjem zaganja proti stebru),[417] in *Kolerični temperament* (prizor dvoboja plemičev na konjih s sabljami),[418] naslikana na severni strani ob grbih Antona in Silvije, na katerih je temeljilo nadaljevanje rodbine Lanthieri, nista bila izbrana naključno: nanašata se namreč na cesarski ukaz, ki je Lanthierijem prepovedoval začeti kakršnokoli vojno ali spopad. Prepoved je bila vključena v pogodbo ob pridobitvi kupne pravice Kasparja Lanthierija za gospostvi Rihemberk in Vipava leta 1528,[419] torej ob uradnem začetku Lanthierijevega gospodovanja na Vipavskem, omenjena prizora pa sta lastnike svarila pred izgubo posesti. Prizor *Latona spremeni likijske kmete v žabe* in morda nekoliko nenavadna upodobitev Likaonove zgodbe na zahodni steni se nanašata na posledice negostoljubja, saj so bili Lanthieriji po že omenjeni kupni pogodbi obvezani v Vipavi kadarkoli prenočiti cesarja s celotnim spremstvom: v prvem primeru kmetje preganjani Latoni niso dovolili piti vode iz potoka, zato jih je za kazen spremenila v žabe,[420] v drugem primeru pa je kruti arkadijski kralj Likaon umoril svojega sina in z njegovim mesom postregel Zevsu, zato ga je ta za kazen spremenil v volka.[421] Na zemonskih freskah je upodobitev mita morda omejena na prizora, ko Likaon ubije svojega sina in ko se že spremenjen v volka pridruži krdelu. Prizora na vzhodni steni *Suzana v kopeli* in *Lotova pijanost* opozarjata na čistost in vzdržnost, potrebni za

234, 235

236

237, 238

[415] Cf. ARS, Rodovniki, 250.

[416] *Spominska knjiga* 2001, pp. 120–121.

[417] RIPA 1611, pp. 213–214: »*/.../ stara detta figura sopra vn cauallo armato; nella destra mano tenendo vn'asta in atto di lanciarla, & nella sinistra vna facella accesa, con vna Colona appresso.*«

[418] Po Ripi se kolerični temperament navadno upodablja s skoraj golim suhim mladeničem, srepega pogleda, z golim mečem v desnici, pripravljenim na bojevanje, ob strani ga spremlja lev (RIPA 1611, pp. 84–85). V poznejši Hertlovi izdaji *Iconologie* pa je poleg opisane figure mladeniča v ozadju kot posledica koleričnosti upodobljen prizor plemičev pri dvoboju (RIPA 1971, fig. 107).

[419] RUTAR 1891, p. 55.

[420] OVID, *Metamorphoses*, VI, 317–381 (cf. OVIDIO 2003, pp. 350–357).

[421] OVID, *Metamorphoses*, I 163–239 (cf. OVIDIO 2003, pp. 54–63).

srečno zakonsko življenje, prizora na južni steni *Bakh najde Ariadno na otoku Naksos*[422] in *Bakanalije*[423] pa se morda nanašata na proslavljanje poroke, saj prvi alegorično slavi ljubezen, drugi pa morda svari pred pretiranim pitjem vina.

Če gre pri freskah v dvorani za program, ki poveličuje in slavi rodbino Lanthieri, potem se v treh vogalnih sobah skriva poveličevanje podeželskega plemiškega življenja v skladu s stoično filozofijo, ki je v bivanju na deželi videla edino možnost za očiščenje duha od okužb mesta. Podeželsko življenje je poleg praktičnih prednosti kmetovanja z gibanjem na čistem zraku v obliki lova zagotavljalo zdravje in neposredno vključitev v naravno okolje, na drugi strani pa je omogočalo sprostitev ter dajalo priložnost za branje, pogovore z izbranimi prijatelji in kontemplacijo.[424] Scamozzi v svojem traktatu o *villegiaturi* npr. piše: »Zelo priporočamo življenje v primestni hiši in v vili, ki ni preveč oddaljena od mesta, tako da se na nadzorovanje dejavnosti na njej lahko namenimo udobno, brez prevelikega truda in nejevolje; za zamenjavo zraka, ki duši daje veselje, telesu pa zravje; in še zato, ker prinaša svojemu lastniku ogromne koristi, /.../ od koder [iz vile] si lahko človek z marljivo obdelanimi polji pošteno pridobi bogastvo, čemur smo pogosto priča v našem času.«[425] »V vilah smo varni pred morečimi skrbmi, ki jih v mestih prinašajo razni javni in zasebni posli, ki najbolj motijo mir našega telesa in duše /.../. Zrak je v vili vedno bolj zdrav in povzroča večjo ješčnost ter okusnost hrane, tam se celotno telo nahrani in ohrani mnogo bolj zdravo in močno, vendar le ob rednem opravljanju primernih vaj.«[426] Te naj bi potekale v plemičem primerni obliki sprehodov, jahanja, lova in ribolova. Franc Anton Lanthieri je npr. prav iz zdravstvenih razlogov večino časa preživel v Vipavi, kjer je sprejemal večje družbe in zanje poleg bogatih pojedin organiziral zabavne prireditve.[427]

Freske v vogalnih sobah kažejo poleg fizičnih aktivnosti, primernih za plemiče, razne primere vrtne arhitekture, ki je bila sicer obvezen sestavni del parkov primestnih vil, hkrati pa bi lahko simbolizirale osnovne naravne elemente in služile kot gledališke scenerije. Današnja poročna dvorana daje z iluzionistično naslikano arhitekturo vtis vrtnega paviljona, iz katerega se nam odpirajo pogledi na velik vrt z *grottami*, fontanami, paviljoni in lepo urejenimi gredicami rož. Za predlogo je morda služila katera od gledaliških scen bolonjskega slikarja Ferdinanda Bibiene (1657–1743).[428] Iz paviljona se nam skozi »okno« odpira tudi pogled na prizor s pripravami na pojedino, veselim družabnim dogodkom, ki poskrbi za boljše počutje duha in telesa. Nad kaminom naslikana ptica – Feniks – bi lahko predstavljala prvega od štirih elementov, ogenj. V »ptičji« sobi se znajdemo v

239, 240

[422] PHILOSTRATUS, Imagines, 1, 15. Cf. MUROVEC 1994, pp. 67–68.
[423] RIPA 1971, fig. 112. Bakanalije lahko predstavljajo tudi enega od petih čutov – okus.
[424] ACKERMAN 1995, pp. 9–14.
[425] SCAMOZZI 1615, p. 266.
[426] SCAMOZZI 1615, p. 267.
[427] GOLDONI 1829, p. 81.
[428] LIPOGLAVŠEK 1982, p. 196.

voljeri skupaj z raznimi vrstami ptic in prizori lova nanje. Lovci pa niso le ljudje s puškami, temveč tudi živali: lisica zalezuje
241 kokoši, sokol pa je pravkar preščipnil vrat piščancu. Prizori v tej sobi bi lahko simbolizirali drugega od elementov, zrak. V »ribji« sobi se preselimo v podvodni svet, v »grotto« z morskimi in sladkovodnimi ribami, raki in mehkužci. Na stenah so upodobljeni prizori ribolova, celota pa najverjetneje simbolizira vodo.

242 Avtorja fresk na Zemonu lahko na podlagi stilnih primerjav identificiramo z anonimnim beneškim slikarjem (z delavnico), ki je med letoma 1680 in 1690 skoraj v celoti z iluzionistično naslikano arhitekturo in vedutami poslikal po vzoru beneških palač zgrajeno vilo *Correr-Dolfin* v kraju Rorai Piccolo pri Porciji blizu Pordenona.[429] Izdajajo ga namreč hitra poteza, skoraj
243 identičen kolorit ter nerodna obravnava perspektive iluzionistično naslikanih arhitektur in figuralnih prizorov v tondih in kartušah. Naročnik gradnje vile ob reki Noncello in poslikav v njej je bil glavni dedič Lorenzo Correr (1628–1708), član vplivne beneške rodbine iz veje Santa Fosca,[430] *provveditor di armata* v kandijski vojni, kasneje pa *podestà* v Padovi.[431] Sebe in brata Francesca, ki je postal benediktinski opat, je dal upodobiti v medaljonih nad vrati v eni od sob v nadstropju. Stene v njej so poslikane s krajinami v »štukiranih« okvirjih, v drugih treh
244 sobah, razporejenih vzdolž osrednjega salona, pa se za naslikanimi odgrnjenimi zastori odpirajo pogledi na različne odrske
245 scenerije. Tudi stene v salonu krasijo krajine v naslikanih okvirjih, v kartušah nad triforama pa sta prizora *Apolon in Dafne* ter morda *Orfej in Arteuza*. Freske v pritličju vile so slabše
246 ohranjene od zgornjih: v veži pod salonom sta poleg uokvirjenih krajin v medaljonih nad vhodoma v stavbo naslikana grb rodbine Correr in portret moža z lovorjevim vencem na glavi, morda ustanovitelja rodbine, v kartušah nad vhodi na stopnišče pa sta prizora *Jupiter in Danaa* ter *Jupiter in Leda*. V eni od sob v pritličju je slikar poslikal stene z uokvirjenimi krajinami, v drugi pa je naslikal v šopke povezane in pred draperijo obešene glasbene inštrumente, knjige in orožje.[432]

Povezav, po katerih je ta slikar ali nekdo iz njegove delavnice prišel iz okolice Pordenona v Vipavo, zaenkrat še ne poznamo, morda pa so pri tem posredovali člani rodbine Porcia.[433] Freske v vili Correr še bolj kot freske na Zemonu kažejo na to, da je slikar svoje znanje črpal iz kroga slikarjev Bibienovih gledaliških scenografij, poleg tega pa se na Zemonu ne moremo znebiti vtisa, da je moral svoje delo opraviti v zelo kratkem času. Razlog za hitrost je bila verjetno priprava na slovesnost ob pomembnem družinskem dogodku,[434] ki nam ga morda razkri-

[429] Enonadstropna visokopritlična stavba v Rorai Piccolo ima skoraj kvadraten tloris s štirimi kvadratnimi vogalnimi sobami, razporejenimi vzdolž podolgovatega osrednjega salona. Na sredi podolžnih stranic salona sta vhoda na enoramni stopnišči, ki vodita v nadstropje, pod stopnišči pa so v obeh nadstropjih hodniki, s katerimi so sobe povezane med seboj. Tloris te vile je z izjemo stopnišč skoraj identičen tlorisu vile na Zemonu. O vili in freskah cf. FORNIZ 1972, pp. 2–14; D'ARCAIS 1978, p. 221; BACCICHET 1988, pp. 84–97; ULMER 1993, pp. 141–145; BACCICHET 2003, 5, pp. 73–77. Že Marjana Lipoglavšek je postavila domnevo, da bi lahko šlo za istega slikarja (LIPOGLAVŠEK 1982, p. 196).

[430] ASV, *Miscellanea codici I – Storia veneta 19–*; M. BARBARO: *Arbori dè Patritii veneti*, f. 143.

[431] BACCICHET 2003, p. 74.

[432] V tretji sobi v pritličju vile so freske iz sredine 18. stoletja, dostop v zadnjo sobo pa ni bil mogoč.

[433] Vila Correr Dolfin v Rorai Piccolo je le slab kilometer oddaljena od kraja Porcia, kjer je istoimenska rodbina posedovala grad, v okolici pa posesti. Člani te rodbine so imeli posesti tudi na Kranjskem, na Senožečah, Premu in v Trstu, ter na Koroškem, v Ortenburgu in v Spittalu (DOLENC 1994, pp. 21–23).

vata nad severnim portalom vile Belvedere naslikana grba Antona in Silvije: podobno kot naslikana grba Antonovih staršev
247 nad portalom južnega trakta Lanthierijeve palače v Gorici bi lahko označevala zaključek gradbenih del in pomembno pre-
248 lomnico v rodbinski zgodovini. Franc Lanthieri in Magdalena Lamberg sta z leta 1631 naslikanima grboma v goriški palači verjetno hotela zaznamovati tudi rojstvo svojega prvorojenca in s tem nadaljevanje Lanthierijeve »hiše«, Anton in Silvija pa leta 1683 polnoletnost svojega naslednika Franca Antona, ki naj bi prav tako poskrbel, da Lanthierijev rod ne bo izumrl. Na žalost sta svojima grboma pozabila dodati letnico, tako da moramo vzeti za spodnjo mejo datacije poslikav letnico dograditve vile 1683, za zgornjo pa leto Antonove smrti 1693.

IV. ZAKLJUČEK

[434] Leta 1683 so v vili Belvedere verjetno praznovali tudi poroko Magdalene Lanthieri in Antona Thurna (LEVETZOW LANTHIERI 1952, p. 98), torej ponovno združitev rodbin Magdaleninih staršev.

Poleg Cerkve je bilo od 16. do 18. stoletja glavni nosilec družbenega in kulturnega življenja na Goriškem in Vipavskem plemstvo: prirejalo je javna in zasebna praznovanja, gostilo slavne popotnike, npr. cesarja Leopolda I. in Karla VI. ter papeža Pija VI., naročalo umetniška dela, gradilo in ustanavljalo javne zavode in objekte, predvsem pa je "/.../ ljubilo življenje na lastnih posestvih, kjer je svoje gradove spreminjalo v 'vile užitkov'."[435] Skoraj pri vseh naštetih oblikah kulturnega in družabnega udejstvovanja plemstva pa je zaznati močen vpliv sosednje beneške dežele. Prevlada italijanščine je bila že omenjena, saj je bil celo nagovor Leopoldu I. ob prihodu v Gorico v tem jeziku.[436] Ob isti priložnosti je pri slovesni maši v goriški stolnici "/.../ igral izvanredni zbor štiriindvajsetih virtuozov na godala in piskala, ki so bili po priprošnji gospoda grofa della Torre [Thurn] prišli navlašč iz Benetk."[437] Med gostujočimi beneškimi umetniki je bila slikarka Rosalba Carriera (1675–1757),[438] še več pa je bilo umetnikov, ki so prišli iz manjših kulturnih centrov v beneškem zaledju, med njimi npr. iluzionistični slikar Giulio Quaglio (1668–1751) in družina štukaterjev Carlone, ki so sodelovali tudi pri okrasitvi ljubljanske stolnice. Mnogi od sprva le gostujočih umetnikov in arhitektov so pozneje ostali v Gorici in ustanovili svoje delavnice, npr. družini Pacassi in Lazzarini, vse to pa pomeni, da so bili vplivi italijanske oziroma beneške umetnosti neposredni in so določeno preoblikovanje doživeli le zaradi zavestnega prizadevanja naročnikov.

To je bilo očitno zlasti na arhitekturnem področju: goriško plemstvo se je ob prehodu iz srednjega v novi vek neposredno srečalo s kulturo podeželske vile, ki pa v nasprotju s splošno uveljavljenim mnenjem nima posebne arhitekturne oblike, ampak jo določata predvsem njena rekreativna funkcija in funkcija sedeža zemljiške posesti. Podeželsko posestvo je s tem za goriško plemstvo dobilo poleg ekonomske tudi posebno družbeno in kulturno vlogo, ki naj bi še bolj poudarjali status lastnika. Če je za 17. stoletje značilno, da so arhitekti ostali anonimni, ker so kot glavni projektanti vil nastopali lokalni gradbeni mojstri ali pa kar lastniki sami, ki so izvedbo sicer v nekaterih primerih povsem italijanskih stavbnih zasnov zaupali lokalnim stavbarsko-klesarskim delavnicam (te so vilam dale lokalni "severnjaški" videz), pa so bile razmere ob koncu tega stoletja, predvsem pa v 18. stoletju čisto drugačne.

Plemič se v 17. stoletju, podobno kot v sosednji Furlaniji ali okolici Vicenze,[439] ni več zadovoljeval le z vlogo naročnika, ampak je dejavno sodeloval pri nastajanju zlasti rezidenčnega poslopja vile ter s tem dokazoval svojo visoko humanistično izobrazbo in stanje duha; v Angliji je obvladovanje "gosposke" umetnosti arhitekture v 18. stoletju sodilo med vrline (*virtù*) pripadnikov podeželskega plemstva.[440] Da se je plemstvo ukvarjalo z arhitekturo tudi na Kranjskem, dokazuje Valvasorjevo poročilo o nenehnih prezidavah graščine Rakovnik, ki je bila v lasti Janeza Bučarja.[441] Ideje za rezidenčna poslopja so plemiči črpali iz številnih traktatov o arhitekturi, ki so jim služili kot nekakšni katalogi znanja s

[435] PORCEDDA 1996, pp. 18–20.
[436] RUTAR 1893, p. 13.
[437] RUTAR 1893, p. 14.
[438] TAVANO, *Gorizia*, 1986, p. 155.
[439] ULMER 1993, p. 106.
[440] ACKERMAN, *The Villa*, 1995, pp. 135–158.

področja stavbarstva; rezultat tega so številne izvirno načrtovane in oblikovane stavbe, ki jim ni najti primerjave niti v sosednjih pokrajinah.[442] Tako se v zvezi s Thurnovo vilo v Vipolžah omenja celo Palladio, vendar bolj zaradi ugleda kot pa zaradi dejanskega avtorstva. Zanimivejši je obisk njegovega učenca Scamozzija v Vipavskem Križu in Krminu okoli leta 1605, kjer naj bi bil med drugim naredil načrte za Attemsovo in Thurnovo palačo v Gorici.[443] Vendar pa je videti, da je na arhitekturno ustvarjanje Goriške in Vipavske bolj vplival s svojimi traktati o arhitekturi kot pa z že zgrajenimi objekti.

Šele v zadnji četrtini 17. in na začetku 18. stoletja se na Goriškem pojavi v beneškem arhitekturnem krogu izobražen arhitekt oz. stavbarska delavnica, saj je v načrtovanju celote in tudi detajlov viden občuten kakovostni premik na višjo raven arhitekturnega ustvarjanja. Do zdaj je bila podrobneje raziskana le kiparska in kamnoseška dejavnost družine Pacassi, ki je imela sedež v Gorici, arhitektura pa je, z izjemo Nicolòja Pacassija, ostala nekoliko zanemarjena. Odprto ostaja avtorstvo stopnišča v vili Lanthieri v Velikih Žabljah, vile Studeniz ter obeh Attemsovih palač v Gorici in vile te rodbine v Podgori, ki jih ravno zaradi izrazito beneškega oblikovanja ne moremo pripisati avstrijskoklasicističnemu opusu Nicolòja Pacassija. Sredi 18. stoletja sta bili namreč, sodeč po arhivskih dokumentih v Gorici in okolici vodilni stavbarski delavnici Bon in Gianni, zanemariti pa ne gre niti delavnice Zulliani v Gradišču ob Soči.[444] S Pacassijevimi deli naj bi se cvetoče obdobje gradnje vil na Goriškem in Vipavskem tudi zaključilo.

Številni primeri so pokazali, da je trditev Damjana Prelovška, da so plemiške vile beneške *terraferme* izzvenele na slovenskem ozemlju, pravilna, čeprav je z oblikovnega stališča dokazov zanjo bolj malo.[445] Toliko več dokazov za to trditev najdemo, če vile določamo s funkcionalno tipologijo, saj za periferno umetnost zunaj večjih umetnostnih centrov na splošno velja, da ravno ta oddaljenost pogosto določa drugačne, izvirne oblike udejanjenja določene ideje.[446] To velja za vile v Furlaniji ter tudi za vile na Goriškem in Vipavskem, saj najdemo v obeh pokrajinah očitne vzporednice z vilami v Venetu.

Baročna vila je torej v ožjem pomenu besede rezidenca in središče poljedelske dejavnosti zemljiške, plemiške posesti. Bistveno zanjo je, da je bila zgrajena med 15. in 18. stoletjem, da predstavlja urbano obliko v italijanskem okolju in da je njen lastnik živel v tesni povezavi z mestom in podeželjem tako, da je lahko zadovoljil potrebe, povezane z obema načinoma življenja.[447] Če definicijo nekoliko poenostavimo, je vila italijanska različica podeželskega dvorca ali graščine in s tem izraz določenih kulturnih, gospodarskih in zgodovinskih razmer tudi na slovenskem ozemlju.

[441] VALVASOR 1689, pp. 319–320.
[442] PRELOVŠEK, *Benetke,* 1989, p. 237.
[443] PALLUCCHINI 1935, p. 525.
[444] Cf. SERAŽIN 2000.
[445] PRELOVŠEK, *Benetke,* 1989, p. 237.
[446] Cf. BIANCHI-BANDINELLI 1990.
[447] ULMER 1993, p. 301.

SLIKOVNO GRADIVO

1

2

3

1 Gorica (Gorizia), grad
2 Branik, Grad Lanthieri
3 Števerjan (San Floreano), grad Tacco

4

5

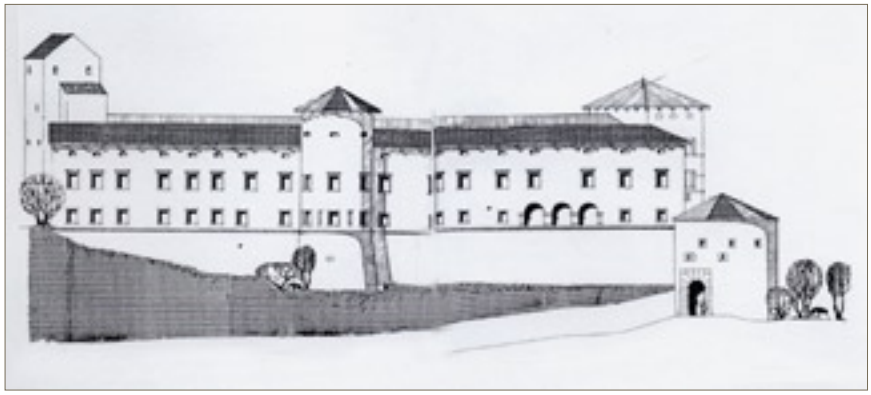

6

4 Števerjan (San Floreano), grad Tacco, dvorišče
5 Štanjel
6 Štanjel, graščina Cobenzl

7

8

9

7 Vipavski Križ, katastrski načrt (1822)
8 Vipavski Križ, grad Thurn (Attems)
9 Spodnji Rušč (Russis di Sotto), vila Orzon

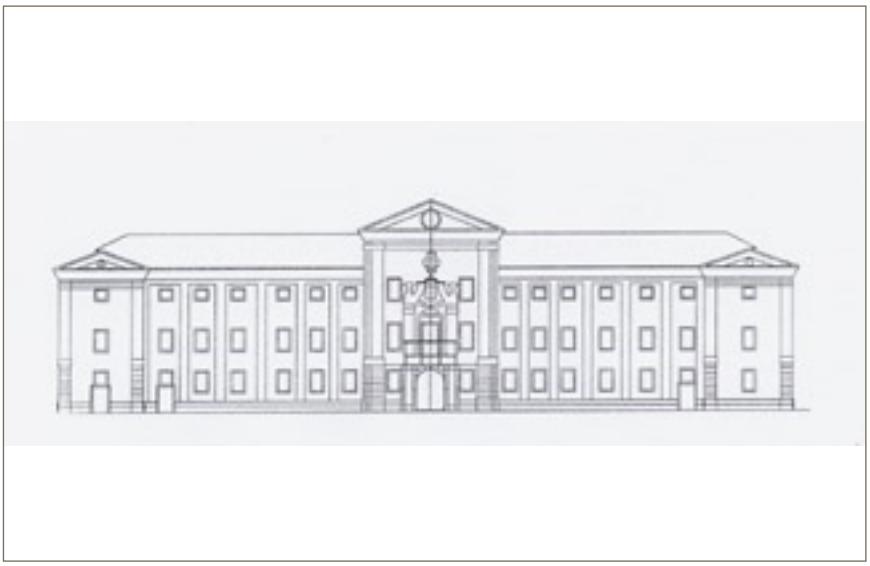

19

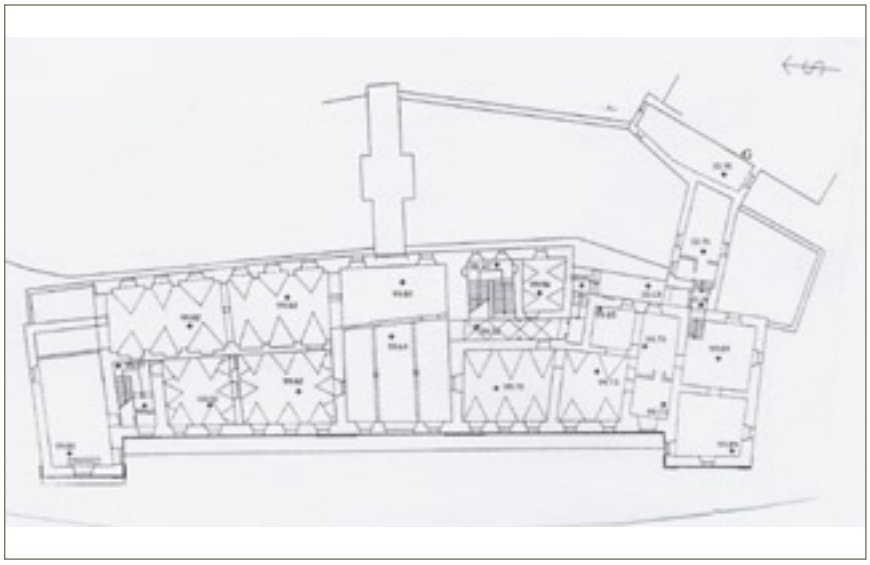

20

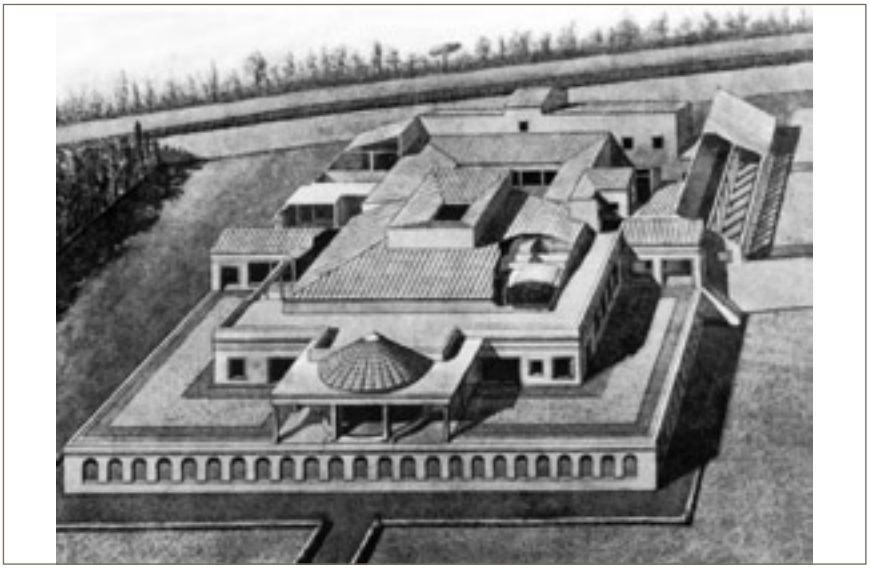

21

19 Vipava, dvorec Lanthierijeve graščine
20 Vipava, tloris dvorca Lanthierijeve graščine
21 Pompeji, Villa dei Misteri

22

23

22 Villa Laurentium
23 Model vile po De Crescentiusu

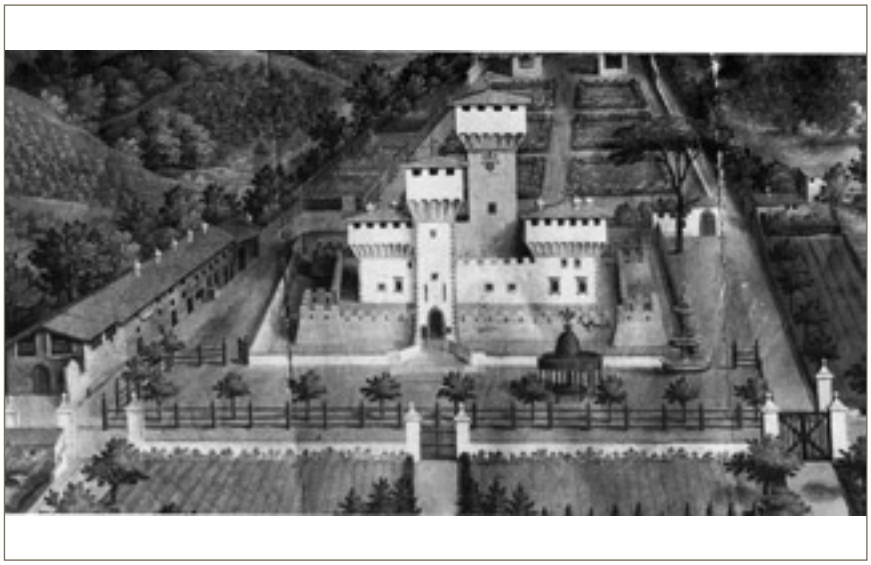

24

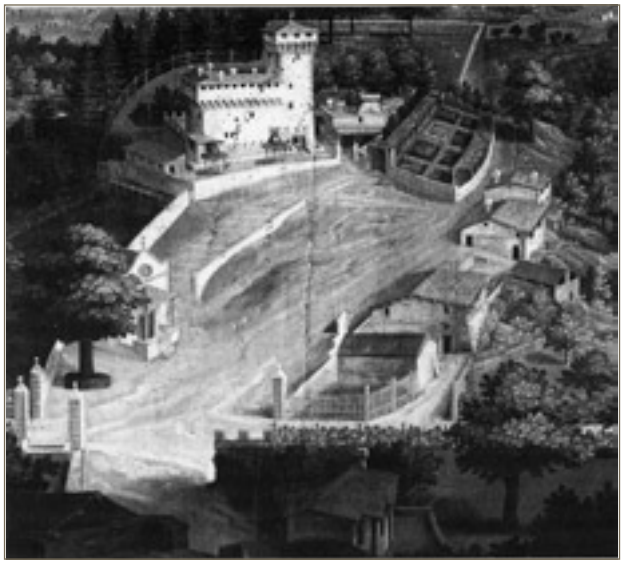

25

26

24 Cafaggiolo, vila Medici
25 Trebbio, vila Medici
26 Fiesole, vila Medici

27

28

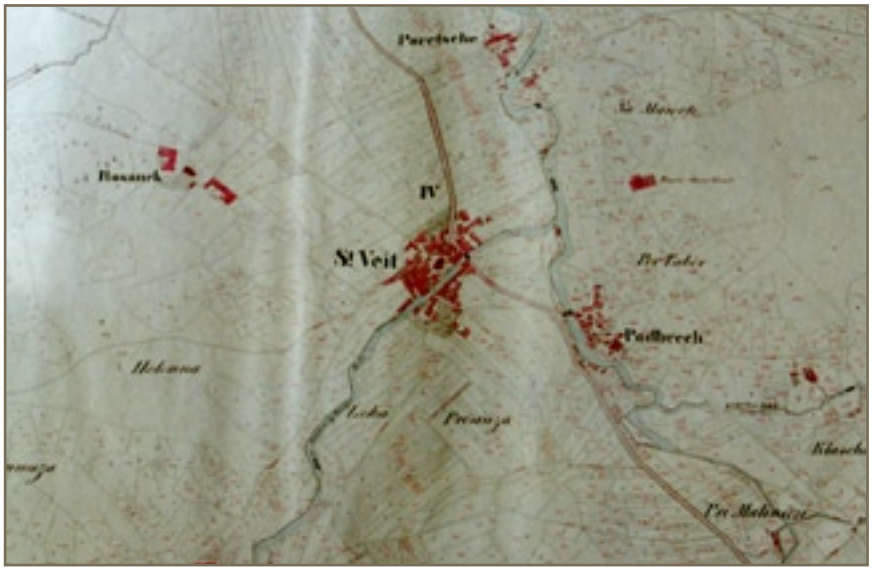

29

27 Šempas, domačija Čuk
28 Visinale, vila Cavazza
29 Katastrski načrt Šentvida, kasneje Podnanosa (1822)

30

31

32

30 Katastrski načrt vile Rossetti, Podbrje pri Podnanosu
31 Vila Rossetti po Valvasorju (1689)
32 Vila Rossetti po Valvasorju, risba (ok. 1677)

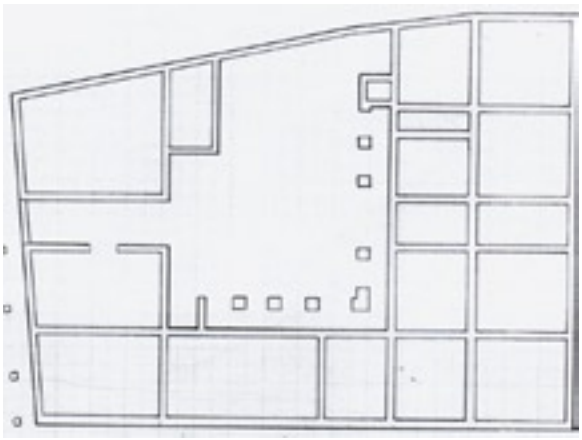

33

34

35

33 Podbrje, tloris vile Rossetti
34 Podbrje, starejši ohranjeni del rezidenčnega poslopja vile Rossetti
35 Podbrje, vila Rossetti, južni trakt

36

37

38

36 Podbrje, vila Rossetti, dvoriščna stran južnega trakta
37 Podbrje, vila Rossetti, dvoriščna stran rezidenčnega poslopja
38 Settimo di Pescatina (okolica Verone), vila Sparavieri (15. stol.)

39

40

41

39 Katastrski načrt Ozeljana (1822)
40 Ozeljan, vila Zucatto, stopnišče med cerkvijo in rezidenčnim poslopjem vile
41 Ozeljan, vila Zucatto, rezidenčno poslopje

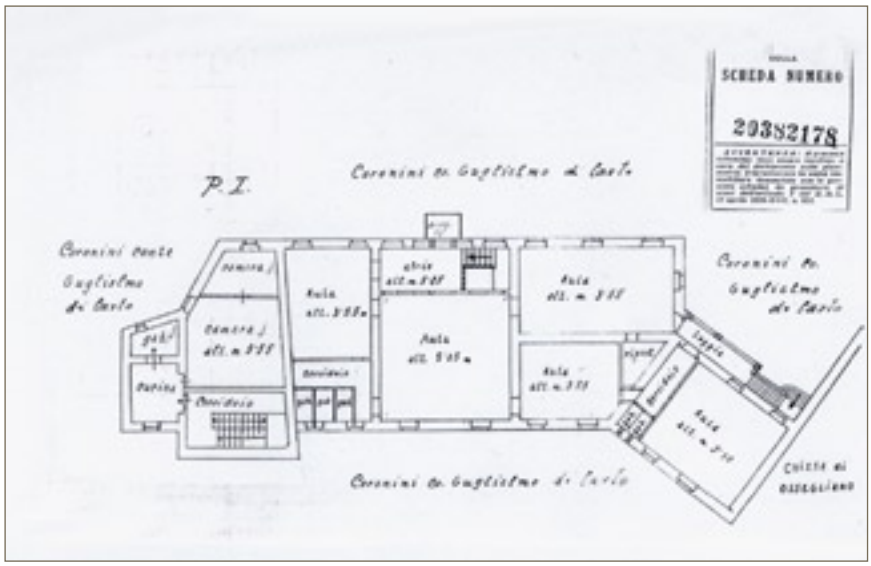

42

43

44

42 Ozeljan, vila Zucatto, tloris rezidenčnega poslopja
43 Ozeljan, vila Zucatto, stopnišče v parku
44 Ozeljan, vila Zucatto, portal in balkon rezidenčnega poslopja

45

46

47

45 Vicenza, vila delle Cattane
46 Buttrio, vila Camino
47 Podnanos, vila Zajčji grad

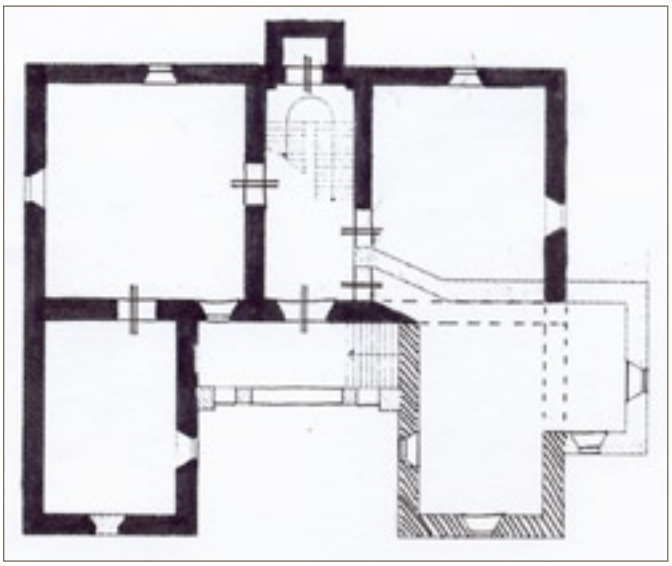

48

49

50

48 Podnanos, vila Zajčji grad, tloris
49 Lavolo di Albertone pri Vicenzi, vila Ricci »Ca' Bursa«
50 Podnanos, vila Zajčji grad, levi stolp

51

52

53

51 Katastrski načrt Šentvida z zajčjim gradom (1822)
52 Podnanos, vila Zajčji grad, kalôna ali porton
53 Palača ob Canal' Grande v Benetkah (16. stol.)

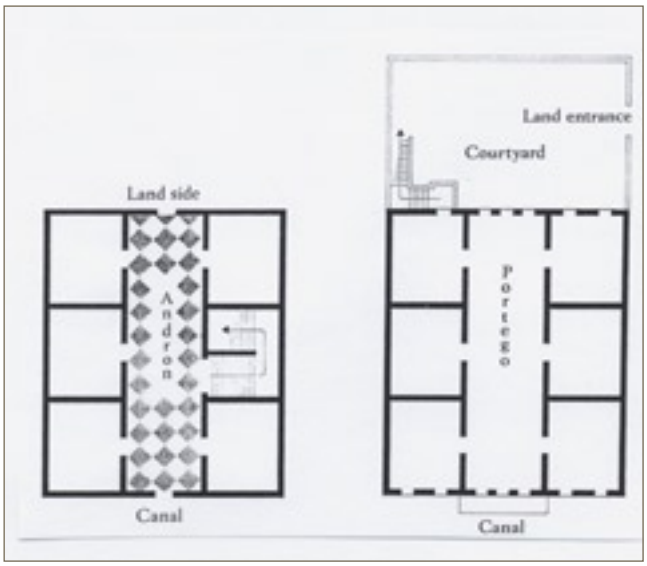

54

55

56

54 Shemi tlorisne zasnove pritličja in *piano nobile* beneške palače
55 Moš (Mossa), vila Cobenzl, južno pročelje
56 Moš (Mossa), vila Cobenzl, vzhodno pročelje

57

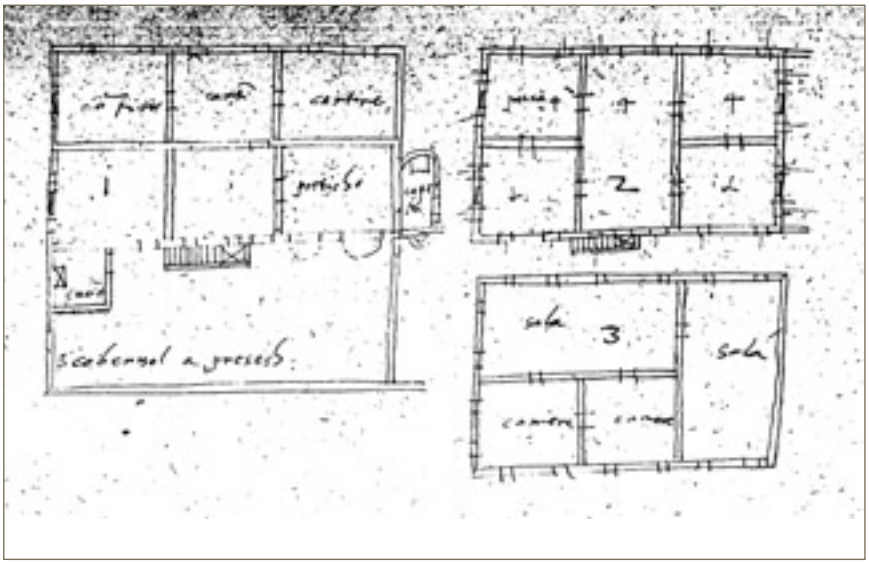

57a

58 - 59

57 Moš (Mossa), vila Cobenzl, severno pročelje
57a Dvorna knjižnica na Dunaju, kodeks 10935, tloris vile Cobenzl na Proseku
58 Moš (Mossa), vila Cobenzl, portal na severnem pročelju
59 Moš (Mossa), vila Cobenzl, trifora na južnem pročelju

60

61

62

60 Moš (Mossa), vila Cobenzl, vhod v kapelo
61 Landris di Sedico (Belluno), vila Rudio
62 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl

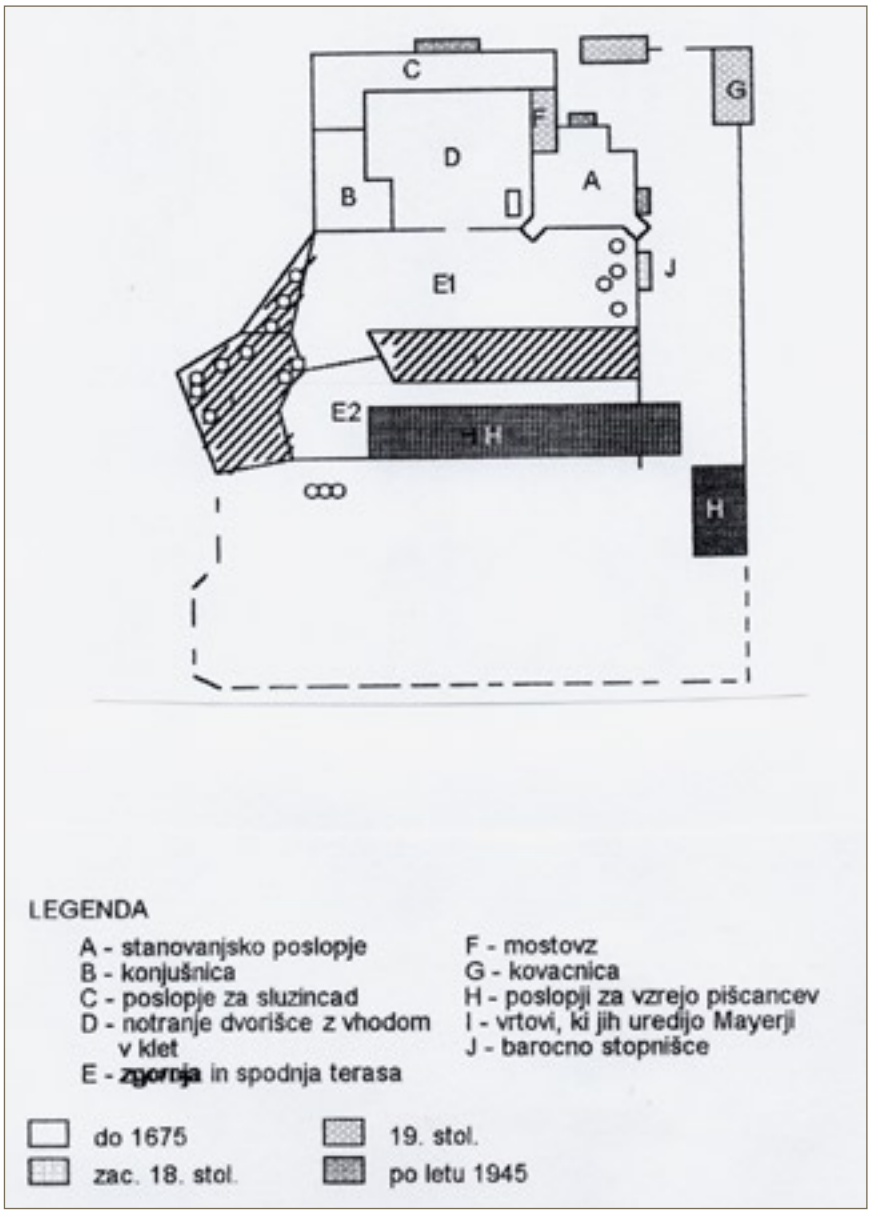

63

64

63 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl, shema kompleksa
64 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl, glavna fasada rezidenčnega poslopja

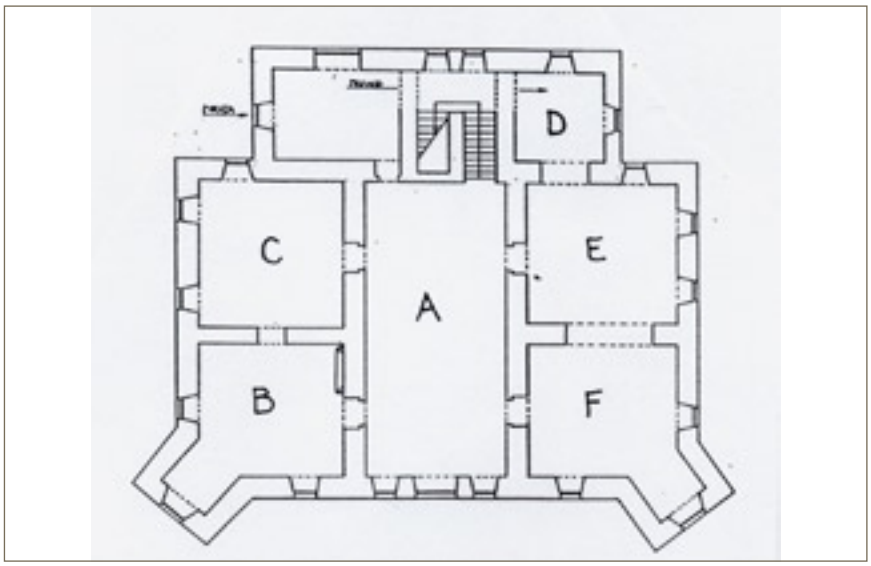

65

66

67

65 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl, tloris rezidenčnega poslopja
66 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl, vogalni stolp
67 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl, notranjščina vogalnega stolpa

68

69

70

68 Ljubljana, Codellijev kanonikat
69 Gabrje pri Vipavi, hiša 38-39
70 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl, zvončnica nad kapelo

71

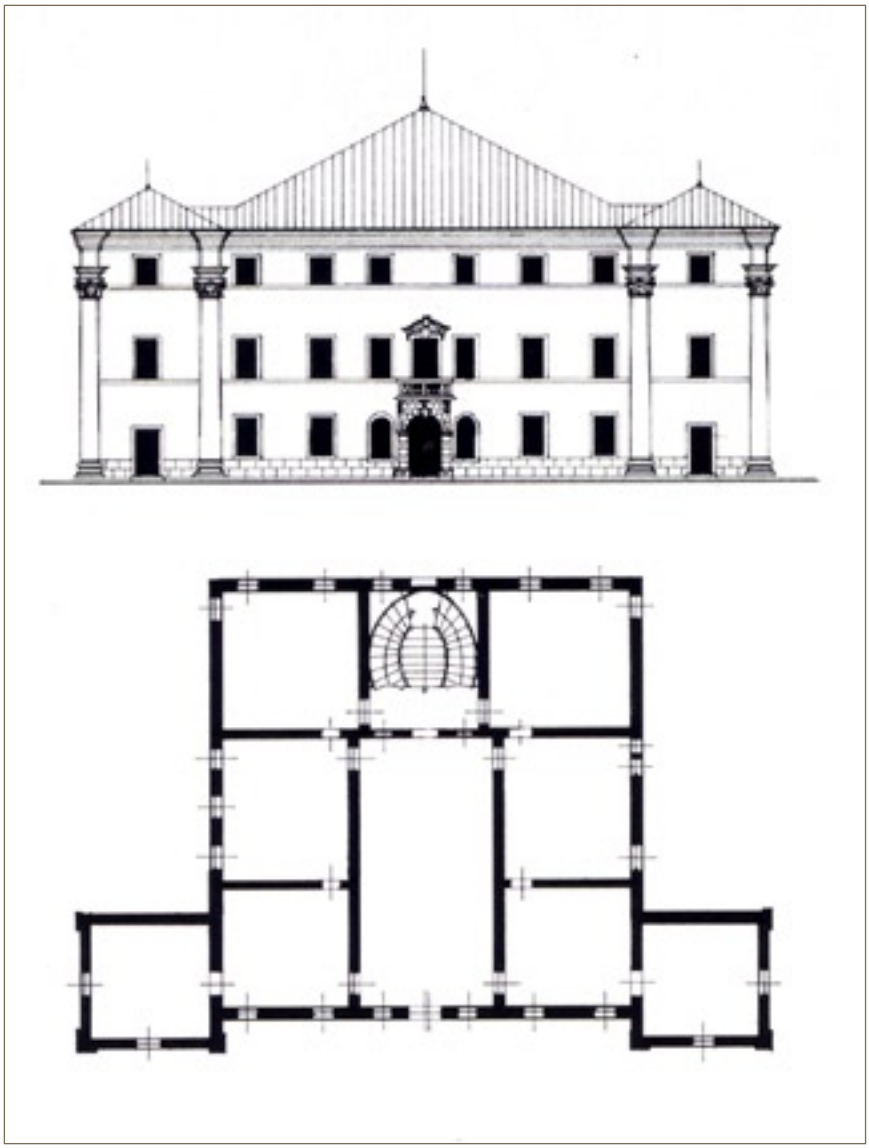

72 - 73

71 Lože pri Vipavi, vila Cobenzl, baročno stopnišče na vrt
72 Tapogliano, vila Pace
73 Tapogliano, vila Pace, tloris

74

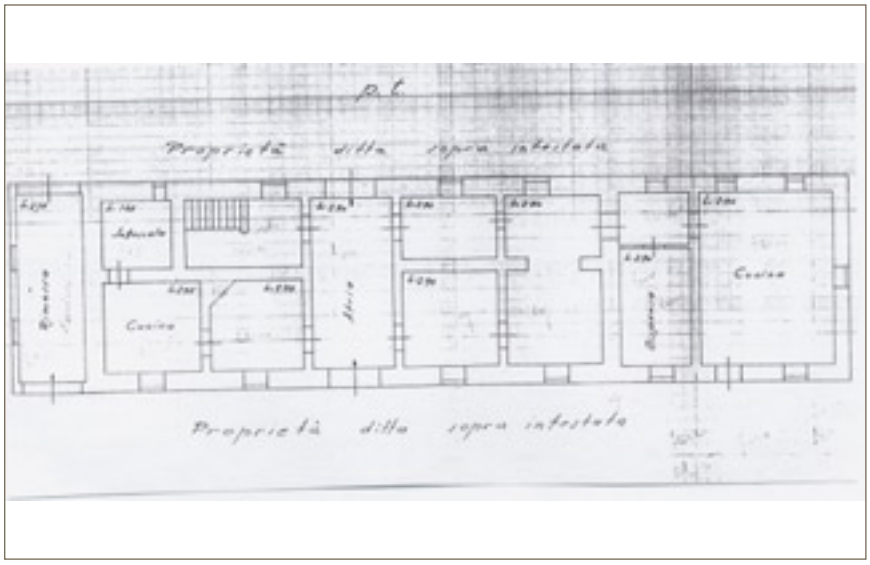

75

76

74 Solkan, vila Bartolomei, rezidenčno poslopje
75 Solkan, vila Bartolomei, tloris rezidenčnega poslopja
76 Solkan, vila Bartolomei, vzhodno pročelje s parkom

77

78

79

77 Cortello, vila Caiselli
78 Gorizzo, vila Colloredo
79 Musculetto, vila Colloredo

80

81

82

80 Logatec, graščina Cobenzl
81 Cricoli, vila Trissino (Vicenza)
82 Cesta, vila Nemitzhof, vhod v dvorišče

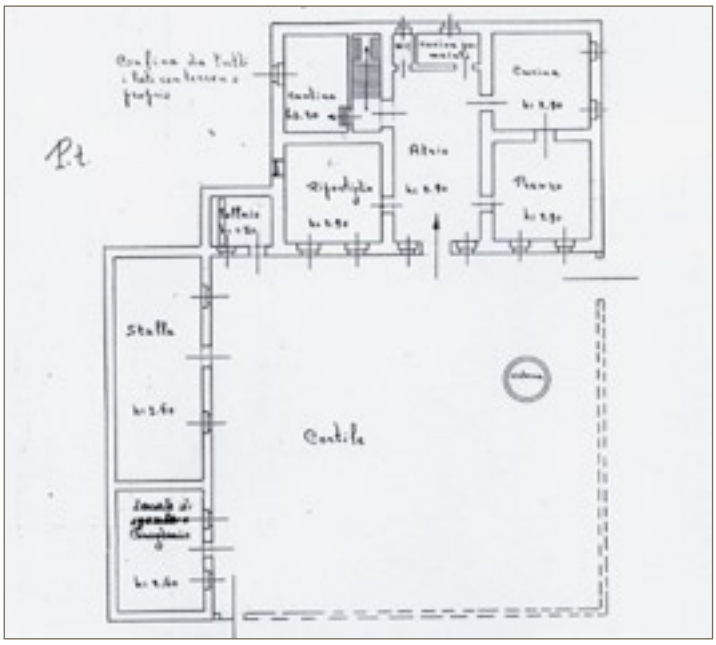

83

84

85

83 Cesta, vila Nemitzhof
84 Cesta, vila Nemitzhof, rezidenčno poslopje
85 Cesta, vila Nemitzhof, portal rezidenčnega poslopja s strelnicama

86

87

88

86 Cesta, vila Nemitzhof, zadnja stran rezidenčnega poslopja
87 Cesta, vila Nemitzhof, line za golobe
88 Kromberk, vila Coronini, severno pročelje rezidenčnega poslopja s parkom

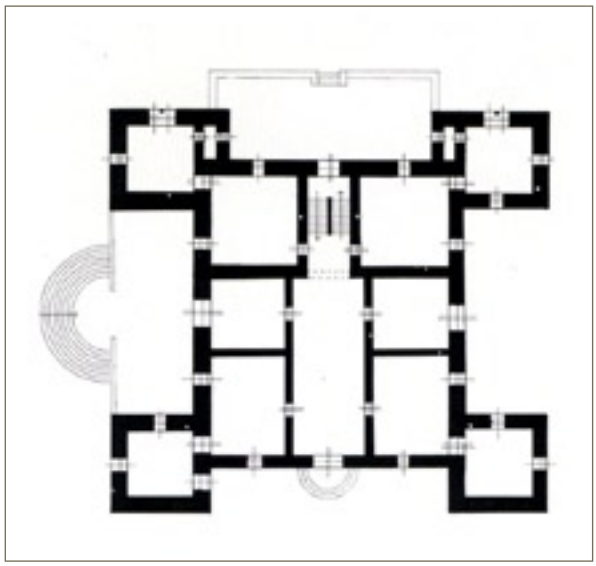

89

90

91

89 Kromberk, vila Coronini, tloris rezidenčnega poslopja
90 Kromberk, vila Coronini, vzhodno pročelje
91 Kromberk, vila Coronini, portal iz goriške uršulinske cerkve

92 - 93

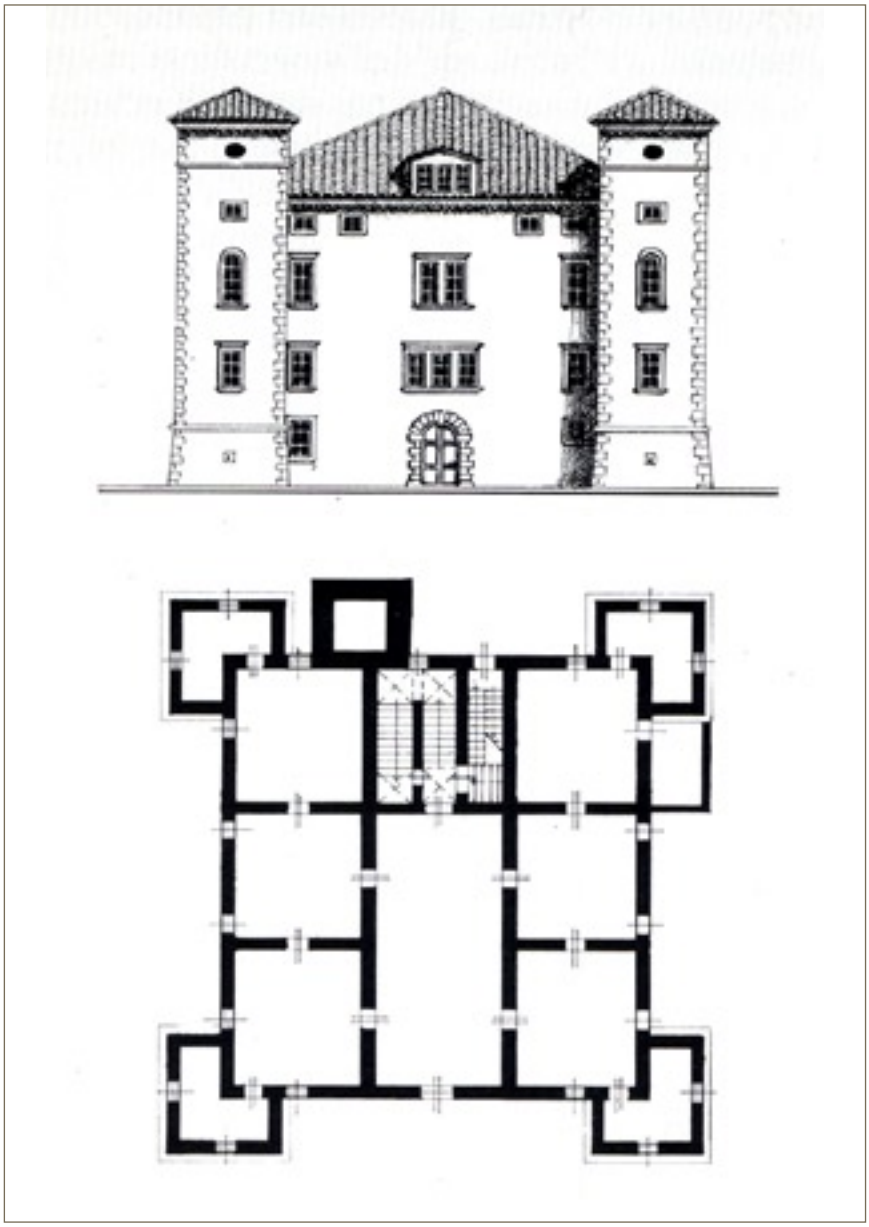

94 - 95

92 Kromberk, vila Coronini, južno pročelje
93 Kromberk, vila Coronini, portal iz goriškega jezuitskega kolegija
94 Rubije, vila Coronini, rekonstrukcija rezidenčnega poslopja
95 Rubije, vila Coronini, tloris rezidenčnega poslopja

96

97

98

96 Rubije, vila Coronini, pred prvo svetovno vojno
97 Dobrovo, vila Colloredo
98 Dobrovo, vila Colloredo

99

100

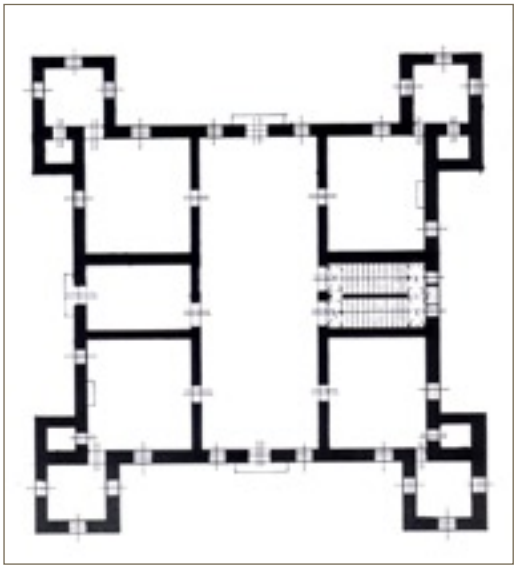

101

99 Dobrovo, vila Colloredo, glavna fasada rezidenčnega poslopje
100 Dobrovo, vila Colloredo, zadnja stran s stopniščem
101 Dobrovo, vila Colloredo, tloris rezidenčnega poslopja

102

103

104

102 Dobrovo, vila Colloredo, strelnici na stolpu
103 Dobrovo, vila Colloredo, notranjščina *piano nobile*
104 Susans, vila Colloredo

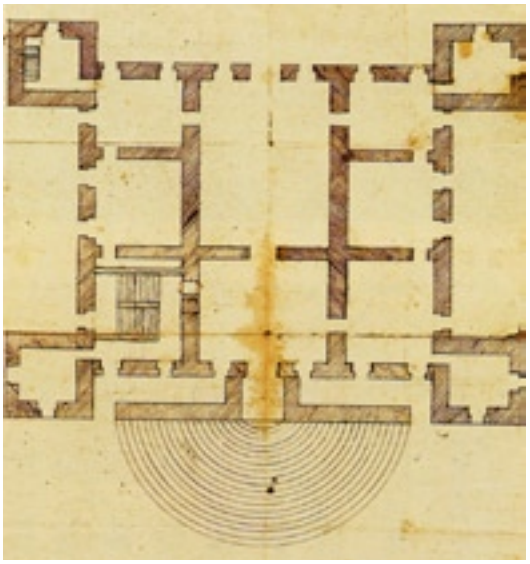

105

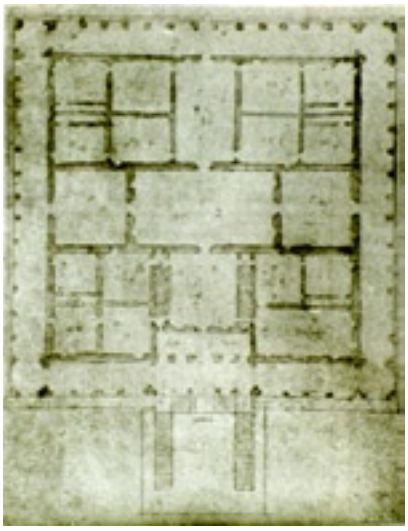

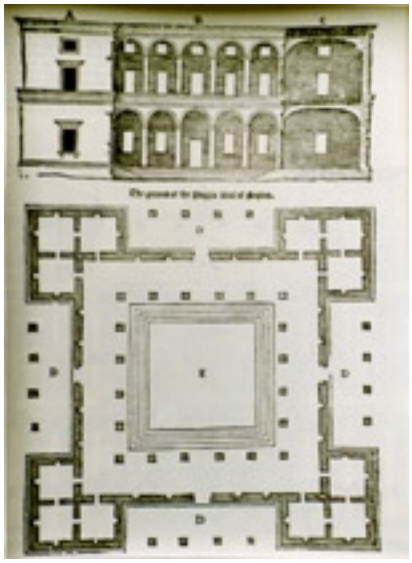

106 - 107

108

105 Susans, vila Colloredo, prvotni tloris rezidenčnega poslopja
106 Antonio da Sangallo, načrt vile Medici v Poggio a Caiano
107 Giuliano da Maiano, načrt vile v Poggio Reale pri Neaplju (Serliova risba)
108 Mantova, grad rodbine Gonzaga

109

110

111

109 Bassano del Grappa, vila Rezzonigo
110 Gravedona, vila Gallio
111 Gravedona, vila Gallio, tloris rezidenčnega poslopja

112

113

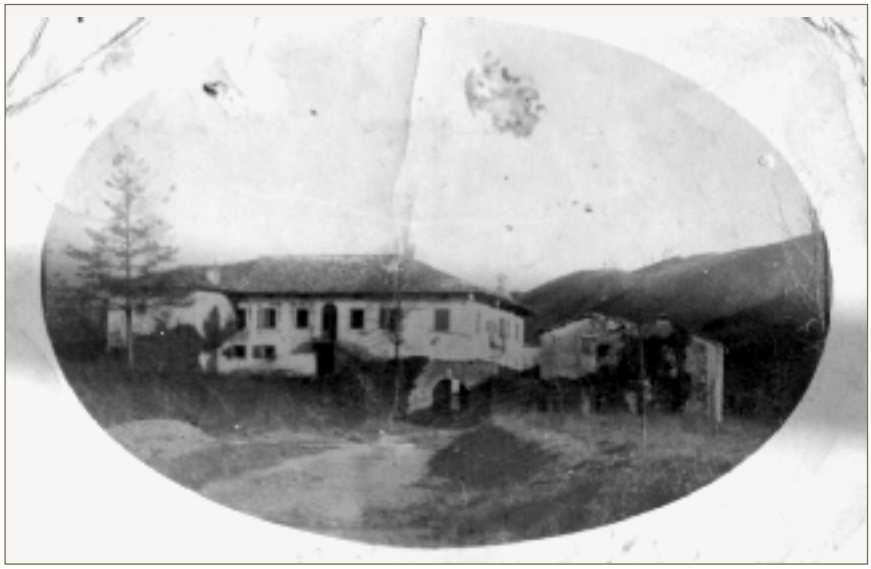

114

112 Spittal na Koroškem, palača Porcia
113 Monte Olivetto (Španjolišče) pri Renčah, vila Coronini
114 Monte Olivetto (Španjolišče) pri Renčah, vila Coronini, pred drugo svet. vojno

115

116

117

115 Monte Olivetto (Španjolišče) pri Renčah, vila Coronini, po drugi svet. vojni
116 Buttrio, vila Camino
117 Buttrio, vila Camino, tloris

118

119

120

118 Ronchi di Manzano, vila Ottelio
119 Ronchi di Manzano, vila Ottelio, rezidenčno poslopje
120 Katastrski načrt Velikih Žabelj (1822)

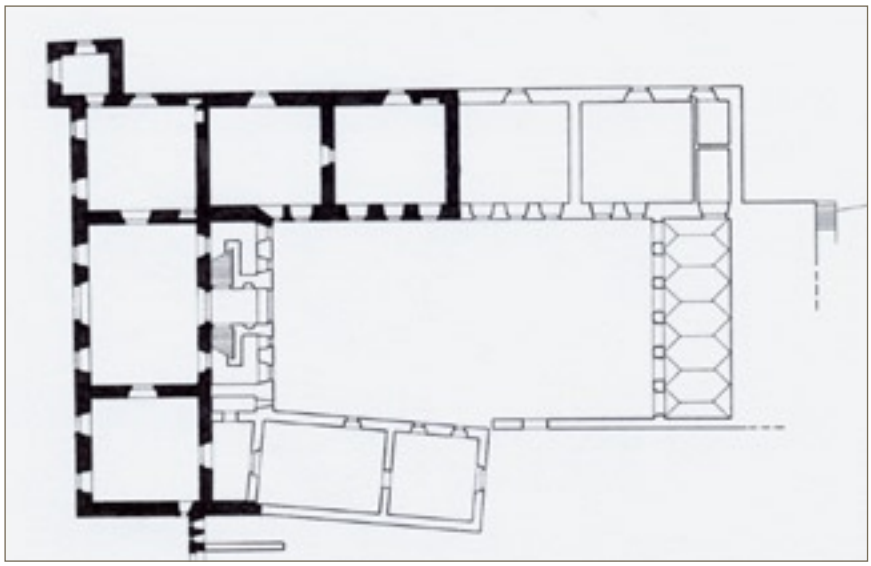

121

122

123

121 Velike Žablje, vila Lanthieri, tloris
122 Velike Žablje, vila Lanthieri, glavno pročelje rezidenčnega poslopja
123 Velike Žablje, vila Lanthieri, vhod v staro dvorišče

124

125

126

124 Velike Žablje, vila Lanthieri, stranska fasada s stolpom
125 Velike Žablje, vila Lanthieri, dvoriščna stran rezidenčnega poslopja
126 Velike Žablje, vila Lanthieri, dvoriščna stran gospodarskih poslopij

127 - 128

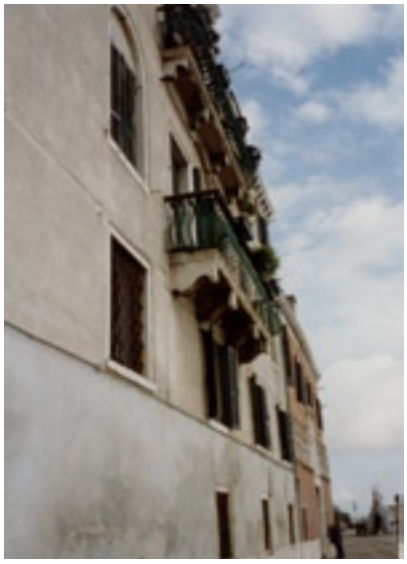

129 - 130

131

127 Velike Žablje, vila Lanthieri, portal z *velbom*
128 Velike Žablje, vila Lanthieri, konzole
129 Benetke, levje konzole
130 Benetke, stilizirane levje konzole
131 Benetke, palača Zecca

132 - 133

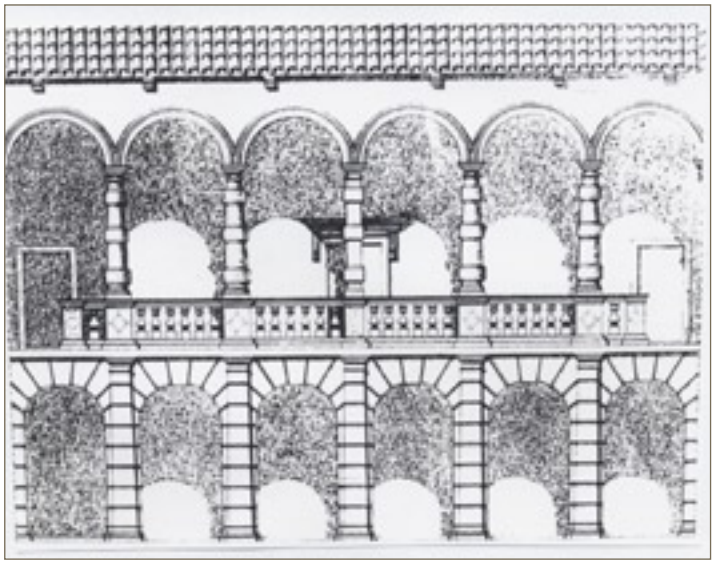

134

135

132 Velike Žablje, vila Lanthieri, stopnišče
133 Velike Žablje, vila Lanthieri, vhod na stopnišče
134 Velike Žablje, vila Lanthieri, rekonstrukcija podrtega trakta
135 Gorica, palača Attems-Heiligenkreuz, stopniščni trakt

136 - 137

138

139

136 Gorica, palača Attems-Petzenstein, stopnišče
137 Bagnola, vila Widmann, stopniščni trakt
138 Gradišče ob Soči, palača Thurn, stopnišče
139 Slap pri Vipavi, vila Lanthieri

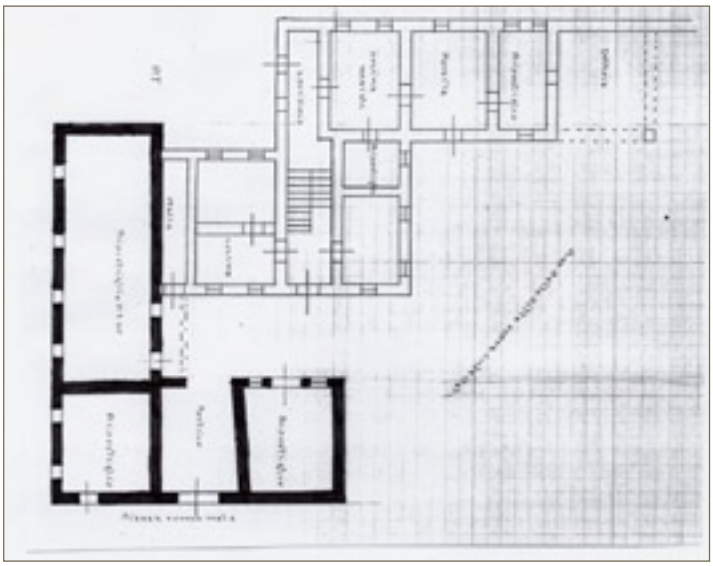

140

141

142

140 Slap pri Vipavi, vila Lanthieri, tloris
141 Slap pri Vipavi, vila Lanthieri, stranska fasada rezidenčnega poslopja
142 Slap pri Vipavi, vila Lanthieri, *velb*

143

144 - 145

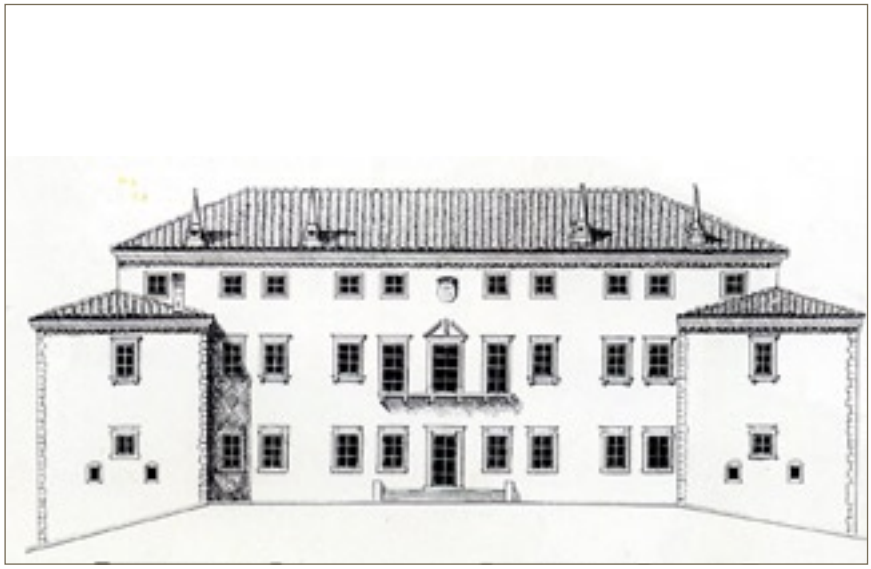

146

143 Slap pri Vipavi, vila Lanthieri, dvorišče
144 Slap pri Vipavi, ž. c. sv. Matije, zunanja stran kora
145 Slap pri Vipavi, ž. c. sv. Matije, kapela sv. Notburge
146 Vipolže, vila Thurn

147

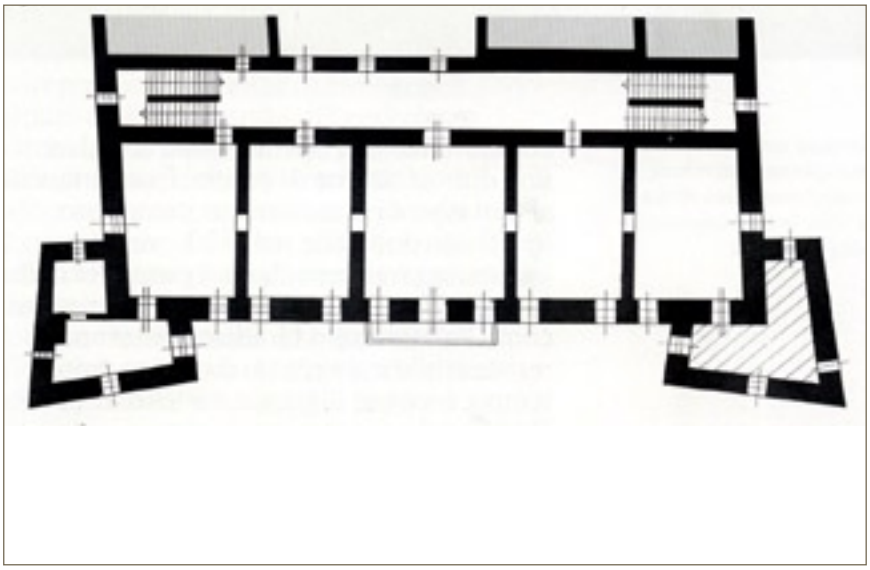

148

149

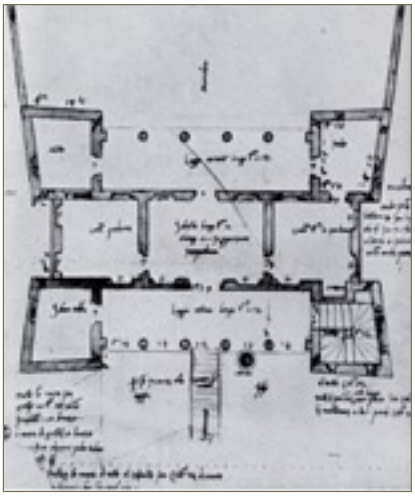

150

147 Vipolže, vila Thurn, glavna fasada rezidenčnega poslopja
148 Vipolže, vila Thurn, tloris rezidenčnega poslopja
149 Pietro Donda, katastrski posnetek Vipolž (1776)
150 Baldassare Peruzzi, načrt za utrjeno vilo

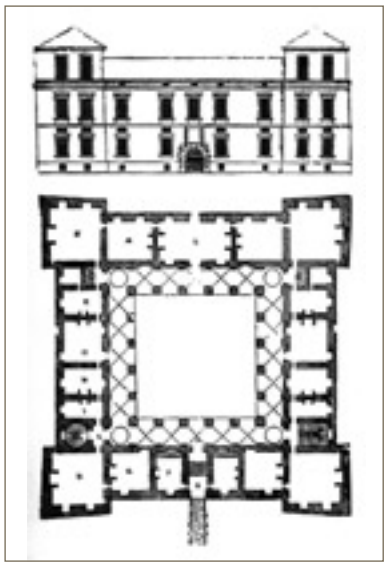

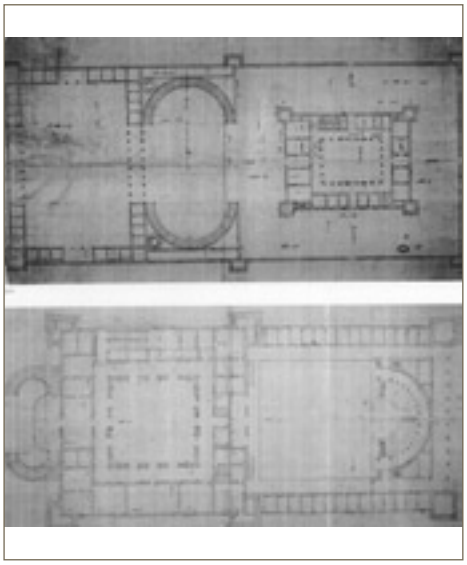

151 - 152

153 - 154

155 - 156

151 Sebastiano Serlio, načrt za utrjeno vilo s štirimi stolpi
152 Jacopo Barozzi da Vignola, načrt za palačo Farnese v Piacenzi
153 Vipolže, vila Thurn, stolp
154 Vipolže, vila Thurn, dimnik
155 Vipolže, vila Thurn, okno v stolpu
156 Vipolže, vila Thurn, okna v pritličju glavne fasade

157 - 158

159 - 160

161

157 Vicenza, Palazzo del Podestà
158 Vipolže, vila Thurn, ostanki kamina v *piano nobile*
159 Sebastiano Serlio, kamin
160 Vipolže, vila Thurn, stopnišče
161 Bottenicco pri kraju Moimacco, vila Claricini-Dornpacher

162

163

164

162 Katastrski načrt Šempasa (1822)
163 Šempas, vila Mainardi
164 Šempas, vila Mainardi, *velb*

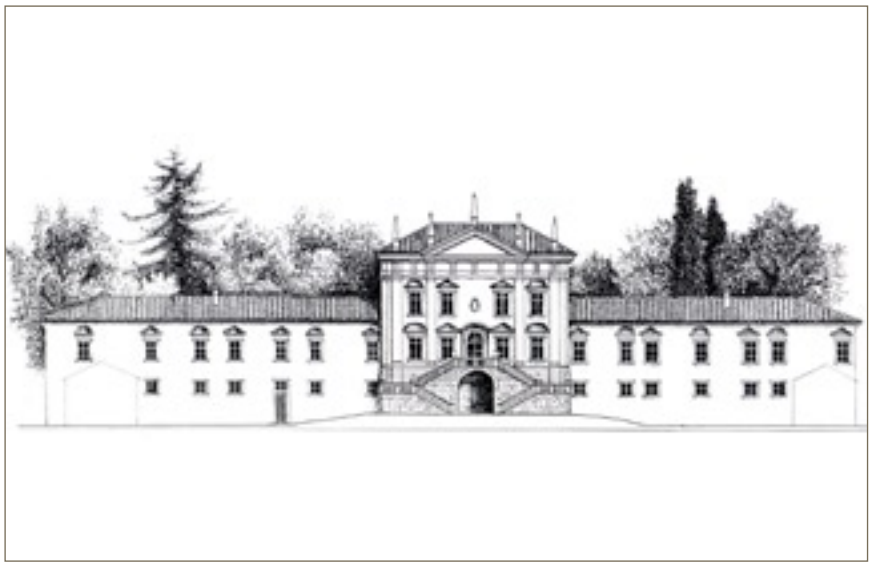

165

166

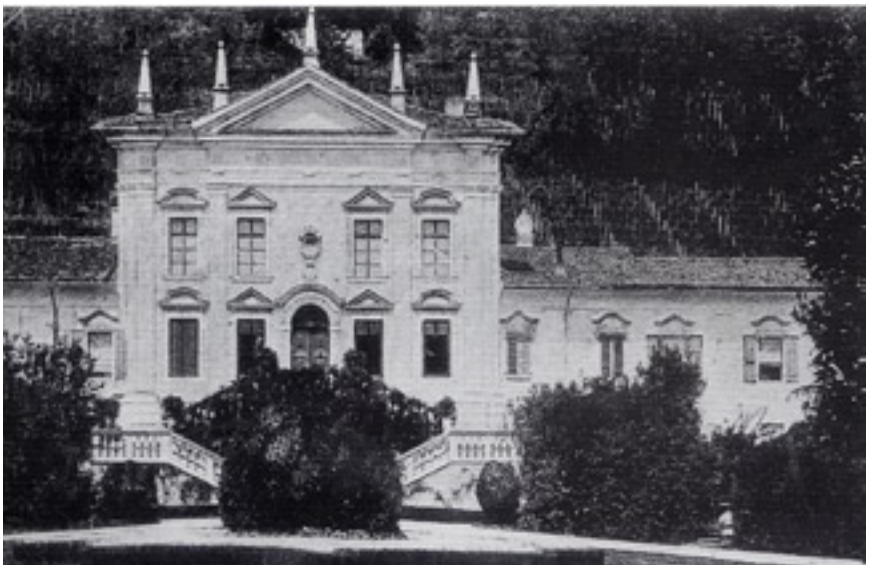

167

165 Podgora (Piedimonte), vila Attems-Petzenstein, rekonstrukcija
166 Podgora, vila Attems-Petzenstein, pred prvo svet. vojno
167 Podgora, vila Attems-Petzenstein, rezidenčno poslopje

168 - 169

170

171

168 Gorica, palača Attems-Petzenstein
169 Gorica, palača Attems-Petzenstein, portal s serliano
170 Gorica, palača Attems-Petzenstein, stopnišče
171 Passariano, vila Manin

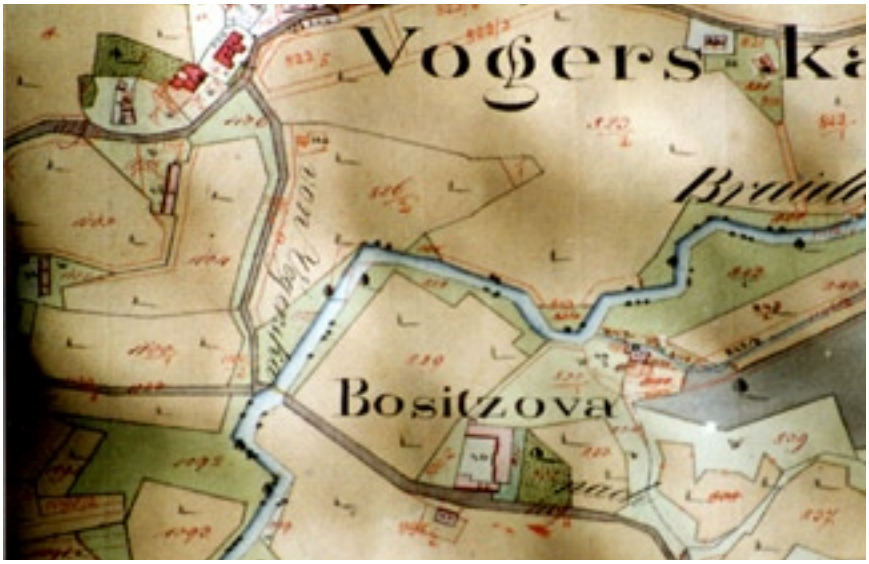

172

173

174

172 Katastrski načrt Vogrskega (1822)
173 Vogrsko, vila Božič
174 Vogrsko, vila Božič, tloris

175 - 176

177

178

175 Vogrsko, vila Božič, rezidenčno poslopje
176 Vogrsko, vila Božič, levo krilo s konjušnico
177 Vogrsko, vila Božič, desno krilo
178 Vogrsko, vila Božič, desno krilo s kapelo

179

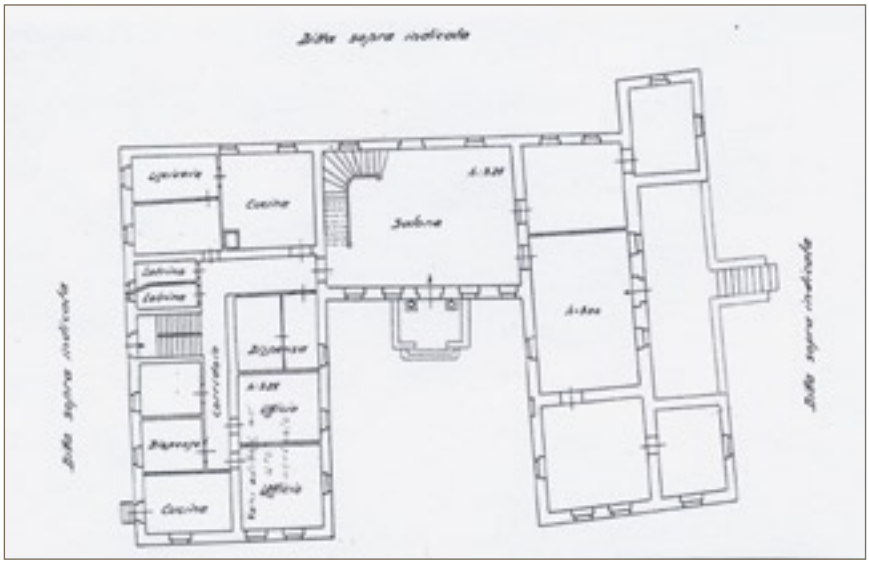

180

181

179 Vipolže, vila Teuffenbach, rezidenčno poslopje
180 Vipolže, vila Teuffenbach, tloris rezidenčnega poslopja
181 Vipolže, vila Teuffenbach, gospodarska poslopja

182

183

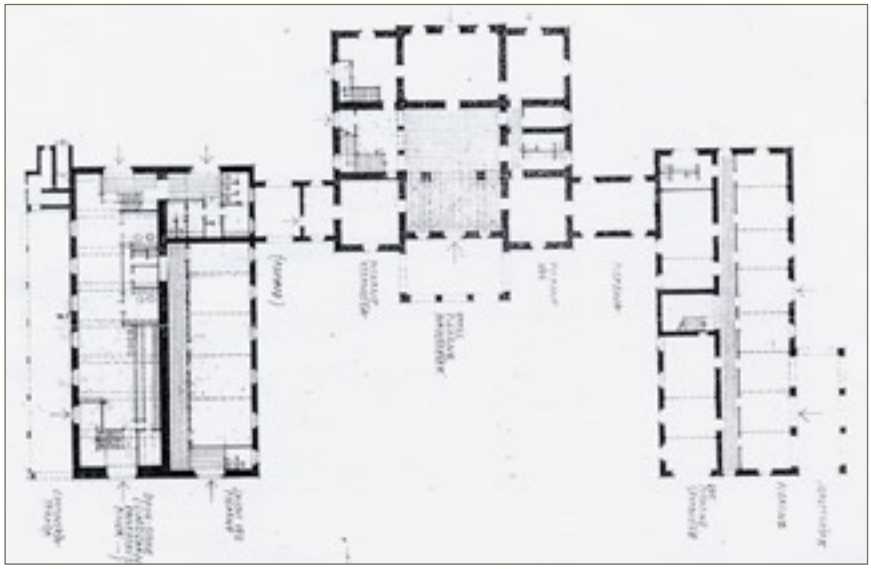

184

182 Šempeter pri Gorici, vila Coronini, strešni zaključek glavne fasade
183 Šempeter pri Gorici, vila Coronini
184 Šempeter pri Gorici, vila Coronini, tloris vile

185

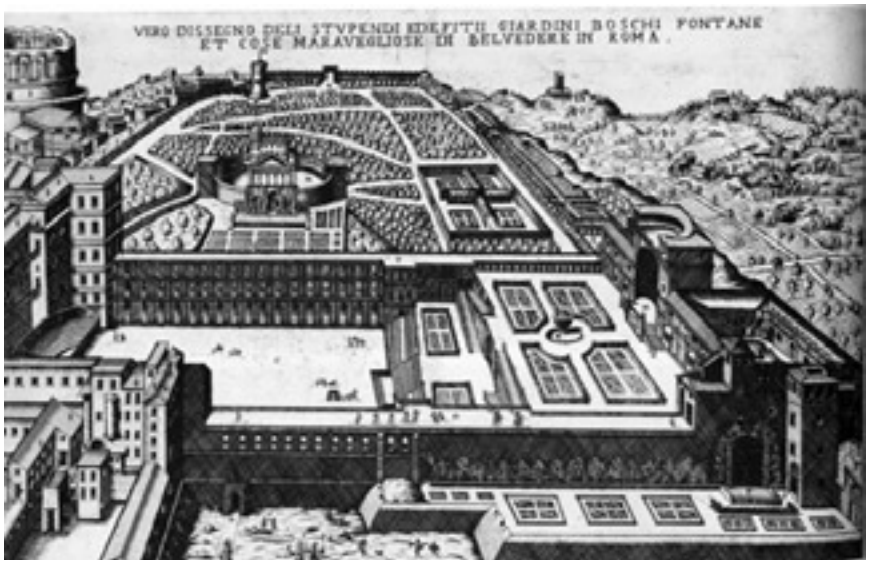

185a

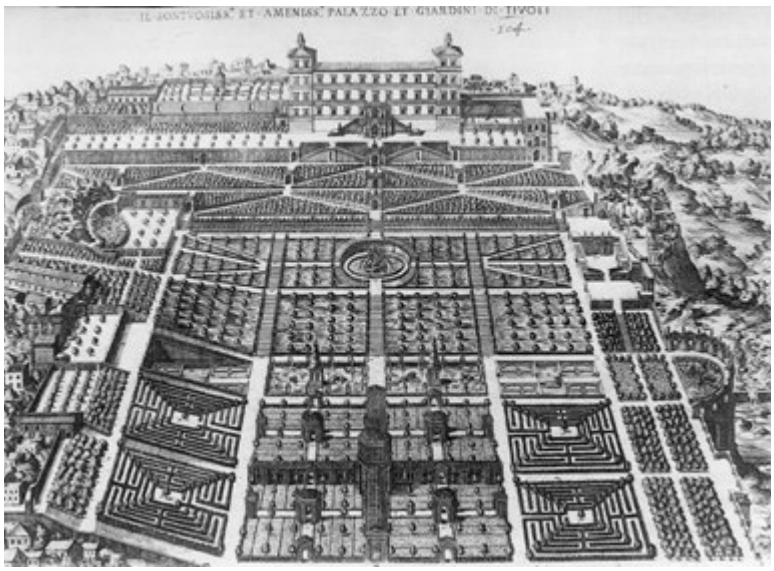

185b

185 Kromberk, vila Coronini, park
185a Vatikan, slavnostno dvorišče vile Belvedere
185b Tivoli, vila d'Este

186

187

188

186 Kojsko, vila Coronini
187 Kojsko, vila Coronini, rezidenčno poslopje
188 F. Andreas, Kojsko, detajl, 1852

189 - 190

191

192 - 193

189 Kojsko, vila Coronini, trakt z biforo
190 Kojsko, vila Coronini, portal *velba*
191 Kojsko, vila Coronini, del rezidenčnega poslopja
192 Kojsko, vila Coronini, manjši portal
193 Kojsko, vila Coronini, portal, vzidan v prečni trakt

194

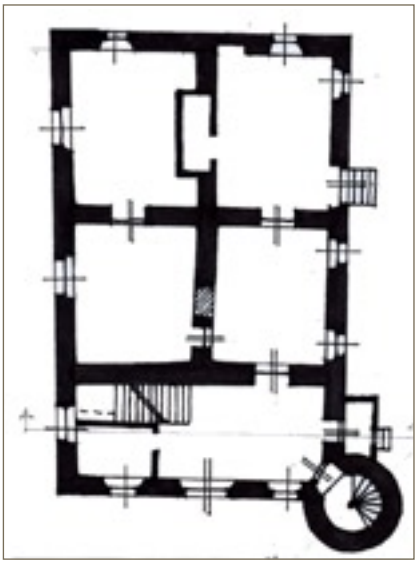

195 - 196

197

194 Ceglo, vila Gradič, rezidenčno poslopje
195 Ceglo, vila Gradič, tloris rezidenčnega poslopja
196 Ceglo, vila Gradič, kapela
197 Ceglo, vila Gradič, konzolni venec stolpa

198 - 199

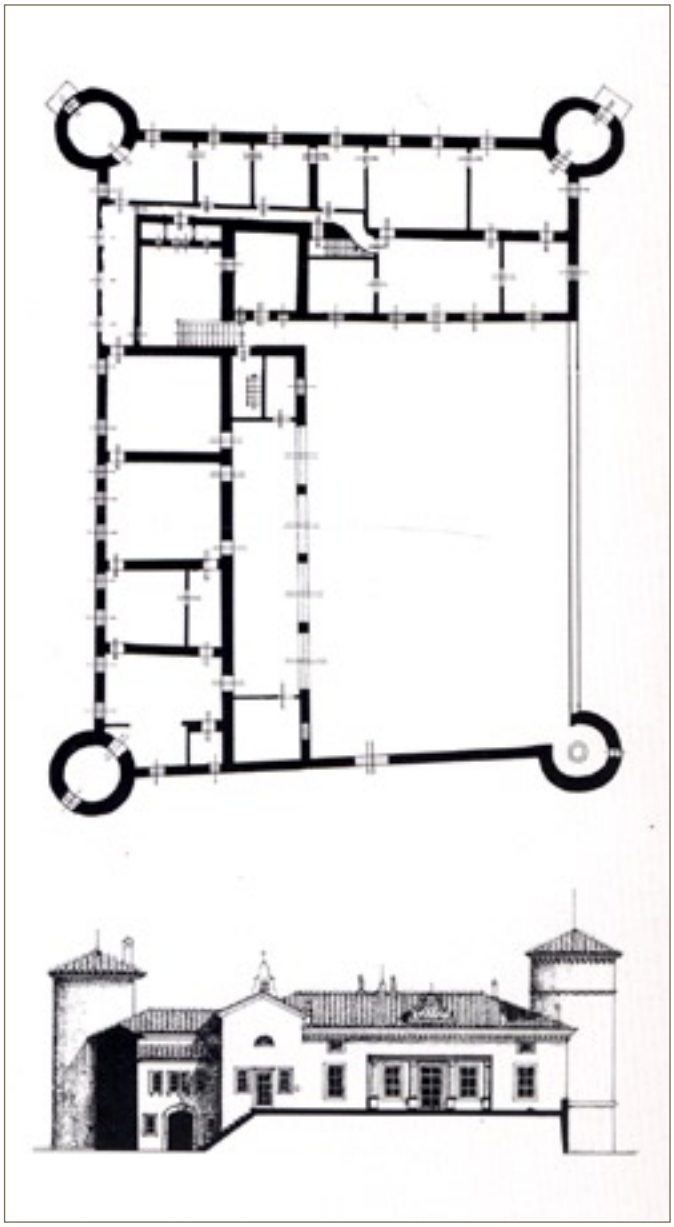

200 - 201

198 Rocca Bernarda, vila Valvason
199 Rocca Bernarda, vila Valvason, stolp
200 Rocca Bernarda, vila Valvason, tloris
201 Rocca Bernarda, vila Valvason, prvotno rezidenčno poslopje s kapelo

202

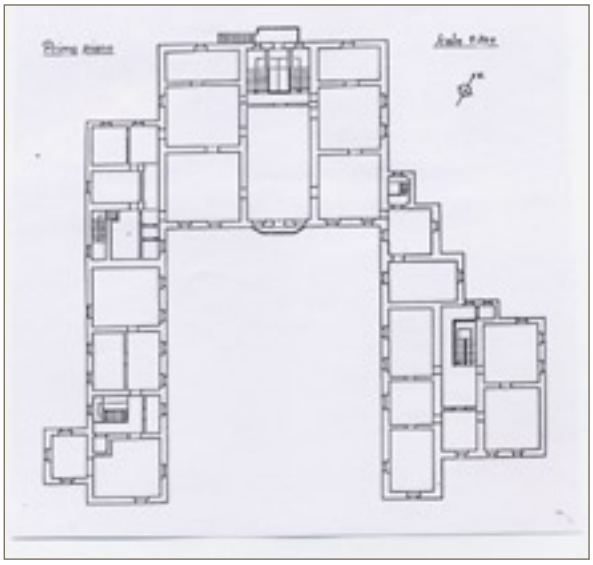

203

204

202 Gorica, vila Studeniz
203 Gorica, vila Studeniz, tloris
204 Gorica, vila Studeniz, vhodna veža

205 - 206

207

208 - 209

205 Gorica, vila Studeniz, glavno pročelje rezidenčnega poslopja
206 Gorica, palača v ulici Rastello
207 Gorica, vila Zengraf
208 Gorica, vila Zengraf, zadnja fasada
209 Gorica, vila Zengraf, desni stolp

210

211

212 - 213

210 Gorica, vila Zengraf, glavna fasada rezidenčnega poslopja
211 Gorica, vila Zengraf, *loggia*
212 Gorica, vila Zengraf, kapela sv. Ane
213 Gorica, vila Zengraf, *tempietto*

214

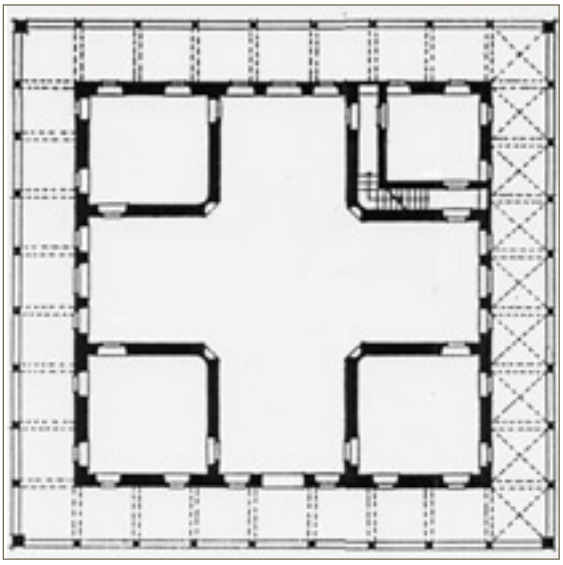

215

216

214 Zemono, vila Belvedere
215 Zemono, vila Belvedere, tloris
216 Zemono, vila Belvedere, notranjščina dvorane

217 - 218

219

220

217 Zemono, vila Belvedere, zunanji arkadni hodnik
218 Zemono, vila Belvedere, vzhodni portal
219 Lonigo, vila Rocca Pisana
220 Vicenza, »La Rotonda«

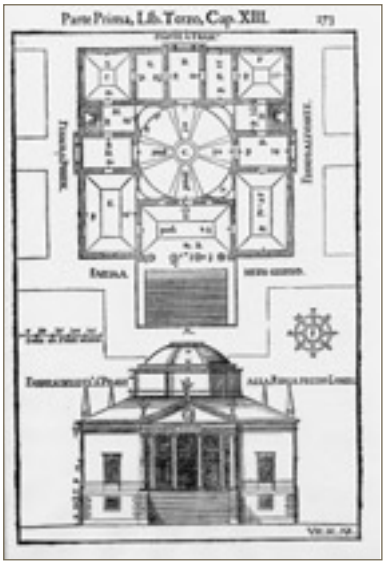

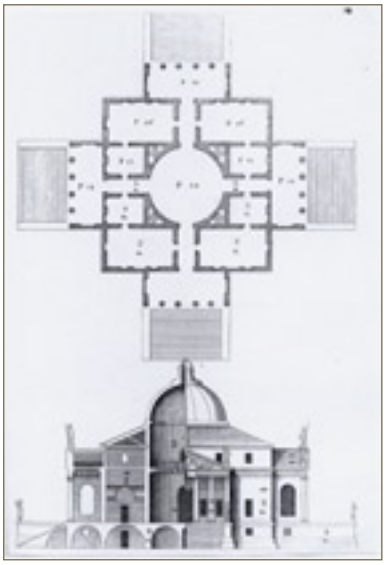

221 - 222

223

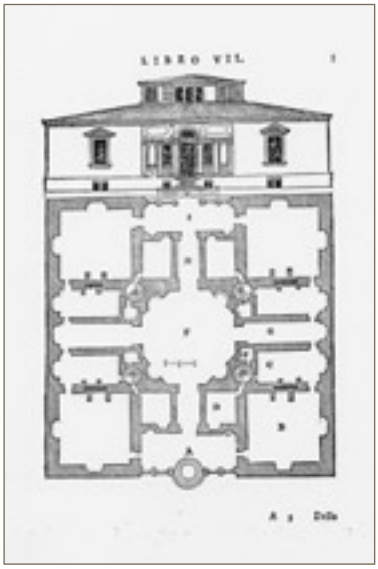

224 - 225

221 Vicenzo Scamozzi, načrt vile Rocca Pisana
222 Andrea Palladio, načrt vile Rotonde
223 Lonigo, vila Rocca Pisana, notranjščina
224 Sebastiano Serlio, »seconda casa fuori città«
225 Casale sul Sile, vila Cagliari

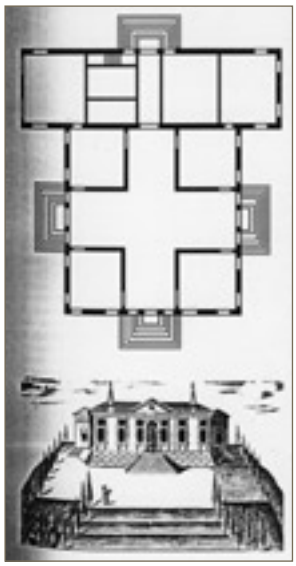

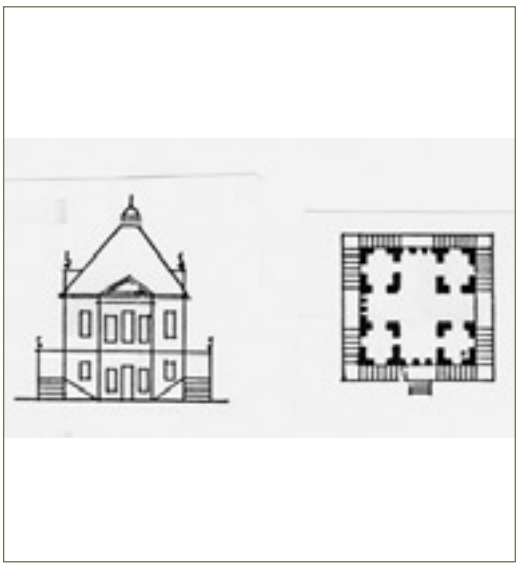

226 - 227

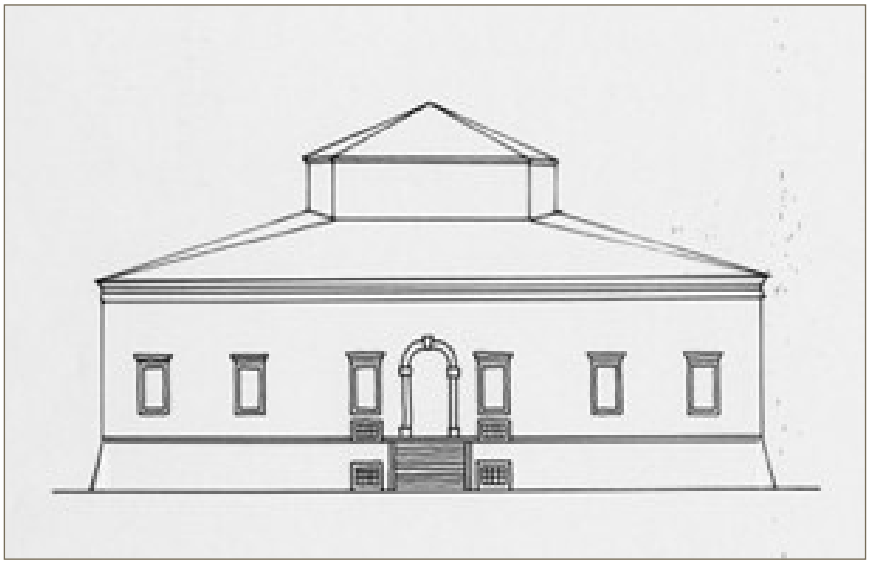

228

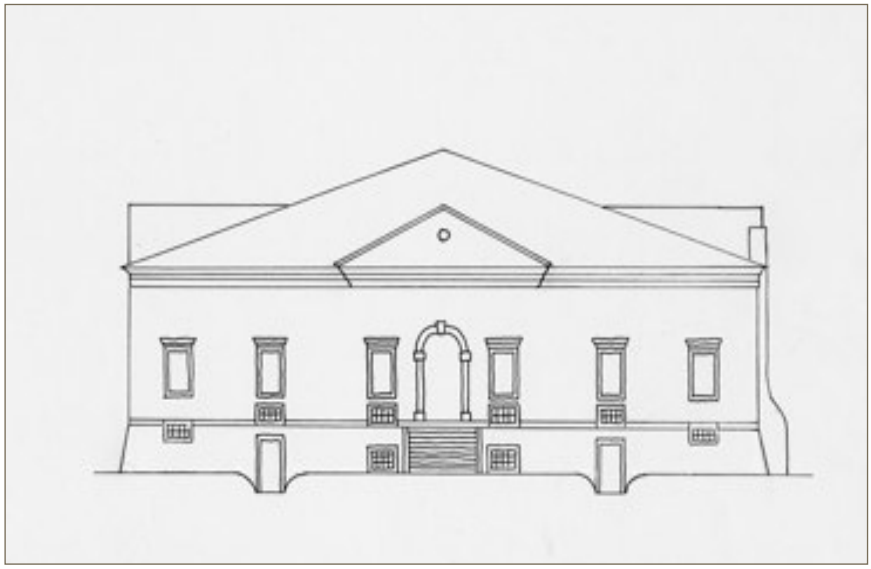

229

226 Este, vila Contarini
227 Vila Marymont pri Varšavi
228 Zemono, vila Belvedere, 1. rekonstrukcija
229 Zemono, vila Belvedere, 2. rekonstrukcija

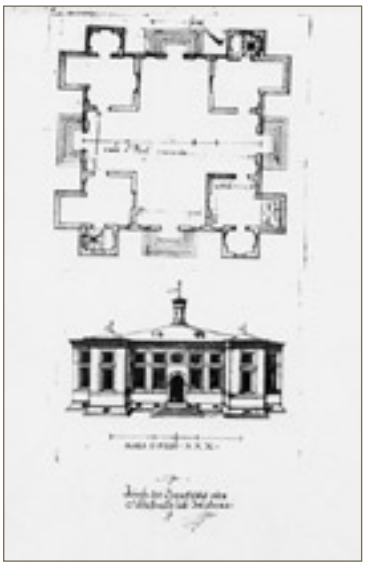

230

231

232

230 »des Gartens oder Lusthaus zu Modena«
231 Zemono, vila Belvedere, poslikava dvorane
232 Zemono, vila Belvedere, veduta z mlini

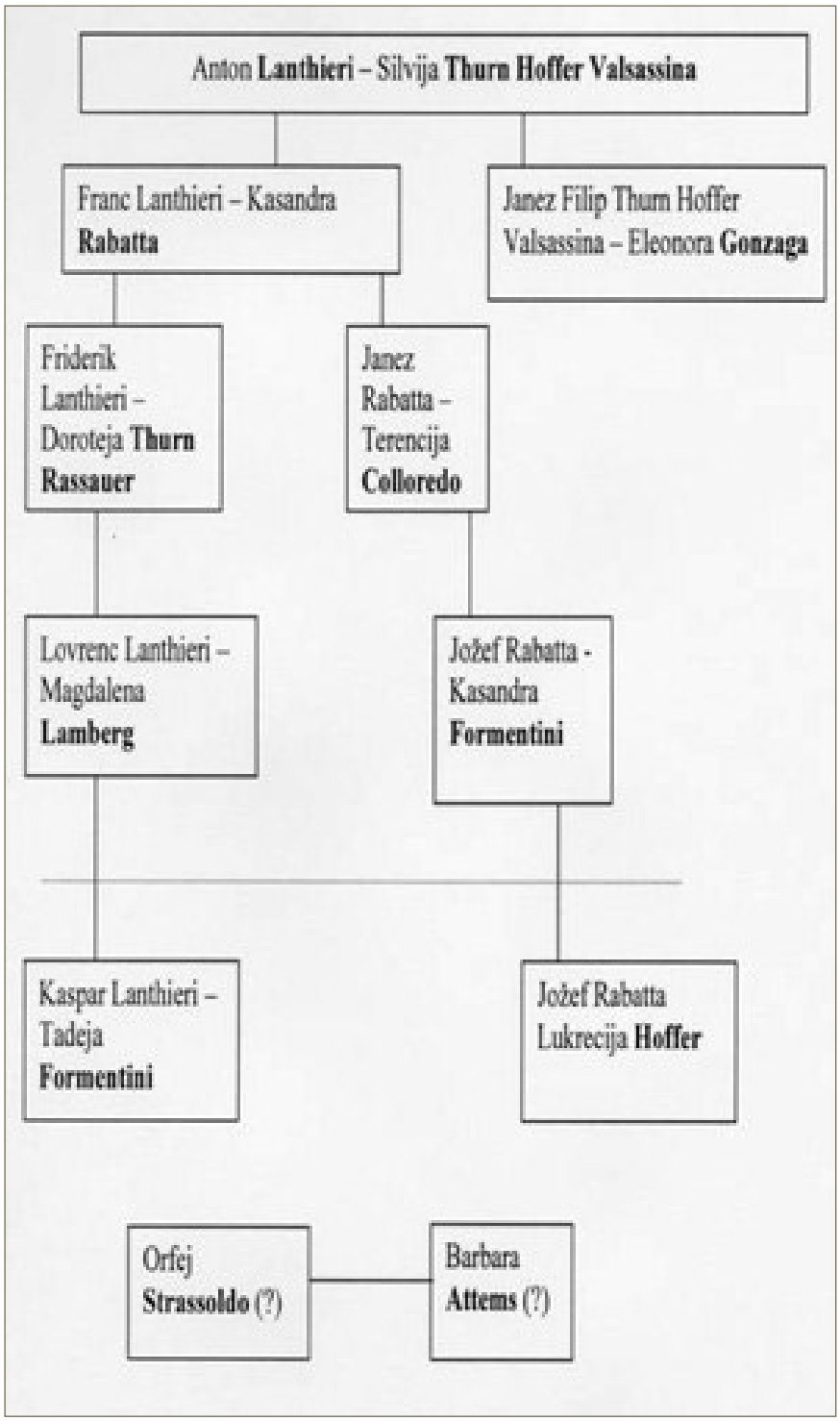

233 shema grbov v dvorani vile Belvedere na Zemonu

234

235

236

234 Zemono, vila Belvedere, »Vojna«
235 Cesare Ripa, »Vojna«
236 Zemono, vila Belvedere, »Kolerični temperament«

237

238

239

237 Zemono, vila Belvedere, »Latona spremeni likijske kmete v žabe«
238 J. W. Valvasor, »Latona spremeni likijske kmete v žabe«
239 Zemono, vila Belvedere, prizor s paviljonom

240

241

242

240 Zemono, vila Belvedere, prizor z *grotto*
241 Zemono, vila Belvedere, prizor lova na ptice
242 Zemono, vila Belvedere, prizor ribolova

243

244

245

243 Rorai Piccolo pri Porcii, vila Correr-Dolfin
244 Rorai Piccolo pri Porcii, vila Correr-Dolfin, prizor z vrtom
245 Rorai Piccolo pri Porcii, vila Correr-Dolfin, poslikava ene od sob

246

247

248

246 Rorai Piccolo pri Porcii, vila Correr-Dolfin, »Apolon in Dafne«
247 Zemono, vila Belvedere, grba Antona Lanthierija in Silvije Thurn-Hoffer-Valsassina
248 Gorica, palača Lanthieri, vhod v južni trakt

Gorizia in Giubilo per l' aspettato arrivo dell' augustissimo imperator Carlo VI. Con una breve notizia si della Città, come della Provincia dedicata agli inclitistati della medesima da Antonio dall'Agata. In Venezia, MDCCXXVIII, pp.52-65.

"Quindi seguitando il corso del Fiume alla sinistra di questa si trova Salcano di Casa Delmestri, ed alla destra di Casa Turriana Peuma, e San Mauro, dove ha gran poderi la Casa Neuhaus: Del resto di queste colline discorrerò parlando del Coglio, e solo per ora tenendomi al piano vicino alle rive dell' Isonzo, dirò, che si trova Podgora di Casa Atthembs, poi Lucinico pure di Casa Atthembs, e dilatandosi in questa pianura si trova San Lorenzo, e Capriva di Casa Cobenzel, che s'unisce a Mossau dell'istessa Casa, benche quest' ultima appartenga al Stato di Gradisca: s' arriva poi a Medea della Casa Mels, /.../.

Ma tornando a Medea terra di stima, particolarmente perché ne' suoi contorni si vindemia il più prezioso refosco; questa ha poco distante Merian di Casa della Torre, Chiopris della nobilissima Casa De Grazia. Quivi ricontrandosi lo Stato di Gradisca, del quale non è mio assunto il parlare, ritorcendo il passo mi divertirò nell'amenita di quei colli, che volgarmente chiamano il Coglio, al capo de' quali si trova la grossa Terra di Cormons /.../. Ma ritorno a Cormons, e seguendo una picciol quasi riviera, che sovrasta alla pratarie del Privale a primo incontro si trova Spessa di Casa Turriana, e Russiz di Casa d'Orzon.

Il corso di quelle sponde sino a Vipulzano, e quasi tutto il Coglio Austriaco, eccettuato ciò, che qui sotto dirò, soggiace ala Casa Turriana. Poco distante da Vipulzano (dove si vede un famoso Palazzo della sopradetta Casa d'Architettura del valoroso Paladio) vicino al piano si trova Cerou di sotto della Casa Atthembs, ed un' altro Cerou di sopra della Casa Coronina, quindi solcando amene valli, e deliziosi monticelli si vede dalla parte di Gorizia San Floreano dell' Illustrissimo Sig. Bar. Carlo Tacò, ove sua Eccelenza il Signor Conte Marzio Strasoldo ha quasi un picciol palazzetto deliziosissimo per la più maravigliosa veduta, che si trovi in Paese, fabbricato da quel gran Cavalliere con giusta buono, che pochi parti in ciò se ne trovano in tutto il Contado, Senesecchia dell' Illustrissima Famiglia de' Signori Conti Conti, e Dobra, Signoria molto riguardevole, e che gode le prerogative di mero, e misto Impero, feudo antichissimo di Casa Colloredo /.../. Qui si arriva alli confini della Serenissima Repubblica, onde darò prima una passegiata nei Contorni di Gorizia per poi descriver la Riviera del Vipacco, e con quella coronar

questo discorso. Principiando dunque da Schempas di Casa d'Orzon, e seguitando le sponde delle pratarie del Liac verso Salcano si trova Locca dell' Antichissima, e nobilissima Casa de' Baroni Dorimberg, più innanzi Cromperch di Casa Coronina, e nell' ingresso de' Monti, Gargaro, Chiapovan, Baisiza di Casa Strasoldo, poi tornando al basso per circondar dall'altra parte Gorizia, principierò da Vertoiba, dove abita l' Illustriss. Sig. Baron Bartholomio della Nobilissima Casa Fontana, dove non ho potuto passar senza farne menzione per esser uno de' più inteligenti, e valorosi Cavallieri di questa Patria. Vertoiba dunque con San Pietro, è Giurisdizione con tutte le Singolarri prerogative dell' Illustrissima Casa Simonetti, i pregi della quale meritano penna più sollevata, San Rocco degl' Illustrissimi Signori Baroni Sembler, Famiglia, che da sè stessa risplende; Sant' Andrea di Casa Coronina, alle quali Giurisdizioni si può aggionger Cengroff di Casa Strasoldo, e Prestau di Casa della Torre, che chiudono la Città, /.../.

Prima, che venir a Vipacco, ove č il capo e del Fiume, e della Riviera, bisogna, che m' allontani sino a Svvorzenech, Signoria con tutte le prerogative &c. dell' Illustriss. Casa Petaz, cosi cospicua nelle Istorie di Trieste, e del Friuli, che sarei temerario, se col mio basso stil pretendessi toccar le sue glorie, partendomi sin' a Resderta dell' Illustrissimi Baroni Rossetti, ma gia che ho detto, che a Vipacco č il capo della Riviera, e del Fiume, sarà tanto piu vero, e di maggior gloria a questo luogo, che io dica, quivi stà il capo dalla Provincia,/.../.

Già s' accorge il Lettore, che io parlo di Sua Eccelenza Sig. Conte Capitano di questo Principal Contado, e dell' Illustrissima, ed Antichissima Casa de Lanthieri, e Paratico &c. le Signorie della quale s' estendono sin nella maggiore porzione del Carso, /.../. Sabla Signoria dell' Illustrissimo Sig. Conte Gasparo, Cavalliere, che alla maturità degl'anni unisce un seno, che lo rende venerabile al pari della risplendente prosapia. Si trova quella di Stiac, o sia San Giacomo, dove spesso risiede l' Illustrissimo Sig. Conte Bernardino Cavalliere d'umanissime maniere, con le quali si concilia l'universale amor della Patria. Che diro di Raiffimbergo, ove sono tre Castelli, benche li due al piano abbiano piuttosto forma di Palazzi, ed uno di questi due č dell' Illustriss. Sig. Conte Gio: Gasparo, e l'altro dell Ill. Sig. Gio: Francesco/.../ della Gloriosa Famiglia. /.../

Poi noltrandosi quasi nel mezzo del Carso si trova Sant' Angelo, o sia San Daniele, che ha la figura d'una piccola Cittadella capo della bella Signoria dell' Ill. Sig. Lodovico del Sac. Rom. Imp. Conte Cobenzel Cameriere di Sua Maesta &c. /.../ La Signoria ha gli stessi privilegi, come le prime, e partendo da questa ritorno ad avvicnarmi al Vipacco. Per incamminarmi con qualche ordine, seguiterò da questa parte, che č alla sinistra del Fiume. Seguita dunque Dorimbergo della gran Casa Rabatta, della quale ho già detto qualche cosa parlando di Canale, ma non si può dir quanto basti. Se gl' attacca vicino al Fiume Gradiscuta di Casa Coronina, poi si discende a Ranciano cospiena Signoria dell' insigne Famiglia Strasoldo./.../

Questa parte della Riviera termina con Rubia di Casa Coronina, della quale parlando della Signoria di Tolmino, ho detto quel poco, che m' ha permesso la brevità, alla quale mi son obbligato. Ora ritorno dove entra il Cobl nel Vipacco per seguirlo alla destra conforme il suo corso, quivi si trova Aidussina dell' Ill..ma Casa de' Signori Conti Edling, poi Santa Croce, che quasi una picciola Cittadella fà bella vista sopra d'un alto colle, in essa è un bel Convento de Padri Capuccini, ed il Castello, o sia Palazzo č uno de' più ben disposti della Provincia; questo come ancora l'ampla Signoria č dell' Ill.a, ed antichissima Casa d' Atthembs, /.../.

La Signoria vasta con mero, e misto Impero &c. arriva fino a Prebacina di Casa Coronina, dove ha gran facoltà l' Ill.a Casa Grabizia, la di cui Nobilta ha meritato apparentarsi con le più cospicue della Provincia, e spesso gode le Prime Cariche, che l' Inclita Convocazione comporte. Da Prebacina radendo a seconda il Fiume s'arriva a Boccaviza di Casa Coronina, poscia a Biglia di Casa Formentina, e seguendo il Vipacco s' arriva a Racogliano degl' Ill.i Signori Marchesi degli Obizi, e Conti Pupi, Merna di Casa Radieucig, Pecgh di Casa d' Atthembs, Rupa di Casa Coronina, e Savogna di Casa d'Orzon, terminando con la bellissima Signoria, e sontuosissimo Palazzo di Segrado di Casa Turriana."

SUMMARY

The region of Gorizia (partly in Italy and partly in Slovenia) and the Vipava valley are rich in all kinds of architectural types. There are several medieval and post-medieval castles, some palaces and most of all: villas. The present monograph analyses late-Renaissance and Baroque villas (c. 1600 - c. 1800) of these two regions, once constituting one political unit of the Gorizia (Görz) County.

The first and major obstacle at defining the notion of a 'villa' is that it cannot be specified on the basis of formal characteristics like other architectural types can be. It is necessary to consider its functional roles, because villa served as a retreat in the countryside, far from the city, where the owners could avoid summer heat or plague and where the intellectual and physical refreshment could be found. Its principal function from ancient times onwards was strictly economical: farming. The term 'rural villa' usually implied not only the house but also its surroundings, including gardens, courtyards, farm buildings, a small chapel, housing for farm workers, and the agricultural estate. In the 15th century another ancient type of the villa reappeared: villa suburbana, a detached house amidst gardens, built close to a city and serving either as a full-time residence of wealthy individuals or as a pleasure house. The common characteristic of both types of villas is that they were mostly not full-time residences. In the Veneto that had exerted the main influence on both of the regions mentioned above, many rural villas in the early 18th century remained but little more than holiday homes.

Another obstacle at defining the villa is that this term can be applied only within specific economical, social and cultural circumstances that existed only in Italy. These were introduced to Gorizia County by the Italian noblemen and the architects educated in Venice (Bon and Pacassi families), who settled in these two regions.

On the basiss of their function, the villas analysed in this monograph are divided into two major groups: rural and suburban villas. The rural villas are further devided on the formal basis into the Venetian open type of villas (villa Cobenzl, Mossa (Moš) and the Friulian closed type (villa Coronini, Monte Olivetto near Renče). Another division was made in the case of residential houses:

• Venetian type developed mostly from a Venetian palace on a central corridor plan, with rooms opening into the central passage (*portego* or

salone). On the outside, this tripartite division is marked with two closed side parts of the facade and an open loggia between them (villa Cobenzl, Mossa; villa Cobenzl, Lože; villa Studeniz, Gorizia; villa Zengraf, Gorizia, villa Nemitzhof, Cesta; villa Bartholomei, Solkan);
• Venetian type with four corner towers (villa Colloredo, Susans; villa Coronini, Kromberk; villa Colloredo, Dobrovo, villa Coronini, Rubie);
• Friulian type developed from a local farm house on a longitudinal plan, with a long corridor on the outside of the building and a courtyard entrance incorporated into the main building (villa Lanthieri, Velike Žablje; villa Lanthieri, Slap; villa Thurn, Vipolže; villa Coronini, Kojsko; villa Zuccato, Ozeljan; villa Mainardi, Šempas);
• "Austrian" type, resembling a Schloß (villa Attems, Piedimonte; villa Bosizio, Vogrsko; villa Teuffenbach, Vipolže; villa Coronini, Šempeter at Gorizia).

There are also several villas that formally can not be included in any of these groups, such as villa Roseneck, Podbrje at Podnanos, a courtyard type brought from Bergamo; villa Gradič, Ceglo and antique villa Zajčev grad, Podnanos, with only one tower.
The only real villa suburbana - a pleasure house (*Lustschloss*) - lies on the top of the small hill Zemono near Vipava. The first impression suggests that it was built in a similar way as Palladio's villa Rotonda near Vicenza or Scamozzi's villa Rocca Pisana at Lonigo. But the analysis has shown that it proceeds from Serlio's plans for villa suburbana patterned on Cornaro's plan for Odeon in Padua. Similar central buildings, with a cross-shaped central salon, can be found in the Veneto region (villa Contarini near Este).

All of these cases show that several villas were built in Slovenia, but they could have come into existence only under strong influences from the nearby territory, Friuli - Venezia Giulia, that was under the the authority of the Republic of Venice.

BIBLIOGRAFIJA

KRATICE IN OKRAJŠAVE

ARS Arhiv republike Slovenije, Ljubljana
ASV Archivio di Stato di Venezia
BCISA Bollettino del Centro internazionale di Studi di architettura Andrea Palladio, Vicenza
DOA Dictionary of Art
ES Enciklopedija Slovenije
EWA Encyclopedia of World Art
PA Pokrajinski arhiv
PKG Propyläen Kunstgeschichte
ZUZ Zbornik za umetnostno zgodovino
ZVKD Zavod za varstvo kulturne dediščine
ŽAG Župnijski arhiv Gorica

A

James S. Ackerman, Sources of the Renaissance villa, Studies in western art 2, 1963, 6–18.
James S. Ackerman, *Palladio,* 10. izd., Harmondsworth 1991.
James S. Ackerman, *The villa: Form and ideology of country houses,* London 1995.
Bruno Adorni, Palazzo Farnese a Piacenza, *Jacopo Barozzi da Vignola,* Milano 2002, 308–323.
Leon Battista Alberti, *The ten books of Architecture: The 1755 Leoni Edition,* New York 1986.
Valeria Annecchino, Baldassare Peruzzi e la didattica dell'architettura a Siena, *Baldassare Peruzzi 1481–1536,* Venezia 2005, 309–318.
Giovanni Carlo Argan, Tipologia, simbologia, allegorismo delle forme architettoniche, *BCISA* 1, 1959, 19–22.
Giovanni Carlo Argan, Palladio e il manierismo veneto, *BCISA* 23, 1981, 1–5.
E. Attems, *I castelli e la famiglia d' Attems,* Udine 1892.
E. Attems, *Cenni ed appunti sulla famiglia dei conti di Strassoldo,* Udine 1909.
Margherita Azzi-Visentini, *La villa in Italia. Quattrocento e Cinquecento,* Milano 1997.

B

Moreno Baccichet, Villa Correr. Rorai Piccolo, *La cultura della villa* [ed. Umberto Trame], Pordenone 1988.

Moreno Baccichet, Nobiltà veneziana in riva al Noncello. L'influente famiglia Correr, *Il Noncello*, 2003, 5, pp. 73–77.

Pier Fausto Bagatti-Valsecchi, Ville del Seicento in Lombardia, *BCISA* 23, 1981, 137–147.

Ranuccio Bianchi-Bandinelli, *Od helenizma do srednjega veka*, Ljubljana 1990.

Davide Banzato, Elisabetta Antoniazzi-Rossi, Paesaggi e bataglie nella pittura veneta del XVII secolo, *La pittura nel Veneto. Il Seicento*, 2, Milano 2001.

Francesco Barbieri, *Vicenza. Città di palazzi*, Milano 1987.

Elena Bassi, *Arhitettura del Sei e Settecento a Venezia*, Napoli 1962.

Elena Bassi, Il volto architettonico di Venezia nel seicento, *BCISA* 4, 1962, 105–110.

Elena Bassi, *Palazzi di Venezia*, Venezia 1976.

Elena Bassi, *Ville della provincia di Venezia*, Milano 1987.

Eugenio Battisti, Storia del concetto di manierismo in architettura, *BCISA* 9, 1967, 204–210.

Mauro Belletti, Antonio Jackoncic, *Podgora - Piedimonte*, Gorizia 1989.

Giuseppe Bergamini, Arte e artisti friulani nel Goriziano, *Cultura friulana nel Goriziano*, Gorizia 1988, 159–176.

Giuseppe Bergamini, *Friuli-Venezia Giuli: guida turistica*, Novara 1990.

Giuseppe Bergamini, Arte e artisti veneti nel Goriziano, *Cultura veneta nel Goriziano*, Gorizia 1993, 183–202.

Giuseppe Bergamini, Sergio Tavano, *Storia dell' arte nel Friuli-Venezia Giulia*, Reana del Rojale 1984.

R. Biasutti, Ricerche sui tipi degli insediamenti rurali in Italia, *Memorie della reale societa geografica italiana* 17, 1932, 5–25.

Piotr Bieganski, La struttura architettonica di alcune ville di Palladio in rapporto alla loro funzione pratica, *BCISA* 10, 1968, 15–30.

Piotr Bieganski, I principii della composizione architettonica di ville palladiane come conseguenza della loro struttura, *BCISA* 11, 1969, 197–206.

Piotr Bieganski, Spazi e planimetrie nella villa palladiana, *BCISA* 14, 1972, 151–164.

Hartmut Bierman, Lo sviluppo della villa toscana sotto l' influenza umanistica della corte di Lorenzo il Magnifico, *BCISA* 11, 1969, 36–46.

Giovanni Boccaccio, *Decameron*, Ljubljana 1966.

Gerda Bödefeld, Berthold Hinz, *Die Villen im Veneto: eine kunst- und kulturgeschichtliche Reise in das Land zwischen Alpenrand und Adriabogen*, Köln 1987.

Fran Bradač, *Latinsko-slovenski slovar*, Ljubljana 1990.

Aleš Brecelj, Torre, Valsassina della (Thurn), *PSBL* 16, Gorica 1990, 38–43.

Allen R. Brown, Castle: I. Medieval, *DOA 6*, New York 1996, 49–58.

C

L. Candida, *La casa rurale nella pianura e nella collina veneta,* Firenze 1959.

A. Canova, *Ville Venete,* Treviso 1984.

Anica Cevc, *Valentin Metzinger 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja,* Ljubljana 2000 (katalog Narodne galerije).

Emilijan Cevc, Podnanos, *Enciklopedija Slovenije*, 9, Ljubljana 1995, p. 19.

Renato Cevese, Il barocco a Vicenza: Revese - Pizzocaro - Borella, *BCISA* 4, 1962, 129–146.

Renato Cevese, *Ville della Provincia di Vicenza,* Milano 1980.

Simonetta Chiovaro, *Le ville nel paesaggio prealpino della Provincia di Belluno,* Milano 1997.

Contributo per la storia del paesaggio rurale nel Friuli-Venezia Giulia, Pordenone 1980.

Carlo Coronini, *Il Settecento goriziano, catalogo della mostra,* Gorizia 1956.

Carlo Coronini La citta e I suoi monumenti, *Gorizia viva,* Gorizia 1973.

Rodolphus Coronini, *Tentamen genealogico - chronologicum promovendae serici Comitum et Rerum Goritiae (2. izd.),* Viennae 1759.

Raineri Mario Cossar, Artisti goriziani del passato: I Pacassi, *La porta orientale* 15, 1945, 166–177.

Raineri Mario Cossar, Castelli del Collio: Vipulzano, *Ce fastu?* 22, 1946, 1–6, 1–3.

Raineri Mario Cossar, *Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia,* Pordenone 1948.

Raineri Mario Cossar, *Cara vecchia Gorizia,* Gorizia 1981.

La Cultura della villa: il Friuli occidentale e Venezia nel '700, Pordenone 1988.

Cultura slovena nel Litorale, Gorizia 1988.

Carl von Czoernig, *Das Land Görz und Gradisca,I-II,* Wien 1873–74.

Carl von Czoernig, *Gorizia. La Nizza Austriaca. Il territorio di Gorizia e Gradisca,* Gorizia 1969.

Č

Marija Češčut, Attems, *Primorski slovenski biografski leksikon: 1. knjiga: Abram-Juvančič,* Gorica 1974-81, 21–22.

D

Antonio Dall'Agata, *Gorizia in giubilo per l' aspettato arrivo dell'augustissimo imperator Carlo VI.: con una breve notizia si della Citta, come della Provincia,* Venezia 1728.

Francesca Florio-D'Arcais, La grande decorazione nel Veneto, *La pittura nel Veneto. Il Seicento,* 2, Milano 2001.

Francesca Florio-D'Arcais, Porcia (Pordenone). 149 Villa Correr, *Affreschi nelle ville venete. Dal Seicento all'Ottocento,* 1, Venezia 1978.

Gianfranco D'Aronco, *Ville del Friuli,* Udine 1962.

Angelo De Benvenuti, *I castelli friulani,* Gorizia 1950.

Massimo De Grassi, Due protagonisti della scultura isontina del Settecento: Giovanni Pacassi e Pasquale Lazzarini, *Studi Goriziani* 80, 1994, jul.-dec., 21–37.
Massimo De Grassi, La bottega Zuliani, *Studi Goriziani* 82, 1995, 2, 69–88.
Massimo De Grassi, La scultura a Gorizia nell'età dei Pacassi, *Nicolò Pacassi. Architetto degli Asburgo*, Gorizia 1998, 85–123.
Carlo Someda De Marco, *Ville Friulane*, Treviso 1954.
Carlo Someda De Marco, Architetti e lapicidi lombardi in Friuli nei sec. XV e XVI, *Arte e artisti dei Laghi Lombardi*, 1959.
Giulio Melzi D'Eril, Tipologie di palazzi veneziani prepalladiani, *BCISA* 14, 1972, 395–404.
Liubina Debeni-Soravito, Palazzo Studeniz, *Palazzi e ville a Gorizia*, Gorizia 1995, 5–29.
Hermann Diruf, *Paläste Venedigs vor 1500*, München 1990.
Ervin Dolenc, *Senožeče. Skupnost na prepihu*, Koper 1994 (Življenje na Krasu, 2).
C. Donati, *L'idea di nobilta in Italia*, Bari 1988.
Družboslovje, Ljubljana 1979.

E

Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1987-.

F

G. Ferrari, *L'architettura rusticana nell'arte italiana*, Milano 1925.
Ivan Dizma Florjančič de Grienfeld, *Deželopisna karta vojvodine Kranjske: faksimile*, Ljubljana 1994 (predgovor Branko Reisp).
Hans Folnesich, Leo Planinscig, *Bau- und Kunstdenkmale des Küstenlandes*, Wien 1916.
Giuseppe conte Formentini-Floreano, *La contea di Gorizia illustrata dai suoi figli*, Gorizia 1984.
Antonio Forniz, La villa Correr ora Dolfin a Rorai Piccolo di Porcia, *Itinerari*, 6, 1972.
Luigi Foscan, Erwin Vecchiet, *Castelli del Carso medievale*, Trieste 1985.
Fausto Franco, La scuola del Palladio, *BCISA* 1, 1959, 27–30.
Christoph Luitpold Frommel, La villa Madama e la tipologia della villa romana nel Rinascimento, *BCISA* 11, 1969, 47–64.
Christoph Luitpold Frommel, Living all' antica: palaces and villas from Bruneleschi to Bramante, *The renaissance from Brunelleschi to Michelangelo*, Milano 1994, 183–203.
Sabine Frommel, Piacevolezza e difeza. Peruzzi e la villa fortificata, *Baldassare Peruzzi 1481-1536*, Venezia 2005, 333–351.

G

Pietro Gazzola, Il barocco a Verona, *BCISA* 4, 1962, 156–189.
Pietro Gazzola, Die "Ville Venete", *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 20, 1966, 65–74.

Genealogie delle famiglie nobili italiane (a cura di Davide Shamà), www.sardimpex.com (stanje dne 23. 12. 2006).

Giardini di villa: il Friuli e la Venezia Giulia, Udine 1990.

Boris Gložančev, *Grajski vrtovi in parki XVII. stoletja na Slovenskem po Valvasorjevih in Vischerjevih bakrorezih,* Ljubljana 1977 (diplomska naloga).

Grazia Gobbi, *La villa Fiorentina: elementi storici e critici per una lettura,* Firenze 1980.

Carlo Goldoni, *Memorie di Carlo Goldoni e del suo teatro, 1,* Venezia 1829.

Carlo Goldoni, *Mémoires,* Milano 1935 (Tutte le opere; 1).

Gorizia e il mondo di ieri, Gorizia 1993.

Gotika v Sloveniji, Ljubljana, 1. junij - 1. oktober, Ljubljana 1995.

Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda, 4. zv.,* Ljubljana 1961.

Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda,* Celovec 1910-16.

Nada Grujić, *Lađanjska arhitektura dubrovačkog područja,* Zagreb 1991.

Mario Guiotto, Architettura di Andrea Palladio nella riviera del Brenta, *BCISA* 22, 1980/II, 139–146.

Hubertus Günther, Ein Entwurf Baldassarre Peruzzis für ein Architekturtraktat, *Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana,* 26, 1990, 137–170.

H

Werner Hager, Strutture spaziali del manierismo nell' architettura italiana, *BCISA* 9, 1967, 257–271.

Wilfried Hansmann, *Baukunst des Barock. Form, Funktion, Sinngehalt,* Köln 1988.

George Hersey, Richard Freedman, *Possible palladian villas,* London 1992.

Ludwig H. Heydenreich, La Villa: genesi e sviluppi fino al Palladio, *BCISA* 11, 1969, 11–22.

Philoncy N. Holder, Palazzo, *DOA 23,* New York 1996, 805–806.

Anđela Horvat, Radmila Matejčič, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj,* Zagreb 1982.

J

Ivan Jakič, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem,* Ljubljana 1995.

Ivan Jakič *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine,* Ljubljana 1999².

H. W. Janson, *Istorija umetnosti: pregled razvoja likovnih umetnosti od praistorije do danas,* Beograd 1965.

K

M. Kahnemann, *Michele Sanmicheli architetto veronese del cinquecento-catalogo della mostra,* Vicenza 1960.

Christine Kamm Kyburz, *Der Architekt Ottavio Bertotti Scamozzi 1719-1790: ein Beitrag zum Palladianismus im Veneto,* Bern 1983.

Metoda Kemperl, *Romarske cerkve - novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Arhitekturni tipi, poslikave, oprema*, Ljubljana 2001 [tipkopis disertacije].
Rudolf Klinec, Codelli de Fahnenfeld, *PSBL* 1, 1974-81, 192–193.
Rudolf Klinec, Coronini, *PSBL* 1, 1974-81, 196–197.
Rudolf Klinec, Edling von Laussenbach, *PSBL* 1, 1974-81, 324–325.
Carlo Komavli, La villa, il giardino e il parco dei conti Attems a Piedimonte, *Palazzi e ville a Gorizia*, Gorizia 1995, 31–34.
Ivan Koren, Carlo E. di Levetzow - Lanthieri, gospod Rihenberški in vipavski, *Delo*, 10. 1. 1989, 12.
Verena Koršič, Prispevek k obravnavi pročelja stolnice v Gradišču ob Soči, *Goriški letnik* 2, 1975,
Verena Koršič, *Travnik in cerkev sv. Ignacija v Gorici*, Maribor 1981.
Milko Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo: 3. zv: urbarji slovenskega Primorja: 2. del*, Ljubljana 1954 (Viri za zgodovino Slovencev; 3).
Milko Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije*, Ljubljana 1975.
Milko Kos, Goldoni na Slovenskem, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 30, 1982, 3, 189–190.
Krajevni leksikon Slovenije I: zahodni del Slovenije, Ljubljana 1968.
Jarmila Krčalova, Il palladianismo in Cecoslovacchia e l' influenza del Veneto sull' architettura ceca, *BCISA* 6, 1964, 89–110
Peter Krečič, *Grad Kromberk*, Maribor 1977.
Peter Krečič, Marko Vuk: *Grad Kromberk* (tipkopis).
Martin Kubelik, *Die Villa im Veneto: Zum typologischen Entwicklung im Quattrocento*, München 1977.
Die Kunst, Mannheim; Wien; Zürich 1983 (Schülerduden; 15).

L

Santino Lange, *Ville delle province di Como, Sondrio e Varese: Lombardia 2*, Milano 1968.
Heiko Lass, Herrenhaus, *Wörterbuch der Burgen, Schlösser und Festungen*, Stuttgart 2004, p. 153.
Peter Lauritzen, Alexander Zielcke, *Palaces of Venice*, Oxford 1985.
Carlo di Levetzow Lantieri, I Lantieri nel Goriziano, *Studi goriziani*, 13, 1952.
Carlo di Levetzow Lantieri, *Il Palazzo Lantieri (c. S. Cosma)*, Mariano 1994.
Likovna umetnost, Ljubljana 1979.
Marjana Lipoglavšek, Dvorec Zemono, *Primorska srečanja*, 6, 1982, 34.
Marjana Lipoglavšek, Iluzionistično slikarstvo 18. stoletja na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 19, 1983, 15–47.
Ljubomir Andrej Lisac, Dolenc, *PSBL* 1, 1974-81, 297–298.
Longhena, Milano 1982.
Michael Losse, Festung, Festungsbau, *Wörterbuch der Burgen, Schlösser und Festungen*, Stuttgart 2004, pp. 123–126.
Wolfgang Lotz, La Rotonda: edificio civile con cupola, *BCISA* 4, 1962, 69–73.

M

Maddalena Malni-Pascoletti, Storia dell'arte, *Gorizia e l'Isontino,* Gorizia 1980, 17–20.

Maddalena Malni-Pascoletti, L'arte nella Contea di Gorizia in eta teresiana e giuseppina, *Da Maria Teresa a Giuseppe II: Gorizia, il Litorale, l'impero,* Udine 1981, 275–280.

Guido Achille Mansuelli, Problemi della villa romana, *BCISA* 11, 1969, 23–35.

Guido Manzini, Niccolo Pacassi e l'architettura goriziana del '700, *Iulia Gens* 17, 1963, 25–27,72.

G. Marioni, C. Mutinelli, *Guida storico-artistica di Cividale,* Udine 1958.

Branko Marušič, Attems, *ES: 1: A-Ca,* Ljubljana 1987, 129–130.

Branko Marušič, Coronini, *ES: 2: Ce-Ed,* Ljubljana 1987, 82.

Branko Marušič, Lanthieri, *ES: 6: Krek-Marij,* Ljubljana 1992, 98.

Darija Mavrič, *Razvoj vrtne arhitekture na področju Goriške grofije od 17. do 19. stoletja,* Ljubljana 2004 (tipkopis magistrske naloge).

Darija Mavrič, Vile v Solkanu, *Jako stara vas na Goriškem je Solkan,* Solkan 2001, 354–365.

Giuseppe Mazzotti, Il problema delle ville venete, *Arte veneta* 6, 1952, 212–216.

Giuseppe Mazzotti, *Immagini della marca trevigiana,* Milano 1957.

Giuseppe Mazzotti, *Venetian villas,* Roma 1957.

Giuseppe Mazzotti, La mostra dei castelli Veneti a Vittorio Veneto, *Arte Veneta* 13-14, 1959/60, 284–287.

Giuseppe Mazzotti, *Ville venete,* Roma 1966

Giuseppe Mazzotti, *Case rustiche e architettura spontanea nella marca trevigana,* Treviso 1970.

Gianni Mezzanotte, Giovanni Ruggeri e le ville di delizia lombarde, *BCISA* 11, 1969, 243–254.

Stane Mikuž, Ilovšek Franc baročni slikar 1700-1764, *ZUZ* 16, 1939/40, 1–4, 1–61.

T. Miotti, *Castelli del Friuli, 3. zv.: Le giurisdizioni del Friuli Orientale e la Contea di Gorizia,* Udine 1980.

Irene Mislej, *Posvetna arhitektura 17. in 18. stoletja v Zahodni Sloveniji,* Ljubljana 1981 (magistrska naloga).

Antonio Morassi, Gorizia nella storia dell'arte, *Gorizia nella storia, nell'arte, nell'econiomia,* Gorizia 1925, 21–25.

Antonio Morassi, L' arte nel Goriziano, *Guida delle Vallate dell' Isonzo e del Vipacco,* Udine 1930.

Antonio Morassi, Gorizia nell' arte del Settecento, *Il Settecento goriziano,* Gorizia 1956, 10–17.

Antonio Morassi, Gorizia nella storia dell'arte, *Gorizia viva,* Gorizia 1973.

Carlo di Schönfeld Morelli, *Istoria della Contea di Gorizia,* Gorizia 1855.

Andrea Moschetti, *I danni ai monumenti e alle opere d' arte delle Venezie nella guerra mondiale 1915-1918,* Venezia 1932.

Michelangelo Muraro, *Civilita delle ville venete,* Venezia 1964.

Michelangelo Muraro *Die Villen des Veneto,* München 1987.
Augusto Cavallari Murat, Discorso sui raporti ha razionalita, funzionalita e composizione nelle ville dell' epoca palladiana, *BCISA* 11, 1969, 174–196.
Barbara Murovec, Grafike po risbah Raymonda Lafagea kot predloge za tri Jelovškove supraporte v gradu Jablje, *Zbornik za umetnostno zgodovino,* n. v. 30, 1994.
Peter Murray, *The Architecture of the Italian Renaissance,* London 1991.

N

Bojan Nemec, *Zemono,* Ljubljana 1982 [tipkopis diplomske naloge].

O

Publio Ovidio Nasone, *Le metamorfosi,* 1, Milano 2003.

P

Palazzi e ville a Gorizia, Gorizia 1995.
Andrea Palladio, *I quattro libri dell'architettura,* In Venetia 1570 [faksimile, Vicenza 1997].
Andrea Palladio, *The Four Books of Architecture,* New York 1965.
Rodolfo Pallucchini, Scamozzi, Vicenzo, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Von der Antike bis zur Gegenwart* (Ulrich Thieme, Felix Becker), 29, Leipzig 1935, 524–527.
Roberto Pane, Lo stile di Palladio, *BCISA* 1, 1959, 61-
Adriano Peroni, Architetti manieristi nell' Italia settentrionale: Pellegrino Tibaldi e Galeazzo Alessi, *BCISA* 9, 1967, 272–292.
Giuseppina Perusini, L'attivita goriziana di Nicolo Pacassi, *Studi Goriziani* 48,1978/II, 79–92.
Giuseppina Perusini, I rapporti di Nicolo Pacassi con l'architettura europea del XVIII secolo, *Arte in Friuli - Arte a Trieste* 4, Udine 1980, 57–76.
Giuseppina Perusini, Nicolo Pacassi e l'architettura nel periodo teresiano, *Da Maria Teresa a Giuseppe II.,* Udine 1981, 281–288.
Giuseppina Perusini, La formazione di Nicolò Pacassi fra Gorizia e Vienna, *Nicolò Pacassi. Architetto degli Asburgo. Architettura e scultura a Gorizia nel Settecento. Catalogo della mostra 2 aprile – 2 giugno 1998, Musei Provinciali di Gorizia,* Gorizia 1998, 11–84.
Giamberto Petoello, Cesare Gerolimetto, *Ville venete: venetian villas,* Bassano del Grappa 1985.
Leon Planinscig, *Denkmale der Kunst in der Südlichen Kriegsgebieten,* Wien 1915.
Donatella Porcedda, Nobilta e Stati provinciali goriziani nella seconda meta del Cinquecento, *Studi Goriziani* 57–58, 1983, 79–121.
Postojinsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis, Postojna 1889.
Damjan Prelovšek, Barok: arhitektura, *ES,* 1. zv., 1987, 192.
Damjan Prelovšek, Benetke, *ES* 1.zv.,1987, 237–238.
Lionello Puppi, Rassegna degli studi sulle ville venete (1952-1963), *L'arte,* 1969, 7–8, 215–226.

Lionello Puppi, *Andrea Palladio,* 2. izd., München 1984.
Lionello Puppi, »*Questa eccelente professione delle mathematiche e dell'architettura*«. Idea di cultura e ruoli sociali nel pensiero di Vincenzo Scamozzi, *Vincenzo Scamozzi 1548–1616* [ed. Franco Barbieri, Guido Beltramini], Vicenza 2003.

R

Friedrich Rakob, Römische Architektur, *Das Römische Weltreich,* Frankfurt am Main; Berlin 1990, 153-201 (PKG; 2).
Branko Reisp, Dve novi faksimilirani izdaji kot vir za slovensko zgodovino 17. in 18. stoletja, *Grafenauerjev zbornik,* Ljubljana 1996, 493–498.
The Renaissance from Brunelleschi to Michelangelo: the representation of architecture, Milano 1994.
M. Rener, L' Isontino sloveno, *Studi goriziani* 53-54, 1981, 131–135.
Maurizio Ricci, *"Fu anco suo creato...". L'eredità di Baldassare Peruzzi in Antonio Maria Lari e nel figlio Salustio,* Roma 2002.
F. Rigon, Torri medioevali come primi nuclei di insediamento di villa, *BCISA* 11, 1969, 387–392.
Cesare Ripa, *Iconologia,* Padua 1611 [faksimile New York, London 1976].
Cesare Ripa, *Baroque and rococo pictorial imagery. The 1758–60 Hertel edition of Ripa's 'Iconologia' with 200 engraved illustrations,* New York 1971.
Aldo Rizzi, *Storia dell' arte in Friuli, il Seicento,* Udine 1967.
Aldo Rizzi, *Storia dell' arte in Friuli, il Settecento,* Udine 1967.
Giandomenico Romanelli, Baldassare Longhena: retorica e tecnica dell' architettura, *Longhena,* Milano 1982, 31–56.
Bernhard Rupprecht, Ville venete del '400 e del primo '500: forme e sviluppo, *BCISA* 6, 1964, 239–250.
Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega,* Gorica 1882.
Simon Rutar, Archivalisches aus Wippach, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain,* 4, 1891.
Simon Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska: I-II: zgodovinski opis,* Ljubljana 1892, 1893.
Simon Rutar, Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške: I. del, Gorica 1895.
Simon Rutar, *Beneška Slovenija: prirodoznanski in zgodovinski opis,* Ljubljana 1899.

S

Igor Sapač, *Med Planino, Postojno in Senožečami,* Ljubljana 2005 (Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, 3: Notranjska , 1).
Vicenzo Scamozzi, *Dell' idea della architettura universale /.../,* Venezia 15.
Ludwig Schiviz v. Schivizhoven, *Der Adel in den Matrikeln der Grafschaft Görz und Gradisca,* Gorizia 1904.

Barbara Schock-Werner, Heiko Lass, Lustschloss, *Wörterbuch der Burgen, Schlösser und Festungen,* Stuttgart 2004, pp. 178–179.
Barbara Schock-Werner, Heiko Lass, Schloss, *Wörterbuch der Burgen, Schlösser und Festungen,* Stuttgart 2004, p. 231.
Camillo Semenzato, Baldassare Longhena, *BCISA* 4, 1962, 190–198.
Helena Seražin, Lože pri Vipavi – grad ali vila?, *Goriški letnik,* 21/22 (1993/1994), 71–103
Helena Seražin, *Vile na Goriškem in Vipavskem od 16. do 18. stoletja. Uporaba funkcionalne tipologije za definiranje posvetne plemiške arhitekture v novem veku na Primorskem,* Ljubljana 1997 [tipkopis diplomske naloge].
Helena Seražin, Krištof Lovrenc Flachenfeld – naročnik dveh Jelovškovih slikanih oltarjev, *Acta historiae artis Slovenica,* 3, 1998, 73–86.
Helena Seražin, Valvasorjev bakrorez graščine Roženek v Podbrju pri Podnanosu, *Acta historiae artis Slovenica,* 3, 1998, 129–136.
Helena Seražin, Goriške in gradiščanske stavbarske delavnice v 18. stoletju, *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca,* Ljubljana 2000, 387–402.
Helena Seražin, Štanjelski grad na risbi Janeza Cobenzla iz 1580, *Acta historiae artis Slovenica,* 10, 2005, 169–176.
E. Sereni, *Storia del paesaggio agrario italiano,* Bari 1962.
Sebastiano Serlio, *The five books of architecture,* New York 1982.
Sebastiano Serlio, *Il settimo libro d'architettura /.../,* In Venetia 1584 [faksimile 1987].
Sebastiano Serlio, *L'architettura. I libri I-VII e Extraordinario nelle prime edizioni* (a cura di Francesco Paolo Fiore), Milano 2001.
Il Settecento goriziano, Gorizia 1956.
Otello Silvestri, La carta del torrente Versa, *Marian e i paîs dal Friûl Orientâl,* Gorizia 1986, 183–186.
Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804) (ed. Vincenc Rajšp), 3, Ljubljana 1997.
Emil Smole, *Coronini in Coroninijev dvorec v Šempetru* (tipkopis).
Emil Smole, Vipolžki grad, *Goriška srečanja,* 2, 1967, 6, 29–34.
Majda Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem,* Ljubljana 1982.
Gastone Spezzati, *Le ville venete della riviera del Brenta,* Venezia 1962.
Spominska knjiga ljubljanske družbe sv. Dizma. 1688–1801. I. Transkripcija besedila, prevod, spremno gradivo [uredil Lojze Gostiša], Ljubljana 2001.
S. Sponza, Della villa "Eolia" per il "Genio" della Rotonda, *BCISA* 24, 1982-87, 211–220.
France Stelè, *Umetnost v Primorju,* Ljubljana 1960.
Storia della cultura veneta, vol. 4: Il Seicento II, Vicenza 1984.
Ivan Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem,* Ljubljana 1977.
Ivan Stopar, *Gradovi na Slovenskem,* Ljubljana 1989.
Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: Gorenjska I: ob zgornjem toku Save,* Ljubljana 1996.

Marvy Sušnik, Park ob gradu Kromberk, *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji*, Ljubljana 1995, pp. 24–25.

Š

Ferdinand Šerbelj, *Baročno slikarstvo na Goriškem*, Ljubljana 2002.
Nace Šumi, *Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1966.
Nace Šumi, *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1969.
Nace Šumi, *Baročna arhitektura*, Ljubljana 1969.
Nace Šumi, *Slovenija: umetnostni vodnik*, Ljubljana 1990.
Nace Šumi, *Po poti baročnih spomenikov Slovenije*, Ljubljana 1992.
Nace Šumi, *Naselbinska kultura na Slovenskem: urbana naselja*, Ljubljana 1994.
Peter Štih, *Goriški grofje ter njihovi miniestrali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994.
Peter Štih, Rossetti, *PSBL 3*, 1986, 222–223.
Nataša Štupar-Šumi, *Dvorec Vogrsko - "Božičev grad"*, Maribor 1984.
Nataša Štupar-Šumi, *Rihemberk nad Branikom*, Maribor 1973.

T

Christopher Tadgell, Château, *DOA 6*, New York 1996, 503–510.
Manfredo Tafuri, Committenza e tipologia nelle ville palladiane, *BCISA* 11, 1969, 120–136.
Sergio Tavano, Per una storia dell'arte nel goriziano, *Studi goriziani* 35,1964, 3–13.
Sergio Tavano, Gorizia e il suo territorio: arte e cultura, *Studi Goriziani* 53–54, 1981, 17–32.
Sergio Tavano, "L'art, *Maria Teresa e il Settecento goriziano*, Gorizia 1982.
Sergio Tavano, Con Venezia e con Vienna: l'arte a Gorizia (1740-1914), *Studi Goriziani* 61, 1985, 79–115.
Sergio Tavano, *Gorizia: storia e arte*, Reana Rojale 1986.
Sergio Tavano, Gorizia: Friuli e non Friuli: appunti di storia culturale, *Cultura Friulana nel Goriziano*, Udine 1988, 37–68.
Sergio Tavano, Arte e cultura nella Gorizia degli Attems, *Carlo Michele d' Attems primo arcivescovo di Gorizia 1752-1774*, Gorizia 1990, 375–401.
Sergio Tavano, Goriziani vienessi, *Iniziativa isontina* 99(6 n.v.), 1992, 7–13.
Sergio Tavano, Arte e artisti nordici nel Goriziano, *Cultura Tedesca nel Goriziano*, Gorizia 1995, 97–178.
Robert Tavernor, *Palladio and palladianism*, London 1991.
Michael Thompson, Castle: II. Post-medieval, *DOA 6*, New York 1996, 58–63.
C.B. Tiozzo, C. Semenzato, *La riviera del Brenta*, Treviso 1972. *Touring Club italiano: guida d' Italia: Friuli - Venezia Giulia*, Milano 1982.
Umberto Trame, Il Friuli occidentale e Venezia nel '700, *La cultura della villa*, Pordenone 1988.
Treviso: guida a ritratto di una provincia, Padova 1986.
Geofrey C. Tyack, Villa: II. Renaissance and Baroque, c. 1400-c. 1700, *DOA*, New York 1996, 544–552.

U

Christoph Ulmer, *Ville Friulane: storia e civilta,* Udine 1993.

Christoph Ulmer, *Die Villen des Friaul,* München 1994.

Borut Uršič, L' arte nel Goriziano dal Seicento all' Ottocento, *La cultura slovena nel Litorale,* Gorizia 1988, 77–101.

V

Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain,* Nürnberg; Laibach 1689.

Janez Vajkard Valvasor, *Topografija Kranjske. 1679-1680. Skicna knjiga,* Ljubljana 2001 (faksimile).

Janez Vajkard Valvasor, *Topographia ducatus Carnioliae modernae,* Bogenšperg 1679.

Angelo Ventura, Aspetti storico-economici della villa veneta, *BCISA* 11, 1969, 65–77.

Jožko Vetrih, Dornberg, *PSBL 1,* 1974-81, 313–314.

Jožko Vetrih, Lanthieri, *PSBL 2,* 1983, 243–244.

Jožko Vetrih, Strassoldo, *PSBL 3,* 1986, 469–471.

Jernej Vidmar, Iz arhiva solkanske plemiške družine Bartolomei, *1001-solkanski časopis,* 31. 3. 1999, 8.

Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev,* Ljubljana 1961.

Sergij Vilfan, *Zemljiška gospostva: gospodarska in družbena zgodovina Slovencev,* Ljubljana 1980.

Die Villa im Veneto (1444-1525), Freiburg 1979.

Ville a Gorizia: 20. anniversario di fondazione 1970-1990, Gorizia 1990.

Ville venete. La Provincia di Padova [ed. Nicoletta Zucchello], Venezia 2001

Ville venete del Friuli occidentale, Pordenone 1993.

Vitruvius: *The ten books on architecture,* New York 1960.

Vitruvius, *I dieci libri dell'architettura, tradotti e commentati da Daniele Barbaro (1567)* (ed. M. Tafuri, M. Morresi), Milano 1987.

Marko Vuk, *Grad Dobrovo v Goriških Brdih,* Nova Gorica 1982.

Marko Vuk, Grad Dobrovo v Goriških Brdih, *Slovenec* 3. 7. 1991, 15.

Stanko Vurnik, Marijan Marolt, K razvoju in stilu Metzingerjeve umetnosti, *ZUZ* 12, 1932/33, 16–63.

W

Renate Wagner-Rieger, Il palladienismo in Austria, *BCISA* 7, 1965, 77–102.

Maria Walcher, L' attivita goriziana dello scultore G.B. Mazzoleni, *Studi Goriziani* 41, 1975, 153–167.

Igor Weigl, *Matija Perski. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja,* Ljubljana 2000 [tipkopis magistrske naloge].

Rudolf Wittkower, *Architectural principles in the age of humanism,* London 1988.

Rudolf Wittkower, *Art and architecture in Italy 1600 to 1750,* Harmondsworth 1991.

Wolfgang Wolters, Sebastiano Serlio e il suo contributo alla villa veneziana prima del Palladio, *BCISA* 11, 1969, 83–94.

Z

J. Zachwatowicz, Le Palladianisme en Pologne sous les aspects des batiments de type "villa", *BCISA* 11, 1969, 287–300.

Nicoletta Zanni, Giulio Romano e l' istituzione dell' ordine rustico come sistema, *BCISA* 24, 1982-1987, 221–235.

Bruno Zevi, Architecture, *EWA 1*, New York [e.a.] 1959, 626–710.

Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji = historical parks and gardens Slovenia, Ljubljana 1995.

Leandro Zoppe' , *Ville del Friuli,* Milano 1978.

Giorgio Zorzi, *I disegni delle antichita di Andrea Palladio,* Venezia 1959.

Ž

Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda,* Ljubljana 1994.

SEZNAM IMEN, KRAJEV in POJMOV

—A—

Ajdovščina
    graščina Edling
Alberti, Leone Battista
Almarico, Paolo
Angarano
    Villa Angarano
Antonio da Sangallo ml.
arhitekturni tip
Attems
    Karel Michael
    rodbina
    Sigismund

—B—

Baldigara, Giulio
Banjšice
Bartolomei
    rodbina
Beneška republika
beneško-avstrijske vojne
Benetke
    Fondaco dei Turchi
    Palazzo Belloni-Battagia
    Zecca
Berbenno
Bergamo
Bilje
Božič
    rodbina
Boccaccio, Giovanni
Bologna
Bottenicco di Moimacco
    Villa Claricini Dornpacher
Bramante, Donato
Branik
    grad Rihemberk
    graščina Lanthieri
Brdo pri Kranju,
Bukovica
Butrio
    Villa Camino
Buttrio
    Villa Camino

—C—

Cafaggiolo
    Villa Medici
Caprarola
    Villa Farnese
Careggio
Carloni
Carriera, Rosalba
Casale sul Sile
    Villa Caliari
Castel del Monte
Ceglo
    vila Gradič
Cesta
    vila Nemitzhof
Chierigin, Marco
Chiopris
    Cobenzl
    Ivan Proseški
    Janez Filip
    rodbina
Colloredo
    Fabritius
    Friderik
    rodbina
Cornaro, Luigi
Coronini
    Alexius
    Alfredo
    Ivan Marija
    Ivan Peter
    Michael
    Orfej
    Peter Anton
    rodbina
    Rudolf
    Viljem
Cortello
    Villa Caiselli
Costozza pri Longaru
    Villa Eolia
Cricoli
    Villa Trissino

—D—
Dall' Agata, Antonio
De Grazia
    rodbina
Delmestri
    rodbina
Devinski, gospodje
Dobrovo
    vila Colloredo
    Villa Colloredo
Dolfin, Marco
Doljni Rušč
Dolnji Rušč
domačija Čuk, Šempas
Doni, Anton Francesco
Dormberg
    rodbina
Dormberk
Dormberški, gospodje
Dornberški
    Henrik
Dunaj
    dvorec Schönbrunn
dvor
dvorec

—E—
Edling
    rodbina
Egkh
    rodbina

—F—
Febo della Torre. glej Thurn
Fiesole
    Villa Medici
Firence
    Palazzo Medici
    Palazzo Strozzi
Fischer von Erlach, Johann Bernard
Flachenfeld
    Krištof Lovrenc
    Lovrenc
    rodbina
Florijančič, Ivan Dizma
Fontana
    rodbina
formalni vidik
Formentini
    rodbina
Friderik II.
funkcionalni vidik

—G—
Gabrje
Gameren, Tylman van
Genova
    Villa Pallavicino
Giuliano da Maiano
Giuliano da Sangallo
Giustiniani, Pompeo
Goldoni, Carlo
Gonzaga
    rodbina
Gorica
    palača Attems
    palača Attems-Heiligenkreuz
    palača Attems-Petzenstein
    palača Cobezl
    palača Thurn
    Sv. Andrej
    Sv. Rok
    vila Studeniz
    vila Zengraf
Goriška grofija
Goriški grofi
Gorizzo
    Villa Colloredo
Grabizia
    rodbina
    grad
Gradiščanska grofija
Gradišče
Grafenberg
    graščina
Gravedona
    Villa Gallia
Grgar

—H—
Habsburžani
Hrušica

—J—
Jelovšek, Franc
jezuiti

—K—
Kanal
    vila Rabatta
Karel VI.
kastel

Kojsko
vila Coronini
Kopriva
Kórnik
grad (Poljska)
Krmin
Kromberk
vila Coronini

—L—
Landris di Sedico
Villa Rudio
Lanthieri
Gašper
rodbina
Lavolo di Albertone
Villa Ricci
Lazzarini
Leopold I.
libelarični zakup
Ljubljana
Lože
vila Cobenzl
Ločnik
Logatec
graščina Cobenzl
Loke
Lokev pri Divači
Longhena, Baldassare
Lonigo
Villa Rocca Pisana
Lucca

—M—
Mafejšče
majerija
Majnhard II.
Mantova
Palazzo Te
Marano
trdnjava
Marinali, Orazio
Medeja
Medici
rodbina
Mels
rodbina
Merian
Metzinger, Valentin
Michelangelo Buonarroti
Michelozzo di Bartholomeo
Miren
Monte Olivetto pri Renčah
vila Coronini
Moš
vila Cobenzl
vila Codelli. glej vilaCobenzl, Moš
Mossa. glej Moš
Muscletto
Villa Colloredo
Muznik, Anto

—N—
Neapelj
Villa Poggio Reale
Nemitzhof
rodbina
Neuhaus
rodbina
Nigetti, Matteo

—O—
Obizzi
rodbina
oglejski patriarhi
Orehovlje
Orzon
rodbina
Ozelja
vila Zuccato

—P—
Přerov
Pacassi
Giovanni Stefano
Nicolò
Padova
odeon Cornaro
palača
beneška
Palladio, Andrea
Palmanova
Parma
Passariano
Villa Manin
Peč
Peruzzi, Baldassare
Petazzi
rodbina
Petrus De Crescentius
Pevma
Pij VI.

Podbrje
vila Roženek
Podbrje pri Podnanosu
p. c. sv. Kozme in Damijana
vila Roženek
Podgora
vila Attems
Podnanos
vila Zajčji grad
Zajčji grad
Poggio a Caiano
Villa Medici
Pompeji
Villa dei Misteri
pristava
Prosek
Prvačina
Puppi
rodbina

—Q—
Quaglio, Giulio

—R—
Rabatta
rodbina
Radojčič
rodbina
Radovič, Jurij Anton
Rakovnik pri Ljubljani
graščina Bučar
Razdrto
Renče
graščina Strassoldo
Rihemberk
Rim
Belvedere
Villa Belvedere
Villa d'Este
Villa Farnesina
Villa Giulia
Villa Lante
Villa Madama
Rocca Bernarda
Villa Valvason
Romano, Giulio
Ronche di Manzano
Villa Ottelio
Rossetti
rodbina
Rossetti, Janez Anton
Rubije
vila Coronini
Rupa

—S—
San Floreano. glej Števerjan
San Giminiano
San Lorenzo
Sansovino, Jacopo
Scamozzi, Vicenzo
Sembler
rodbina
Serlio, Sebastiano
Settimo di Pescatina
Villa Sparavieri
Siena
Simonetti
rodbina
Slap
ž. c. sv. Matija
vila Lanthieri
Solkan
vila Bartolomei
vila Delmestri
Solkanski, gospodje
Sovodnje
Spessa
Spitall
palača Porcia
Split
Dioklecijanova palača,
Spodnje Cerovo
Stara Gora
Strassoldo
rodbina
Studeniz
rodbina
Susans
Villa Colloredo
svilogojstvo

—Š—
Šempas
domačija Čuk
vila Mainard
vila Orzon
Šempeter pri Gorici
vila Coronini
Šentvid. glej Podnanos
Šmaver
Španjolišče. glej vila Coronini,

Monte Olivetto
Štanjel
Števerjan
grad Tacco
Štjak
Šturje
Švarcenek

—T—
Tacco
rodbina
Tapogliano
Villa Pace
terminologija
Thurn
Ivan
Raimondo
rodbina
Tibaldi, Pellegrino
tipologija
arhitekturna
funkcionalna
Tolmin
Trebbio
Villa Medici
Trento, Francesco
Trissino, Gian Giorgio
Trissino, Giangiorgio

—U—
univerza
utrdba

—V—
Valvason
rodbina
Valvasor, Johann Weichard
Varšava
vila Marymont
Velike Žablje
vila Lanthieri
Vicenza
Villa delle Cattane
Villa Rotonda
Villa Valmarana
vila
antična
Attems, Podgora
Bartolomei, Solkan
Božič, Vogrsko
Cobenzl, Lože
Cobenzl, Moš
Colloredo, Dobrovo
Coronini, Kojsko
Coronini, Kromberk
Coronini, Monte Olivetto pri Renčah
Coronini, Rubije
Coronini, Šempeter pri Gorici
funkcionalni vidik
Gradič, Ceglo
Lanthieri, Slap
Lanthieri, Velike Žablje
Mainardi, Šempas
Nemitzhof, Cesta
Orzon, Šempas
podeželska
podeželska, cour d'honneure
podeželska, dvorišče
podeželska, golobnjak
podeželska, gospodarska poslopja
podeželska, kapela
podeželska, konjušnica
podeželska, obzidje
podeželska, oljarna
podeželska, park
podeželska, stolpi
podeželska, vinska klet
primestna
primestna, dvorišče
primestna, rezidenčno poslopje
primestna, vrt
renesančna
rezidenčno poslopje
Roženek, Podbrje pri Podnanosu
srednjeveška
Studeniz, Gorica
Teuffenbach, Vipolže
Thurn, Vipolže
Zajčji grad, Podnanos
Zemono pri Vipavi
Zengraf, Gorica
Zuccato, Ozeljan
villa
Colloredo, Susans
marittima
publica
rustica
suburbana
urbana
Villa Laurentium
Villa Poggio Reale

villa suburbana. glej tudi vila, primestna
villegiatura
vinogradništvo
Vipava
    graščina Lanthieri
    graščina Lanthieri, dvorec
    Stari grad
Vipavski Križ
    grad Attems
    grad Thurn.
    glej Vipavski Križ:grad Attems
Vipavski, gospodje
Vipolže,
    vila Teuffenbach
    vila Thurn
Visinale
    Villa Cavazza
Vitruvius
Vogrsko
    vila Božič
Vojvodina Kranjska
Vrtojba

—Z—

Zagraj
Zemono
Zemono pri Vipavi
    vila Lanthieri
Zengraf
Zgornje Cerovo
Zuccato
    rodbina
Zulliani

VIRI SLIKOVNEGA GRADIVA

- sl. št. 729, 30, 39, 51, 120, 159, 169, Arhiv Slovenije, Ljubljana.
- sl. št. 217, 218, Fondazione Giorgio Cini, Benetke.
- sl. št. 42, 75, 83, 140, 177, Pokrajinski arhiv Nova Gorica.
- sl. št. 12, 19, 20, 48, 134, 181, 191, ZKVKD Nova Gorica.
- sl. št. 11, 114, 115, Ernesta Jevšček, Renče.
- sl. št. 21, 22, 24, 25, 26, 106, James Ackerman, *The villa: form and ideology of country houses*, London 1995.
- sl. št. 199, Liubina Debeni - Soravito, Palazo Studeniz, *Palazzi e ville a Gorizia,* Gorizia 1995.
- sl. št. 149, Luitpold Frommel, La villa Madama e la tipologia della villa romana nel Rinascimento, BCISA 11, 1969, pp. 47–64.
- sl. št. 54, Peter Lauritzen - Alexander Zielcke, *Palaces of Venice*, Oxford 1985.
- sl. št. 38, 45, 49, 61, 81, 109, 137, 157, 211, Giuseppe Mazzotti, *Ville Venete*, Roma 1966.
- sl. št. 96, T. Miotti, *Le giurisdizioni del Friuli Orientale e la Coontea di Gorizia, Castelli del Friuli*, Udine 1980.
- sl. št. 13, 138, Andrea Moschetti, *I danni ai monumeni e alle opere d'arte delle Venezie nella guerra mondiale 1915-1918*, Venezia 1932.
- sl. št. 210, Andrea Palladio, *The four books of arhitecture*, New York 1965.
- sl. št. 110, 111, Adriano Peroni, architetti manieristi nell'Italia settentrionale, Pellegrino Tibaldi e Galeazzo Alessi, BCISA 9, 1967, pp 272–292.
- sl. št. 135, 164, Giuseppina Perusini, Nicolò Pacassi e la cultura del periodi teresiano, *Catalogo della mostra Mara Teresa e il settecento goriziano*, Gorizia 1982, pp. 234–260.
- sl. št. 219 Lionello Puppi, *Andrea Palladio,* München 1984.
- sl. št. 23, Bernhard Ruprecht, Ville venete del '400 e del primo '500: forme e svilupppo, BCSISA 6, 1964, pp. 239–250.
- sl. št. 107, 155, Sebastiano Serio, *The five books of architecture,* New York 1982.
- sl. št. 220, S. sponza, Della vita Eolia per il Genio della Rotonda, BCISA 24, 1982-87, pp. 211–220.
- sl. št. 8, 121, 124, Ivan Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana 1989.
- sl. št. 6, Nataša Stupar - Šumi, *Grad Štanjel*, Ljublljana.
- sl. št. 214, Nace Šumi, *Po poti baročnih spomenikov Slovenije*, Ljubljana 1992.
- sl. št. 136, 167, Sergio Tavano, *Gorizia*, Gorizia 1986.
- sl. št. 28, 46, 72, 73, 77, 78, 79, 89, 94, 95, 101, 104, 105, 116, 117, 118, 119, 146, 148, 162, 163, 171, 194, 195, 196, 197, Christofer Ulmaer, *Ville friulane: storia e civiltà*, Udine 1993.
- sl. št. 17, 18, 31, Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Nürnberg - Laibach 1698.
- sl. št. 212, 213, Wolfgang Wolters, Sebasiano Serio e il suo contributo alla vita veneziana prima del Palladio, BCISA 11, 1969, pp. 83–94.